

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

ANADOLU TÜRK FOLKLORUNDA BİTKİ ADLARININ
VERİLİŞ HİKÂYELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Şeyda ÖZKAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN

KONYA- 2012

	T. C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü		
Öğrencinin	Adı Soyadı	Şeyda ÖZKAN	
	Ana Bilim/Bilim Dalı	TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI / TÜRK HALK EDEBİYATI	
	Danışmanı	Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN	
Tezin Adı		ANADOLU TÜRK FOLKLORUNDA BİTKİ ADLARININ VERİLİŞ HİKÂYELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

Şeyda ÖZKAN

	T. C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü		
Öğrencinin	Adı Soyadı	Şeyda ÖZKAN	Numarası: 084201031004
	Ana Bilim/Bilim Dalı	TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI / TÜRK HALK EDEBİYATI	
	Danışmanı	Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN	
Tezin Adı		ANADOLU TÜRK FOLKLORUNDA BİTKİ ADLARININ VERİLİŞ	

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Şeyda ÖZKAN tarafından hazırlanan ‘ANADOLU TÜRK FOLKLORUNDA BİTKİ ADLARININ VERİLİŞ’ başlıklı bu çalışma 14/09/2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı

Danışman ve Üyeler

İmza

Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN

Yrd. Doç. Dr. Seyit EMİROĞLU

Yrd. Doç. Dr. Sihan GÖNEN

[Handwritten signature]

ÖN SÖZ

Bitki adları bir milletin hayal gücünü, doğaya bakışını ve hayatı algılama biçimini ortaya koyan dil zenginlikleridir.

Bir dilin âdeta gizli hazineleri olan bitki adlarının Türkçede önemli bir yeri vardır. Bitkiler, gıda olarak tüketilmekte, eşya yapımında, tedavide ve daha birçok alanda kullanılmaktadır. Kullanım alanı bu kadar çeşitli olan bitkilerin adları da dilimizde büyük oranda yer tutmaktadır. Türkçede var olan bitki adlarıyla ilgili ilk bilgiler; Kaşgarlı Mahmut tarafından 11.yüzyılda yazılmış olan *Divanü Lûgat-it-Türk*'te bulunmaktadır. Bu kaynakta adı geçen (elma, eğir, andız, iğde, kayın vb.) bitki adlarının birçoğu bugün hâlâ Anadolu'da kullanılmaktadır.

Bugün Türkiye'de binlerle ifade edilen sayıda bitki türünün yaşadığı bilinmektedir. Türk folklorunda bitki çeşidi bu kadar zengin olunca, bu alana yönelik çalışmalar da bu nispetle çeşitli olmuştur. Fakat bugüne kadar bitki adları üzerine yapılan mevcut çalışmalar; ya dilcilerin bitki adlarını etimolojik ve morfolojik yönden incelemesi şeklinde; ya biyologların türleri tasnifi şeklinde; ya da halk bilimcilerin metin derlemesi şeklinde yaptığı çalışmalardır.

Bitki adlarıyla ilgili yapılan bu tez ve sözlüklerde; bitkiler yapısal ve kavramsal olarak incelenerek bitkilerin adlandırılma yolları belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca gıda, baharat, ilaç, boyar madde ve süs bitkisi olarak kullanılan bitkilerle, bunların yöresel karşılıkları bir araya toplanarak Türkçenin bitki zenginliği ortaya koyulmuştur.

Bu çalışmalardan gördüğümüz üzere, bitkilere rastgele isimler verilmemiştir. Türkler, sosyal hayatlarında önemli bir yer tutan bitkilere ad verirken; onların dış görünüşleri, kullanım alanları gibi çeşitli özelliklerini dikkate almışlar ve isimlendirmeyi buna göre yapmışlardır. Fakat bunların yanı sıra, geçmişten gelen gelenekler, farklı kültürlerin tesirleri, efsaneler ve sayısız folklorik zenginlik de etkili olmuştur. Bitkilere ad verilirken acaba, salt şekil özelliği ve sağladığı yarar mı etkili olmuştur? İnsanların bilinçaltında onlarla alakalı acaba hangi inançlar yatmaktadır? Ya da bu bitkilerin mitolojideki hangi unsurlarla bağlantısı vardır?

Bu sorulardan hareketle biz, bu alandaki boşluğu doldurmak amacıyla, “Anadolu Türk Folklorunda Bitki Adlarının Veriliş Hikâyeleri Üzerine Bir İnceleme” başlıklı tezimizde, bir bitkiye verilen adın hangi sebeple verilmiş olabileceği konusu üzerinde durmak istedik.

Amacımız zengin bitki folklorunun görünen yönlerinden yola çıkarak, derin köklerle bağlantısını ortaya çıkarmaktır.

Bu çalışmamızda hikâyeler ve efsaneler ışığında bitki adları konusu incelenmiştir. Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde genel olarak, Türk kültüründe bitki adlarına değinilmiştir. İkinci bölümde “ad verme geleneğinde bitki adları” başlığı altında öncelikle bitkilerin adlandırılma yöntemleri belirlenmeye çalışılmış, daha sonra mekân ve kişilere isim olarak verilen bitkiler değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde geleneksel halk hekimliği uygulamalarında kullanılan bitkiler; dördüncü bölümde ise metinlerden alınan ve kaynak şahıslardan derlenen bitkilerle ilgili hikâyeler ve efsaneler incelenmiştir.

Çalışmamız kaynak şahıslar, sözlük ve kaynakça ile son bulmuştur.

Tezin hazırlanmasında gerek ilmî gerek insani yakın ilgi ve desteğini gördüğüm, kaynakların temin edilmesinde yardımcı olan değerli hocam Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN’e ve katkılarından dolayı Yard. Doç. Dr. Sinan GÖNEN’e minnet ve şükran borçluyum.

Ayrıca sahada derleme yaptığım sürece fikirleri ile yol gösteren değerli araştırmacılar Doğan ATLAY ve Muzaffer KILIÇ’a, kaynak şahıslara, her zaman destek olan aileme teşekkürü borç bilirim.

Şeyda ÖZKAN

Konya 2012

	T. C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü		
Öğrencinin	Adı Soyadı	Şeyda ÖZKAN	
	Ana Bilim/Bilim Dalı	TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI / TÜRK HALK EDEBİYATI	
	Danışmanı	Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN	
Tezin Adı		ANADOLU TÜRK FOLKLORUNDA BİTKİ ADLARININ VERİLİŞ	

ÖZET

Varlık düzeninin temel unsurlarından olan bitkiler, göçebe bir toplum olan Türklerin hayatında çok özel bir yere sahiptir. Yaradılış efsanelerinde insanla tanrı arasında aracı olduğu görülen bitkiler, hayvanlar ve insanlar ile varlık düzeninin devamını sağlarlar. Bu sebeple birtakım inanış ve hikâyelerle maddi kültürde yerini almıştır. Bitkilerle ilgili mevcut inanış, hikâye ve efsanelerin temelinde; yaradılış, korunma ve tanrıya ulaşma fikri vardır. Bu efsanelere baktığımızda; bitkiler kimi zaman çeşitli özellikleriyle, kimi zaman da sembolik olarak karşımıza çıkar. Bitkilere verilen isimlerde de bu unsurlar etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bitkiler, Mitoloji, Efsane

	T. C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü		
Student's	Name Surname	Şeyda ÖZKAN	ID: 084201031004
	Department/Field	TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE / TURKISH FOLK LITERATURE	
	Advisor	Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN	
Research Title		A STUDY ON THE STORIES OF PLANT DELIVERY NAMES ANATOLIAN TURKISH FOLKLORE	

ABSTRACT

Being the plants that are the basic elements of the order, a society of nomadic Turks who has a very special place in his life. Creation myths, which seem to be an intermediary between man and god, plants, animals and humans provide more order and assets. For this reason, a number of material culture, beliefs and stories has taken place. Existing beliefs about plants, on the basis of the history and legends, creation, protection, and has the idea of God to reach. When we look at these myths, various characteristics of plants, sometimes, and sometimes appears as symbolic. The names of these elements in plants has been effective.

Key Words: Plants, Myth, Legend

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM TÜRK KÜLTÜRÜNDE BİTKİ ADLARINA GENEL BİR BAKIŞ

İKİNCİ BÖLÜM AD VERME GELENEĞİNDE BİTKİLER

1. ŞAHİS ADLARINDA BİTKİLER.....	24
2. MEKÂN ADLARINDA BİTKİLER	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM HALK HEKİMLİĞİNDE BİTKİLER

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM BİTKİLERİN HİKÂYELERİ

1. AĞAÇLARLA İLGİLİ HİKÂYELER.....	37
1.1. Meyveli Ağaçlarla İlgili Hikâyeler	37
1.2. Meyvesiz Ağaçlarla İlgili Hikâyeler	53
2. ÇİÇEKLİ BİTKİLERLE İLGİLİ HİKÂYELER.....	56
3. OTSU BİTKİLERLE İLGİLİ HİKÂYELER.....	58
3.1. Gıda Olarak Kullanılan Bitkilerle İlgili Hikâyeler.....	58
3.2. İlaç Olarak Kullanılan Bitkilerle İlgili Hikâyeler	67
3.3. Zehirli Bitkilerle İlgili Hikâyeler	69
3.4. Diğer Bitkilerle İlgili Hikâyeler	71
SONUÇ.....	76
SÖZLÜK	83
KAYNAKLAR.....	84
ÖZGEÇMİŞ	90

KISALTMALAR

Ar.	: Arapça
And. Ağz.	: Anadolu Ağzı
Bot.	: Botanik
Birl.	: Birleşik
cm.	: santimetre
çev.	: çeviren
Far.	: Farsça.
Hz.	: Hazreti
is.	: İsim
K	: Kaynak Şahıs
MÖ	: Milâttan Önce
m	: metre
s.	: sayfa
vb.	: ve benzerleri
vs.	: ve saire
YY.	: yüzyıl

GİRİŞ

"Çılgın bir ot gördüm

Adını öğrendiğimde

Onu daha güzel buldum

Görülünce güzelleşti, adlandırılınca daha da güzelleşti.

Güzellik insanın bakışından kaynaklanır. Ne ki insanın bakışı da doğadan kaynaklanır" (omuder.org) Ünlü astrofizikçi Hubert Reeves'e ait bu dizeler (çev. Kurtuluş Dinçer) onun tabiata, tabiattaki varlıklara bakışını anlatmaktadır. Çünkü tabiatı güzel kılan ve insanların bakışını değiştiren bitkilerdir.

Bitkiler, insanoğlunun hayatında, dört unsur (su, hava, toprak, ateş) kadar önemlidir. Hayvanlar ve insanlarla birlikte doğanın dengesini sağlarlar. Türk dünyasına baktığımızda da bitki ve hayvanların önemli bir yer işgal ettiğini görmekteyiz. Bitki ve hayvanlarla ilgili inanış, uygulamalar, efsane ve hikâyeler bize bunu göstermektedir.

Hayatımızın her alanında görülen bitkiler kavram olarak “ekilen, biçilen ya da kendi kendine yetişen varlıklar” şeklinde tanımlanmıştır (Alkayış, 2007:1) Bu tanıma göre; yerde biten küçük otlardan, metrelerce uzunluktaki ağaçlara kadar bütün varlıklara bitki adı verilmektedir. Kavram olarak her bitkinin de birçok sembolü ve manası vardır. Bitkiler bazen edebiyatın konusu (Vadideki Zambak, Güller Kitabı); bazen çeşitli duyguların ifadesi (gül/ aşk); bazen de bir ilin, iş yerinin, derginin sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır (Diyarbakır karpuzu, Malatya kayısı, Yasak Meyve Dergisi vb.).

Her bitkinin ayrı bir anlamı olmakla beraber, ağacın bitkiler içinde ayrı bir yeri vardır. Türk toplumu için ağaç adeta bir kültür. Bir semboller ilmi olan mitolojide ağaç; yer altı, yer üstü ve gökyüzü denilen üç kozmik düzeyi birbirine bağlayan *kozmik ağaç* olarak karşımıza çıkar. Ayrıca tanrıyla iletişimde, bereketle ilgili törenlerde, şaman ayinlerinde ve şekil değiştirmede ağaç ön plandadır.

Bitkiler mitolojide sembolik bir anlam taşırlar. İnsanoğlu doğayı gözlemlediğinde bitkilerin gelişim ve görünümlerinden çok etkilenmiştir. Bu sebeple kendi yaşantılarıyla

ilgili deneyimlerini gelecek nesillere aktarırken bitkileri sembolik bir araç olarak kullanmışlardır.

Günümüzde Anadolu coğrafyasında kullanılan bitkilerin hemen hepsinin olmasa da bir kısmının eski inançlarla mutlaka bir bağının olması gerektiği kanaatindeyiz. Bu noktadan hareketle, Türk halk bilimine katkı sağlayabileceği düşüncesiyle, bitki adlarının veriliş hikâyeleri üzerine bir inceleme yapmayı amaçladık. Bunun için de, alfabetik tarzda bütün bitkileri ele almak yerine, hikâyesi/ efsanesi olan bitkilerden yola çıkarak, ayrıca sözlü kaynaklara da başvurarak, mitolojik değerlendirme yapacağız.

Bitkiler dünyasının kapısını aralayarak, bitkilerin adlandırılma yollarını incelemek, Türk düşünce ve inanç sistemini daha yakından tanımamıza yardımcı olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜRÜNDE BİTKİ ADLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Türk milletinin kültürel yapısına baktığımızda çeşitli dinlerin izlerini görmekteyiz. Bugün bu izler kültürümüzün bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar nesilden nesile aktarılırken; kimi zaman hurafe olarak, kimi zaman geleneksel bir ritüel olarak, kimi zaman da kutsal bir kalıp şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ne şekilde olursa olsun bu kültürel parçalar temelde yaratılış fikrinin tezahürleridir. Bu kültürel parçalardan biri de eski Türk dininin kutsal unsurlarından olan ağaç kültürüdür.

Etnografya ve folklor araştırmalarından elde edilen bilgilere göre, on asırdan beri Müslüman olan Türk halkında şamanlığın, dağ ve ağaç kültürünün geleneklerine ve derin izlerine rastlanmaktadır (İnan, C.II, 1998: 255).

Bu konuda araştırma yapan bilim adamlarının başında Abdülkadir İnan gelmektedir. İnan, “Türk Şamanizmi Hakkında” (İnan, C.I, 1998: 394) adlı makalesinde Şamanizmi açıklarken, Şamanistlerin ‘Yer-Su’ tanrılarına söyledikleri duaların amaçlarından bahseder. Öncelikli sebep tabiattaki varlıkların insanları korkutup, hayrete düşürmesidir. İnsanoğlunu şaşırtan heybetli dağlar, geniş tepeler, gürültülü ve coşkun akan nehirler, ırmaklar ve özellikle göçebe halk için paha biçilmez otlak ve çayırlar sayısız ilahlarla doludur. İnsanlar da bunlardan bir kısmına teşekkür etmek, bir kısmının da şerrinden kurtulmak için, bu ilahlara dua edip kurban sunarlar.

Yapılan bu dualarda dağ, nehir, göl ve tepeler ruh sahibi olarak geçer. Örneğin ateş kültüründe yapılan bir dua şu şekildedir:

“Ey melikem ey annem “ateş”! Sen “Hangay” ve “Gur Hatu Han” dağlarının tepesinde biten akkavak ağacından yaratılmışsın! Sema yerden ayrıldığı vakit doğmuşsun; sen anamız Ötüken kademinden zuhur etmişsin; Tanrılar padişahı tarafından halk olunmuşsun! Annem “ateş”! senin pederin sert çelik, validen çıkmak taşı ve cedd-i alaların akkavak ağacıdır. Senin nurun semaya erişir, arzın altına kadar gider! ... Sarı başlı koyundan alınmış sarı yağları sana kurban ediyoruz! Sağlam ve

neşeli oğlun, güzel gelinin var! ... Güvey ve gelinine ve bütün halkımıza sıhhat ve asayiş ver! Sana secde ediyoruz!” (İnan, C.I, 1998: 394).

Yeryüzüne yapılan bir duada ise şu şekilde seslenilmektedir:

*“Ben zayıf bir şamanım
Ölücü ve bayılıcı bir bendeyim!
Ebedi karlarla mestur kalan ey benim ak ormanlarım!
Benim zayıf ve aciz başım daima size secde eder.
Ey padişahım ak orman!
Eteklerine sarılırım, taş ve ağaçlarına tırmanırım! ...
Nehirler sahilinde bitmeyen mukaddes otlarını yiyerek
Oturuyor ve dualarımı okuyorum...
Ey tanrı ben günahlıyım!”* (İnan, C.I, 1998: 396).

Duada görüldüğü üzere şaman, vecd hâlinde halkın koruyucusu olan ağaçlar ve ormanı anarak, kendinden güçlü gördüğü yeryüzü ruhlarına tapınmaktadır. Göksel ve karanlık tanrılarla sıradan insanlar doğrudan temasa geçemezler. Bunlara ulaşabilmek için kuvvetli bir aracı güç gerekmektedir. Bu kişi elbette ki dinî ayinleri tertipleyen şamandır.

Şaman ayin esnasında özel bir elbise giyer ve bu ayini gerçekleştirirken mutlaka bir davul bulunur. Bu davulun bir tarafında çeşitli resimler, sembol ve işaretler bulunurken; diğer tarafında ay, güneş, yıldız, kutsal hayvan ve ağaçlar resmedilmiştir (İnan, C.I, 1998: 392; Anohin, 2006: 68).

İnan “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları” adlı başka bir makalesinde (İnan, C.I, 1998: 462); Doğu ve Batı Türkistan bölgeleri ile Anadolu’da yapılan incelemeler ve araştırmalar sonucunda, şamanizmin İslam perdesine bürünerek yaşadığının tespit edildiğini belirtmektedir.

Anadolu köylerinin hemen her bölgesinde görülen, ağaç kültüne dayanan, ağaç ve türbelere paçavra bağlama âdeti mevcuttur. Bu bir çeşit niyazdır. Örneğin çocuğu olmayan bir Yakut kadını çam ağacına dua ederken; Beyşehir köylerinden birinde kadınlar, yaşlı ağaçların yanında dua edip, altından geçerek çocuksuzluklarına çözüm ararlar (İnan, C.I, 1998:477).

“Mezarlara ve ağaçlara nezir olarak paçavra bağlamak en iptidai şamanizm geleneklerinden biridir ve bütün Müslüman Türklerin halk tabakası içinde dini bir vazife imiş gibi telakki edilmektedir. Şamanist bu ‘Nezir’i dağ, orman, ağaç, su ruhlarına, umumiyetle “yer su” dediği tanrıya bağışlar, yer su ruhları merhametli ve koruyucu ruhlardır, az şeye kanaat ederler. Darılmadıkça kanlı kurban istemezler. Müslüman Türkler ise bununla bir velinin ruhundan istimdat ederler. Yani “yer su” tanrıları, gerçek veya uydurma velilerin mezarlarına yerleşerek eskiden şamanlık devrinde hakkettikleri paçavraları almakla devam ediyorlar.” (İnan, C.I, 1998: 472).

Bu inanışla ilgili olarak yaptığı gezilerden birindeki izlenimlerini aktaran İnan; Hocant şehri civarında ‘evliya tirek’ (evliya kavak) ağacına çocuğu olmayan kadınların paçavra bağlayarak dua ettiklerini anlatır. Ürgüt kasabasında bulunan Hz. Beşir mezarının yanında bulunan yaşlı çınar ağacının, ayrıca başka bir kasabadaki Karatağ’ın (burada bir evliya mezarı bulunduğu için) kutlu sayıldığını ve her yıl ziyaret edilip, kurban kesilerek ağaçlara paçavra bağlandığını aktarır (İnan, C.I, 1998: 468).

Hicretin birinci asrında Müslüman olan Türklerde büyük âlimlerle, mutasavvıflar yetişmesine rağmen; şamanizmin bu geleneklerinin, Müslüman velilerin uydurma mezarlarının gölgesinde binlerce yıldır yaşıyor olması, İnan’ın başka bir tespitidir.

Dağ ve ağaç kültünün izleri sayabileceğimiz uygulamalar Anadolu’nun çeşitli yerlerinde tespit edilmiştir. Ankara Kızılcahamam içinde bir tepedeki ağaç bu türden bir örnektir. Bu tepeye çıkanlar o ağaca nezir olarak paçavra ya da ip bağlarmış. Bundan başka Adana civarında yaşayan halkın âdet ve inançlarını tespit eden bir öğretmen, Dört Yol ile Çay arasında bulunan bir ağaçtan bahsetmektedir. Halk bu ağaca “Cennet Ana” dermiş. Bu ağaç hasta çocukları tedavi eden kutlu bir ağaçtır. Hasta çocukların bu ağaca paçavra bağlayıp, öpmek suretiyle şifa bulacağı inanışı ortaya çıkmıştır (İnan, C.II, 1998: 258).

Türk edebiyatında destandan halk hikâyelerine geçişin en önemli örneği olan Dede Korkut hikâyelerinde de şamanizmin izlerini görmekteyiz. Dede Korkut hikâyelerinde şamanizm kültürleri olan; dağ, su, ağaç kültürleri hemen göze çarpmaktadır. Dirse Han oğlu Boğaç Han hikâyesinde; anne başlarına gelen felaketi dağ ruhundan

bilerek “otların bitmesin, suların akmasın, geyiklerin taşa dönsün!” diyerek aslında Şamanist ruhlara karşı beddua etmektedir (Ergin, 1984: 31-32; İnan, C.I, 1998: 468).

Salur Kazan’ın evinin yağmalandığı hikâyede ise; Salur Kazan’ın kâfire tutsak düşen oğlu Uruz ağaç ile şöyle söyleşir:

*Ağaç ağaç desem arlanma ağaç
Mekke, Medine’nin kapısı ağaç
Musa kelimin asası ağaç
Büyük büyük suların köprüsü ağaç
Kara kara denizlerin gemisi ağaç
Şah-ı Merdan Ali’nin düldülünün eğeri ağaç
Zülfikar’ın kını ile kabzası ağaç
Şah Hasan ile Hüseyin’in beşiği ağaç
Eğer erdir, avrattır korkusu ağaç
Beni sana asarlarsa kaldırma ağaç* (Ergin, 1984: 51; İnan, C.I, 1998: 468).

Ağaca söylenen bu sözler, içindeki “Şah Ali, Hasan, Hüseyin” gibi İslami tabirler çıkarılırsa, Altay Şamanistlerinin kutsal ağaçları için söyledikleri ilahlilere benzemektedir (İnan, C.I, 1998: 469).

Dede Korkut; hikâyelerin hepsinin sonunda “gölgelice kaba ağacın kesilmesin” (Ergin, 1984: 37, 58, 93) şeklinde dua eder. Bu, bütün hikâyelerin neredeyse kalıp duasıdır. Jean Paul Roux’a göre (Roux, 2005: 361) bu duanın temelinde ağaçların yaşam kaynağını bünyelerinde toplamaları inancı yatmaktadır. Çünkü ağaçların rolü doğuştan önce ruhlara destek olmaktır. Hatta bitki tüm yaşamı boyunca insana bağlı kalır. Güçleri doğumla birlikte son bulmaz, ölümle bile bağları kopmaz ve ağaç insanın öteki dünyadaki yaşamında itici güç olur. Yeni doğan kişi için, ömrünün uzun olması amacıyla ağaç dikme geleneği vardır. Dede Korkut’un “gölge veren tıknaz ağacın kesilmesin” dileği, ağaçla insanın dünyadaki yaşam süresi arasındaki ilişkinin yansımasıdır.

İnsanlığın yaratılışı hakkındaki Türk düşüncesine göre Tanrı; önce dokuz dallı bir ağaç yaratmış, sonra dokuz insan cinsi yaratarak bunları bu dokuz dallı ağacın gölgesinde barındırmıştır. Ayrıca dokuz dallı ağacı yerden yükselterek, her bir dalın altında da bugünkü insanlığın ilk atalarından birini yaratmıştır (Demirel, 1995: 93).

Oğuz Kağan'ın ikinci eşi olan; Gök, Dağ, Deniz adlı küçük oğullarını doğuran kadın, bir gölün ortasındaki kutsal ağacın kovuğunda yaratılmış ve Oğuz'a eş olarak gönderilmiştir. Yine Oğuz'un batıya giden orduları, İtil suyuna geldikleri vakit, nehri ağaç üstünde geçmişler; Çürçet Kağan'ın ordusunu yendiklerinde, ellerine düşen ganimeti, ağaçtan yaptıkları kağnılarla taşımışlardır. Göktürkler, Ergenekon'daki demirden dağı, çevresinde ağaç yakarak eritmişler, 400 yıl boyunca kapalı kaldıkları bu yurdun meyveli ağaçlarını destanlarına konu etmişlerdir. Uygur hükümdarı ve tanrının çocuğu Böğü Kağan, Tuğla ve Selenga ırmakları arasındaki kutsal bir ağaçtan doğmuştur. Yakut Türklerinin millî destanı Er-Sogotoh' ta ağaç insanlara yeniden canlılık ve hayat veren bir unsurdur (Demirel, 1995: 94).

Kâinatı ayakta tutan, hayat ağacını sembolize eden ve yaradılışın başında Umay'la birlikte cennetten gönderilen ağaçlar günümüzde çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Ağaçtan yapılan tabak, kaşık vb. eşyalar; ağaç desenli halılar, yazmalar, örtüler; ağaç motifli türkü, mani, ninniler günlük hayatımızın her alanında karşımıza çıkan hayat ağacı inanişinin ve tanrı kutunun bakiyeleridir (Ergun, 2010: 278).

Türk kültüründe kutsal sayılan, masal ve efsane metinlerinde en sık geçen ağaçların başında ardıç, çam, iğde ve kayın gelmektedir. Bitki adlarının incelemesine geçmeden önce ağaç kültürünün önemli unsurlarından olan bu dört ağaca bir göz atalım:

ARDIÇ: bot. Servigillerden, güzel kokulu yapraklarını kışın da dökmeyen, yuvarlak karayemişleri ilaç olarak kullanılan bir ağaççık (Türkçe Sözlük, 2005: 116).

Ardıç, bütün Türk dünyasında tanınan, saygı duyulan, tanrı tarafından dikildiğine inanılan kutlu ağaçlardandır. Orta Asya'da "*arça*", "*arçın*" olarak da adlandırılan ardıç; temizliğin ve kutsallığın en önemli sembolüdür. Ateşle yapılan temizliği ve kötü ruhların kovulmasını ifade eden ardıçtan; şeytana, kötü ruhlara, insanlara ve hayvanlara gelen hastalıklara karşı tütsü yapılarak istifade edilir (Ergun, 2004: 224-226).

Yine Altay şamanları ayin öncesinde yeni yaptıkları şaman davulunu ardıç dumanıyla tütsülerler (Anohin, 2006: 58) Bu tütsüleme işlemi kötü ruhları kovma amaçlıdır.

Diğer kutsal ağaçlarda olduğu gibi, Anadolu'da ardıç ile ilgili pek çok yer adı, atasözü, deyiş, efsane bulunmaktadır. Bütün bunlar ardıç ağacının mitolojik kökenine dayanmaktadır. Fakat dikkati çeken nokta, ağacın yanında yatır, su, taş gibi varlıkların bulunmasıdır. Halk bu varlıkların tabiatüstü güçlere sahip olduklarını düşünmektedir. Bu inanışın sonucu olarak da bir ziyaret olgusu ortaya çıkmıştır. Bu varlıkların tabiatüstü gücünün gerçek olduğunu kanıtlamak ve ziyaret olgusunun bulunduğu sosyal çevrenin buna inandırılması için; ziyaret yerleri etrafında halkın inancına, mantığına ve hayal gücüne dayanan efsaneler, menkıbeler ve kerametler oluşmuştur (Öz, 2008: 19).

Örneğin; Mersin ilinde bulunan “Ardıçlı ziyaret” adlı bir mevkide, bir pınarın kenarında bulunan tek kökten iki gövde halinde yükselen bir ardıç ağacını, halk ziyaret makamı haline getirmiştir. Ayrıca bu ağacın çevresinde kime ait olduğu bilinmeyen üç eski mezar bulunmaktadır. Bu ziyaret makamına ise genellikle kırkı karışmış bebekler getirilmektedir. Kırk karışması; kırkı çıkmayan iki bebeğin aynı mekânda karşılaşması sonucu, kıyafetlerinin değiştirilmemesi, en azından annelerinin birbirlerine iğne vermemeleri yüzünden bebeklerin zayıflayarak ölmesine sebep olan bir hastalık olarak tarif edilmektedir. Doktorların bu hastalığı tedavi edemediğini düşünen halk, ocak sayılan kişilerin tavsiyesi üzerine bu ziyarete giderler. Üç ya da yedi çarşamba üst üste ziyaret yerine götürülen çocuklar, dualarla ağaç kökünden geçirilir. Daha sonra ise, ağacın yanından akan pınırdan alınan suyla çocuk yıkanarak şifa dilenir (Öz, 2008: 202).

Başka bir ardıçlı ziyaret de, Nevşehir Hacı Bektaş kasabasındaki Hırka Dağı’nda bulunan “Dedecik Ardıç”tır. Alevi- Bektaşî geleneğinde önemli yer tutan ardıç ağacı menkıbeye göre inzivaya çekilen Hacı Bektaş Veli’nin üzerine çadır şeklinde gölge olur (Boratav, 1994: 54) Hacı Bektaş Veli’nin duasını aldığına inanılan bu ağaç, o günden beri ziyaret makamıdır.

Türk kültüründe hastalıktan şifa dilemenin yanı sıra, çocuksuzluktan kurtulmak için de ardıç ağacından medet umulduğu görülmüştür. Manas destanında kısır kadınlara çocuk veren “Ardıçlı mezardan” bahsedilmektedir. Manas Destan kahramanlarından Alman Bet “Ardıçlı mezar hazretinin” tanrısından dünyaya gelmiştir (İnan, C.II, 1998: 258; Yıldız, 1995: 542) Kısırlık tedavisi, çeşitli hastalıklara şifa bulunması için başvuru bu ardıçlı mezarların atalar kültüyle ilişkisi olduğu düşünülebilir.

Erzincan ilinin, Binkoç köyünde Seydi Sultan isimli bir zatın ziyaret edilen türbesi etrafındaki ardıç ağaçlarının yetişmesiyle ilgili şöyle bir efsane anlatılmaktadır:

“Ardıçlık Mevkii

Seydi Sultan, askerleriyle birlikte bugün türbesinin bulunduğu yere gelir. Düşmanları ile çok kanlı bir savaşa tutuşurlar. Düşmanlarını yenerlerse de Seydi Sultan'ın başı gövdesinden ayrılır. Sultan başını yerden alıp koltuğunun altına yerleştirir, askerinin önüne geçer.

Bu durumu gören bir kadın şaşırır, “Bu ne hâldir ya Rabbim.” diye düşünceye dalar. Dayanamayıp askerlerden birine sorar:

“Bu nasıl iştir oğlum, başı koltuğunda olduğu hâlde orduyu nasıl idare ediyor?”

Kadın bu sözleri söylemiş, ama biraz sonra söylediğine pişman olmuş. Bu sözün üzerine Seydi Sultan kılıcını yere saplar, orada ruhunu Allah'a teslim eder. Askerleri de ardıç ağacı olur. İşte buranın ardıçlık olmasının hikâyesi budur.

Fırat Nehri üzerine köprü yapılırken bu ardıçlardan istifade edilir. Ağaçları keserek köprüünün muhtelif yerlerinde kullanırlar. Köprüünün bittiği gece Seydi Sultan türbesinden kalkarak köprüyü darmadağın eder, her şeyi suya atar. Oradan geçen bir yolcuğu yakalayarak, bir daha hiçbir surette ardıç ağaçlarının kesilmemesini tembih eder.” (Sakaoğlu, 1976: 99).

Adana yöresinde anlatılan ardıç ağacıyla ilgili başka bir efsaneye göre; ağacın kutsallığı peygamberin elinin değmesine dayandırılmaktadır. Feke ilçesi, Kızıyer Köyünde bulunan *Yahya Dede Türbesi*'nin yakınında bir ardıç ağacı vardır. Uzun zamandır çürümeden aynı yerde duran bu ağacı, yakın bir zamanda orman görevlileri kesmek istemişler. Köylülerin ağacın kutsal olduğu ve ona dokunmamaları yönündeki uyarılarına görevliler kulak asmamış. Aralarından biri baltayı ağacın gövdesine saplayınca aynı anda büyük bir yer sarsıntısı olmuş, evler yıkılmış. Çünkü halk bu ağaca peygamberin elinin değdiğine inanmaktadır. Onlara göre kutsal sayılan ağaca dokunma teşebbüsü yer sarsıntısına neden olmuştur. Bu olaydan sonra hiç kimse ağaca dokunamamış (Okuşluk, 1994: 177).

Ardıç ağacı ile ilgili bütün bu inanış ve uygulamaların temelinde şeytanın ve birtakım kötü ruhların getirdiğine inanılan kötülük ve hastalıklardan kurtulma anlayışı

vardır. Arınma sembolü olan ardıc ile insanlar, evler, hayvan barınakları ve kullanılan eşyalara kadar her şey tütsülenir. Ateşle yarı alazlama şeklindeki bu uygulamadan sonra arınma işleminin gerçekleştiğine inanılır.

Örneklerden de görüleceği üzere Türk kültüründe ardıc ağacı; bereket, kutsanma ve korunmayı sembolize etmektedir.

ÇAM: bot. Çamgillerin örnek bitkisi olan, dört mevsim yeşil kalabilen, iğne yapraklı, yurdumuzda birçok türü yetişen bir orman ağacı (Türkçe Sözlük, 2005: 389).

İnsanoğlunun en büyük amaçlarından biri de inandığı tanrıya yakın olmak, ona her türlü dilek ve isteklerini iletebilmektir. Bunun için de zaman zaman çeşitli araçlara başvurmuştur. Eski Türk kültüründe başvurulmuş bu araçlardan biri, üç kozmik âlemi birleştiren çam ağacı olmuştur. Çünkü çam heybetli görüntüsü ve dört mevsim yeşil kalması sebebiyle kutsal bir ağaçtır. Altay yaradılış efsanesine göre (Anohin, 2006: 20) Ülgen insanı yarattıktan sonra kuzgunu yüce tanrı Kuday’a yarattıkları için can istemeye gönderir. Kuzgun, Kuday’ın verdiği canları gagasına sıkıştırıp yola koyulur. Yol uzun olduğundan karnı acıkan kuzgun; gökyüzünde uçarken sırasıyla deve ve at leşi görür. Açlık onu leşlere çekse de dayanır ve yoluna devam eder. Bu arada gittikçe gücü tükenen kuzgun yorgun kanatlarıyla uçmaya devam ederken, bir inek leşiyle karşılaşır. Yerde yatan inek leşinin cazibesine kapılan kuzgun, kendini tutamaz ve sevinçten bağırmaya başlar. İşte o anda gagasında tuttuğu canlar; çam, sedir, akçam, ladin, ardıc gibi iğne yapraklı ormanların üzerine dağılır. Bu sebepten bu ağaçların her mevsim yeşil kaldığına inanılır.

Konya'nın Taşkent ilçesinde çam ağacıyla ilgili anlatılan efsaneler, bize yaradılış efsanesini hatırlatmaktadır. Ağacın daima yeşil kalması tanrının insanlara bir lütfudur. Metinlere baktığımızda, tanrının kutunu taşıyan insanlar ya da hayvanların duasıyla ağaçların hep yeşil olarak kaldıkları görülmektedir.

“Hadiminin Duası

Büyük İslam âlimi Hadimi bir gün Taşkent’e uğrar su içmek için çeşmeye geldiğinde orada bulunan bir kadın tasa suyu alır suyun üzerine de yapraklı ufak bir çam dalı atıp Hadimi ’ye uzatır, suyu alıp içen Hadimi çam dalının sebebini sorduğunda kadın “yorgunsun,

hava sıcak, su soğuk acele içip hastalanmayasın diye attım.” der. Bundan duygulanan Hadimi “işamınız kurumasın, güzeliniz farımasın” diye dua eder.

Şimdi Taşkent dağlarında çam kesilince kesildiği yerden tekrar filizlenirmiş.

Kadınlar da ne kadar yaşlansalar güzelliklerinden bir şey kaybetmezlermiş.” (Atlay, 1989: 25) Bu metinde çeşme başına gelen kişi İslam âlimi Hadimi olarak verilmiştir. Farklı anlatılarda ise bu kişi “bir padişah” ya da “Süleyman Şah” olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu da efsanelerin varyantlaşma özelliğinin bir kanıtıdır.

Çam ağacının yeşil kalmasıyla ilgili olarak kaynak şahısların verdiği bildiler de yukarıda geçen metinle paraleldir:

“Bozkır’da çam ağacını kesince, ağaç yeniden patlıyor. Meselâ Akdeniz Bölgesi’nde, Çanakkale’de, kesinlikle çam ağacı kesildikten sonra tekrar patlamaz, uzamaz yani. Meşe ağacı, kayısı ağacı uzar ama bu uzamaz. Şimdi orda bir gelin, Taşkent’te, suya gelmiş, çeşmeden su dolduruyormuş. Atıyla ihtiyar bir adam gelmiş: “yavrum, bir su ver de içeyim” demiş. O da bir tase su doldurmuş, çamdan kırıvermiş, içine atmış, çamın yaprağını vermiş. Bir içmiş: “yavrum bu suyun içindeki ne?” demiş. “şu çamların yaprağı, terli içme diye attım ” demiş. “Çamınız kurumasın, güzeliniz farımasın” demiş. Seksen yaşındaki kadına bak, on beş yaşında bir kız gibi. Çamları da kesiyorsun, davarlara yedirmeye, oradan gene uzuyor (K4, K9).

Çam fıstığı ile ilgili bir efsanede ise, tanrı kutu taşıyan bir kişinin duası sonucu ekilen tohumdan meyveli bir ağacın boy vermesi anlatılmaktadır:

“Çam fıstığı Efsanesi

Gaziantep’in çam fıstığı ile kırmızıbiberin şöhreti yaygındır. Bir bahar günü, Antepli iki kız kardeş, bahçelerine tohum atıyor, çapa yapıyorlarmış.

Tanımadıkları, yaşlı yoksul bir derviş, yanlarına gelerek selam vermiş. Kızlardan büyüğüne, aç olduğunu, karnını doyuracak bir parça ekmek vermesini söylemiş. Kız, dervişin eline bir parça kuru ekmekle acı bir soğan tutuşturarak savmış. Derviş:

-Ektiğini biçsin, diyerek uzaklaşmış.

Bu defa küçük kızın yanına gelerek, ondan da biraz yiyecek istemiş. Küçük kız:

-Hoş geldin, safa geldin. Misafir kismetiyile gelir. Bu sabah helva yapmıştım, otur şuraya, afiyetle ye, diyerek onu karşılamış.

Derviş helva çıkını alarak:

-Sağ ol kızım. Sende ektiğini biç, demiş ve ayrılmış.

Bir süre sonra büyük kızın ektiği tohumlar yeşermiş, yeşil biber olmuş, soğan gibi kızarmış. Kırmızıbiber olmuş. Küçük kızın tohumlarından da fıstık ağaçları boy vermiş.” (Önder, 1995: 164).

Dört mevsim yeşil kalması, dağlarda tek başına bulunması, meyvesiz olması, büyüklüğü, çamın tanrının sıfatlarını taşıdığının birer göstergesidir. Destanlarda yeniden dirilişi ve esenliği sembolize eden çam ağacı; aynen tanrının insanları koruduğu gibi kendisine sığınanları korur (Ergun, 2004: 211):

“Serçe kışın dışarıda kalmış. Güz gelmeye durdu mu kışa hazırlık ya; o ağaca dermiş bana yardım et üzerinde saklanayım, ona buna derken çam ağacına varmış. Çam, ben kabul ederim seni demiş. O da demiş ki Allah yaprağını dökmesin. Çam ağacının kışın yaprağını dökmediği oradan kalmış.” (K7).

Halk arasında anlatılan efsane ve inanışlara baktığımız vakit çam ağacı koruyuculuk, yücelik, dört mevsim yeşil kalma gibi özelliklere sahiptir. Bu tanrıya ait özellikleriyle çam, halkın gözünde kutsal ağaçlardan biri olarak yerini almıştır.

İĞDE:

Eski Türkçede “yigde” (Atalay, C.III, 2006: 31; Ögel, 1978:302) olarak geçen iğde ağacının bugünkü şeklini alış hikâyesi, Prof. Dr. Saim Sakaoğlu’nun *101 Anadolu Efsanesi* kitabında şu şekilde derlenmiştir: “Nemrut, Hazreti İbrahim’i ateşe atmaya karar verir. Büyük bir ateş yaktıracak ve İbrahim’i içine atarak diri diri yakacaktır. Nemrut’un adamları ateşin yakılabilmesi için ağaç toplamaya başlarlar. Fakat pek çok ağaç böyle uğursuz bir iş için yanmaya razı olmazlar. Ateşin büyük olması için odun toplayıcılar uzun ve düzgün ağaçları tercih ederler. O zamanlar uzun ve pürüzsüz olan iğde ağacı bu işe gönüllü olarak talip olur. Çevredeki iğde ağaçlarını hep keserler ve ateşe atarlar. Bir ara ateş o kadar büyür ki Hazreti İbrahim’i ateşe atmak için yanına yaklaşamazlar. Hemen bir mancınık hazırlayıp İbrahim’i onun vasıtasıyla ateşe atarlar.

İbrahim'in düştüğü yerin güzel bir bahçe, ateşin göl ve odunların da göldeki balıklar olduğu hepimizin bildiği şeylerdir. Ama ya iğde ağaçları... Evet, o günden sonra iğde ağaçlarının ne düzgünlüğü kaldı ne de dikensizliği... Bugün iğde ağaçları eğri büğrü ve dikenlidir. Bu yüzden de yakılmak için pek tercih edilmez. Çünkü Hazreti İbrahim, fazla ısı vermesi karşısında Allah'a yalvarır ve bu ağacın cezalandırılmasını ister.” (Sakaoğlu, 1976: 205).

Türkçede iğde adının varlığını *Divanü Lûgat-it-Türk*'ten öğreniyoruz. Divan'da 'yigde' (Atalay, C.III, 2006: 31) şekliyle tespit edilen kelime ile ilgili, adının nasıl verilmiş olduğuna dair bir bilgi bulunmasa da; hakkında anlatılan yukarıda metnini verdiğimiz efsanesi mevcuttur. İslam mitolojisi kaynaklı bu efsanede iğde ağacı, Hz İbrahim' in yakıldığı ateşi meydana getiren ağaçtır. Nemrut'un putlarını kırdığı için yakılması emri verilen İbrahim'i yakmak için hiçbir ağaç, ateşe sebep olmaya yanaşmazken, sadece iğde ağacı gönüllü olur. Uzun ve pürüzsüz dalları olan iğde ağacının yanıcı gücü normalde çok fazla iken; Hz. İbrahim'in Allah'a yalvarması sonucu cezalandırılmıştır. Bu hadiseden sonra lanetlenen ağaç, pürüzlü ve dikenli bir hal alırken, yanıcı gücü de zayıflamıştır (Ergun, 2004: 99).

Saim Sakaoğlu'nun “*Efsane Araştırmaları*” kitabında yer alan “İğde Yolu” (Sakaoğlu, 2009: 289) adlı başka bir efsaneye göre iğde ağaçlarını kesmek sakıncalıdır. İnanişâ göre, Kars'ın Tuzluca ilçesinin Eğrekdere köylüleri, köyün dışında iki sıra hâlinde bulunan iğde ağaçlarını budamadıkları gibi kırılan dallarını da toplayıp yakmazlarmış. Çünkü zamanın birinde bu ağaçların yanından geçmekte olan bir atlı, atını sürmek için ağaçtan ince bir dal koparmış. Çok ilerlemeden adamın elindeki dal ateş alıp yanmaya başlamış. Bir müddet sonra da adam ölmüş. Dahası çok geçmeden adamın çoluk çocuğu da ölmüş.

Başka bir anlatmaya göre ise, bir adam iğdeleri keserek kendisine ev yapmış. Bir zaman sonra bütün ev halkı uykuda iken, ev çökerek tüm aile ölmüş. Köy halkına göre bu iğde ağaçlarının bulunduğu yer bir ocaktır. Bu inanişâ son derece bağlı olan köylüler iğdeleri kesmez, hatta kendiliğinden düşen dalları bile yakıp kullanmazlarmış. Bu nedenle iğdeler dal budak salarak, çalı yığını hâline gelmiş.

Kanaatimizce iğde ağaçlarına karşı gösterilen bu korkuyla karışık saygının temelinde, İslam mitolojisinde Hz İbrahim'i yakan iğdelerin lanetlenmesi inancı yatmaktadır.

İğde ağacı ile ilgili anlatılan efsanelerin ya da yaygın inanışların çoğu peygamberler ve peygamber soyundan gelenlerle ilgilidir. Bunların ortak noktası iğdenin eğriliği meselesidir. Balıkesir yöresinden derlenen bilgilere göre; (Olgunsoy, 2007: 31-33) Fatma anamızın üzerine kuma gelir. Fatma anamız üzüntüyle iğde ağacına yaslanınca ağaç eğilir (halk arasında bu 'kadın'; Havva anamız ya da üzerine kuma gelen, kayınvalidesinin iftirasına uğrayan bir kadın şeklinde değişmektedir.) Fatma anamızın üzerine kuma gelip gelmediği bilinmez ama iğde, kadınların dertleştikleri bir ağaç konumundadır. Bir başka inanışa göre de Hz. Peygamber üzerine yaslandığı için saygıdan eğilen iğde ile bir bağ kurulmuştur.

Türk kültüründe iğde aynı zamanda nazarlık olarak da kullanılmaktadır. *Türk Kültüründe Ağaç Kültü* adlı çalışmasında Pervin Ergun (Ergun, 2004: 322-323) bu dikenli ağaç üzerinde durmuştur. İğde dikenli bir ağaç olduğu için nazara karşı koruyucu bir özellik gösterir. Altay şamanlarına göre Erlik ve kötü ruhlar dikenli çalılara yaklaşmamaktadırlar (Anohin, 2006: 4) Erlik 'ten korkan Altaylılar kurban törenlerinde kullandıkları ağaçları ve kurbanlığın parçalarını astıkları direk ve kazıkları eski ve eğri olanlarından seçerler ve dikenli çalıların yanına kurarlar. Çünkü Erlik dikenli çalılardan korkmaktadır.

KAYIN: is. Bot. Kayıngillerin örnek bitkisi olan, 30-40 m boyunda, 2 m çapında, kışın yapraklarını döken, kerestesi beyaz ve değerli olan bir orman ağacı (Türkçe Sözlük, 2005: 1115).

Aslına çeken şeyler için kullanılan “Kayına katılık, söğüde tazelik yakışır” (Atalay, C.I, 2006: 356) savı günümüze kadar gelen kayın kelimesi, Divanü Lûgat-it-Türk'te “kadhıng” ya da “kayıng” şekliyle geçmektedir (Atalay, C.IV, 2006: 248).

Tanrının ağacı olarak bilinen kayın, Türk kültürünün en önemli ağacıdır. Tanrı kutunu taşıdığı için, bütün iyi ve koruyucu ruhların yeryüzüne inme yoludur. Bu yüzden

de yetiştiği yerlerde insanlara ferahlık, mutluluk vererek, iyiliğe yönlendirir (Ergun, 2004: 196).

Türk düşüncesine göre kayın ağacına kadınların ana kutu sinmiştir. Çatallı kayın dallarının kadınların doğumuna yardımcı olarak kullanılması bu sebeple olmalıdır. Buradan ayinlerde de kullanıldığını bildiğimiz kayının, temizleme ve rahatlatma özelliğinden dolayı doğumda kullanıldığı sonucuna varabiliriz.

Eski kaynaklarda kadın olarak da geçen kayın ağacından, Er Sogotoh destanında cennette yaratılan bir ağaç olarak bahsedilir. Cennette yaratılan ve gökte yaşayan ilk insan olan Er Sogotoh'un evinin güneyinde bir kayın ağacı bulunmaktadır. Bu kayın ağacı o kadar güzeldir ki, tıpkı bir genç kıza bezemektedir (Ögel, 2010: 105).

Cennetteki kayın ağacının kadına benzemesi, rastgele bir benzetme değildir. İlk insan Er Sogotoh, evleneceği kızı da kayın ağacı yönüne giderek bulur. Er Sogotoh ve eşi aynı zamanda insanların ilk da ataları olmak üzere, yeryüzüne kayın ağacının bulunduğu yönden inmişlerdir (Ergun, 2004:197) Kadınların ve çocukların koruyucu ruhu olan Umay da, tanrının emriyle yeryüzüne inerken yanında iki tane kayın ağacı getirmiştir. Bu olay nedeniyle kötü ruhlarla mücadele eden kamlar davullarını, tokmaklarını ve her türlü aletlerini kayın ağacından yapmışlar ve kayın ağacının resmini de davulun göğü temsil eden üst tarafına çizmişlerdir (İnan, 2006: 64; Ögel, C.I, 2010: 94).

Kayın Şamanist Türklerin kutsadıkları en şöhretli ağaçtır. Bu sebeple bugün Türklerin yaşadıkları her coğrafyada Gök Tanrı inancının bir bakiyesi olarak, kayın ağacı ile ilgili inançlar hala yaşamaktadır (Ergun, 2004:198) Gök Tanrı dini, eski Türklerde, özellikle de bozkır kavimleri arasında hâkim olan bir din idi. Gök Tanrı, tek yaratıcı olmakla birlikte, kendisine kurban sunulan kutsal varlıkların en önemlisiydi. Türk milletinin bütün bir yaşamı ve geleceği ile ilgilenen, bitkileri ve bütün canlıları meydana getiren, hayat verici, insanlara yol gösterip onları cezalandırıp ödüllendiren ulu bir varlıktır (Kafesoğlu, 1980: 57) Gök Tanrı'ya yakarış törenleri de mutlaka dağların en yüksek noktalarında bulunan bir kayın ağacı yanında yapılır. Çünkü Şamanist inançlara göre kayın ağacı “atamız Ülgen'den anamız Umay ile gökten indirilmiştir.” Şaman ilahilerinde kayın ağacı ‘Bay Kayın’ diye anılır ve ona şu şekilde dua edilir:

*Altın yapraklı bay kayın
 Sekiz gölgeli mukaddes kayın
 Dokuz köklü, altın yapraklı mübarek kayın
 Ey mübarek kayın: sana kara yanaklı
 Ak kuzu kurban ediyorum (İnan, 2006: 64; Ögel, C.I, 2010: 91).*

Kayın ağacı inanışa göre, göğe açılan kapının, Kutup Yıldızı'nın bulunduğu yerin bekçisidir. Göğün beşinci katında bulunan kayına 'kapı ilahı' da denilmektedir. Bu duadan da anlaşılabacağı üzere, Gök Tanrı'ya yapılan yakarışlar ve sunulan kurbanlar kayın tarafından tanrıya iletilmektedir (Ergun, 2004: 198).

Tufan efsanesinde göre, yenedünya kayın ağacının bulunduğu yere kurulur. Altaylıların efsanesine göre; Nuh tufanında Nama, sandal ağacından bir gemi yapar. Önce kuzgun, peşinden karga ve saksağan gönderilir. Bunlardan hiçbirisi geri dönmez. En son gönderilen güvercin, gagasında kayın dalıyla birlikte döner (Ergun, 2004: 199).

Kayın ağacının meydana gelmesiyle ilgili anlatılan bir Altay efsanesi şu şekildedir; eski zamanlarda beylikleri ya da hanlıkları olmayan bir Fin kabilesi olan Çudlar yaşarmış. O devirde Altay'da hiç kayın ağacı da yokmuş. Bu görülmemiş ağaç belirmeye başlayınca, Çudlar bunu olağanüstü bir durum olarak görmüşler. Çukurlar kazıp, taş ve topraktan çatı yapmak için direkler yapıp çukurlara toplanmışlar. Sonrasında direği kesip, kendilerini öldürmüşler. Daha sonra o bölgede koloni şeklinde üzeri taşlarla örtülü kurganlar bulunmuş. Altaylılar, bunların kendilerinden önceki halkların mezarı olduğunu söylemektedir. Altay'ın pek çok yerinde özellikle nehir boylarında bulunan bu kurganlar içinden ağaç kütükleri çıkmıştır (Ergun, 2004: 199).

Kayın ağacının yaradılışı ile ilgili bir başka Altay efsanesine göre ise; tanrı önce dünyayı yaratmış, sonra ağaçların ne kadar faydalı olduğunu görmek istemiş. Sıra kayın ağacına gelince yağmur yağmaya başlamış. Tanrı kayının altına girmiş ama ıslanmamış. Bunun üzerine kayının insanlara faydalı olacağını düşünerek hayır duada bulunmuş: "Üzerinde beyaz kabuğundan beyaz elbisen olsun, ilkbaharda yaprakların erken çıksın, sonbaharda yaprakların bütün ağaçlardan geç düşsün." Bu sebeple kayının yaprakları hepsi birden değil, birer ikişer dökülürmüş (Ergun, 2004: 200) Bu sebeptendir ki Gök Tanrıya yapılan dualar, özellikle kayının yanında yapılmaktadır.

Kayın ağacı Şamanist ritüeller için önemlidir. Şaman davulu yapmak için ağaç, demir, bakır, deri ve kıl sicim kullanılır. Bunların arasında en önemlisi kayın ve sedir ağaçlarıdır. Bunlara dair gelenek vardır. Kayın ağacı temiz, sağlam ve evden uzakta bitmiş, hayvan yaklaşmamış, insan eli dokunmamış olmalıdır. Yeni yapılmış davul, ayin yapılmadan önce ardıç (arçın) dumanıyla tütsülenir. Davulun esas kısmı olan ağaç ve demir hiçbir zaman değiştirilmez. Her davul şamanın ölümünden sonra ormana götürülüp, parçalandıktan sonra, bir ağacın dalına asılır, şamanın ölüsü de bu ağacın yanına gömülür. Davulun içindeki resimlere gelince ebemkuşağının (gökkuşağı) altında mukaddes kayın ağacı (kayıng) resmi vardır. Altay şamanlarının inanışına göre kayın tanrıdan ayrılmıştır (Kudaydang ayrılğan) Bunun için bu ağaca yıldırım düşmez. Bazı davullarda bu ağaca bağlanmış kurbanlık hayvan resmedilir. Bununla temiz ruhlara yönelik kurban ayininin bir sahnesi gösterilmek istenmektedir (İnan, C.I, 1998: 443-449; Anohin, 2006: 60-70).

Kayın ağacı “Tanrının ağacı” olduğu için, onun yanında yapılan dualar Tanrı’ya ulaşır ve kabul olur. Kayın ağacına yıldırım düşmez, çünkü o kutsaldır. Yıldırımın görevi kötü ruhları cezalandırmak olduğu için; bazı ulu ağaçların altında toplanıp, oradan göğe çıkmaya çalışan kötü ruhların girişimlerini tanrı, yıldırım ile engeller. Kayının kutsallık sebeplerinden biri de bu olabilir. Kötü ruhlar kayın ağacından korktukları için, yanına yanaşamazlar. Kayına yıldırım düşmez inancı ile evlerin direği kayın ağacından yapılır. Yeni gelin evine, kapının iki yanına dikilen kayın dalı arasında getirilir. Hatta gerdek odası kayın ağacından hazırlanır. Çünkü kayının yeni kurulan aileye mutluluk, iyilik ve sevgi vereceğine inanılır. Kayın ağacı gereksiz yere kesilmez (Ergun, 2004: 201).

İKİNCİ BÖLÜM

AD VERME GELENEĞİNDE BİTKİLER

Türk tarihine baktığımızda, Orta Asya’da yaşayan Türk halkının bir bölümünün dağlık ve ormanlık bölgelerde yaşayarak avcılık ve ormancılıkla geçinmiş olduklarını görürüz. Bunlar bitkilerle daha yakından ilişkili oldukları için Türkçe birçok bitki ismine sahip olmuşlardır. Diğer bir grup ise ovalarda hayvancılıkla geçinen, yazın yaylalara kışın kışlaklara göçen göçebelere. Bunlar ovalarda darı, arpa gibi bitkileri yetiştirerek ilkel tarımla uğraşmışlardır. Bu sebeple bunların bildikleri bitki isimleri de oldukça sınırlı olmuştur (Baytop, 1999: 69).

Bugün Anadolu’ya baktığımızda tarım ve hayvancılıkla uğraşan halkın yabani bitkilerle ilgili bilgilerinin oldukça sınırlı olduğunu görmekteyiz. Bunlar bitkileri ot, ağaç, çiçek gibi basit biçimde adlandırmaktadırlar. Buna karşın dağ köylerinde yaşayan halk zengin bir bitki kültürüne sahiptir. Dağ köylüleri bitkiler için, dış görünüş ve özelliklerini belirten daha anlamlı isimler kullanmaktadırlar (Baytop, 1999: 69).

Halen Türkiye’de kullanılan bitki isimlerine baktığımızda ise, köken itibariyle dört grupta toplandığını görmekteyiz. Bunlar; Türkçe, Arapça, Farsça ve Avrupa kökenli isimlerdir. Anadolu’da yetiştirilen kültür bitkilerinin büyük çoğunluğunun kökeni eski Türk dilinden (Göktürkçe, Oğuzca ve Uygurca) gelmektedir. Diğer bir kısmı Arap- Fars kaynaklarından alınıp Türkçeleştirilmiştir. Diğer bir kısmı ise Avrupa kökenli olup, ya aynen alınıp kullanılmış, ya da Avrupa dillerinden çevrilerek oluşturulmuştur (Baytop, 1999: 69-72).

Yabancı kültürlerden gelen, dilimizde çok yaygın olarak kullandığımız bu bitkilere örnek verecek olursak; *çam, haşhaş, mısır, susam* Arapça; *armut, badem, incir, gül, lale, nar, nergis, töhmekan, turunç* Farsça; *pancar, madımak, çemen* Ermenice; *biber, defne, domates, ıspanak, lahana, mantar, marul, maydanoz, papatya* Yunanca; *portakal, mandalina, akasya* Fransızca; *greyfurt, kivi, starking* İngilizce; *patates, maki, funda, sardunya ve açelya* İtalyanca kökenlidir (Alkayış, 2007: 10-20) Ülke ve bitki adlarına örnekler çoğaltılabilir.

Bu bölümde kaynak şahıslardan derlediğimiz bazı bitkilerden örnekler vererek, bunların gelenekte nasıl adlandırıldıklarını değerlendireceğiz.

ÇETENE: Kenevir otu (BAYTOP, 2007: 69).

Lif veya tohumu için ekilen bu bitkinin yaprakları ve çiçeklerinden uyuşturucu madde elde edilir. Anadolu’da çetene, kendir vb. adlarla bilinir, tohumları ise kavru olarak çerez olarak yenir (Baytop, 2007: 170) Türkülere konu olan bu kenevir otuna, görüntüsünden ziyade çıkardığı sestten dolayı çetene ismi verilmiştir.

“En çok Mersin ilinin Gülnar ilçesinde kullanırlar. Batırığın içine kavurup koyarlar. Kendirle aynı, esrarın tohumu derler. Çetenin yaprağından esrar yaparlar. Eskiden kavurga gibi yenilirdi. Türküsü var. Çıt çıt ses çıkarır (K5).

DEVEDİKENİ: is. bot. Birleşikgillerden, yol ve tarla kenarlarında yetişen, 30-100cm yükseklikte yetişen, dikenli ve pembe çiçekli ve çok yıllık bir bitki (Türkçe Sözlük, 2005: 513; Baytop, 2007: 90).

“Develer bu otu, yaprağıyla dikeniyile sıyrır. Dikine olan kazığını yemez; yaprağıyla dikenini aşağıdan yukarıya sıyrır. Bu yüzden adına sıyrırma da derler.” (K16, K11, K14).

Anadolu’da develer çok severek yediği için ‘deve diken’ adını alan bu bitki, yalnızca Türkler için değil, başka milletler için de önem taşımaktadır. Örneğin Hristiyan toplumlar için günahı, Hz. İsa’nın ıstırabını, kanaatkârlık ve kindarlığı sembolize etmektedir (Gezgin, 2010: 61) Bu bitkinin uzun ve dikenli görüntüsü Hz İsa’nın gerildiği çarım ve onun acıya tahammülü ile bağdaştırılmış olmalıdır.

ISIRGAN: is. bot. Isırgangillerden, her tarafı sert tüylerle kaplı, tüyleri kırıldığında karınca asidi denilen çok kaşıntıverici bir madde çıkaran bir ot (Türkçe Sözlük, 2005: 915).

Latince yakan mânâsında “urtica” olarak kullanılan bu bitki, Romalı askerlerin savaşlardaki sert hava koşullarında en önemli yardımcısı olmuştur. Romalı askerler savaşlarda vücutlarına ısırgan sürerek soğuk havadan korunurlarmış (Gezgin, 2010: 103).

Türkçe’de ısırğan kelimesindeki “ısırmak”; dokunarak teni acıtmak veya kaşındırmak, dalamak anlamındadır (Gülensoy, 2007: 419) Anadolu’nun hemen her bölgesinde yetişen ısırğan bitkisi gerçekten de vücutla teması hâlinde, kaşındırıp yakarak tahrişe sebep olur.

GELİNCİK: (bot.) Yazın kırlarda, özellikle ekin tarlalarında yetişen, kırmızı ve otsu bitki, gün gülü (Türkçe Sözlük, 2005:742).

“İlkbaharda papatyaların arasında laleye benzer kırmızı bir çiçek olur, gelincik derler veya kırmızı olduğu için gelin alı da denir.” (K2, K11).

Kaynak kişinin, kırmızı olduğu için *gelin alı* da denir diyerek bahsettiği gelincik çiçeğinin, ismini aslında nereden aldığı anlaşılmaktadır. Ali F. Karamanlıoğlu gelincik hakkında yazdığı makalesinde de aynı noktayı vurgulamıştır. Günümüzde kullanılan beyaz gelinlikler, esasında Avrupa’dan gelmiş bir adettir. Eski Türk gelinlikleri kadife ya da benzeri kıymetli kumaşlardan yapılmış, renkli, çoğunlukla da kırmızı renktedir. Bu çiçeğe ad verilmesinde Karamanlıoğlu “*işte al bir ipek kadife gelinlik içinde nazlı bir gelin gibi boynunu bükmüş duran bu çiçeğe de, gelin kelimesine küçültme ve sevgi ifade eden –cik eki getirilmek suretiyle teşkil edilmiş gelincik kelimesinden daha uygun hangi isim bulunabilirdi?*” (Karamanlıoğlu, 1967: 660) diyerek milletin dil dehasının bulunduğunu söyler.

Türk kültüründe renginin sembolik anlamından ismini alan gelincik çiçeği, Yunan mitolojisinde de oldukça önemli bir yere sahiptir. Gelincik çiçeği tarım topraklarında yetiştiği için ekin tanrıçası *Demeter* ile ilişkilendirilmiştir. Çeşitli figürlerde tanrıça *Demeter* başında ve elinde gelincik çiçeği ile tasvir edilmiştir. *Demeter* ’in kızı *Persephone*; kırdaki gelincik toplarken ölümler ülkesi tanrısı Hades tarafından kaçırılmıştır. *Persephone*, ölümler ülkesine gitmiş ama sonra tekrar yeryüzüne çıkabilmiştir. Morfin gelincik çiçeğinden elde edilmektedir. Bu yüzden gelincik çiçeğinin uyku verici etkisi vardır. Yunan mitolojisine göre gelinciğin uyku verici etkisi *Persephone*’ nin yeraltına indiği zamanı simgelemektedir. Gelinciğin kırmızı renginin de ölümden sonraki dirilişi sembolize ettiği düşünülmektedir (Gezgin, 2010: 78).

KESME/ KANAK: (bot.) 7. Kıyılarımızda yaygın olarak bulunan, yuvarlak tepeli, 5m kadar boylu, her dem yeşil, yaprakları küçük ve kenarları testere dişli, çiçekleri yeşilimsi beyaz renkli olan bir süs ağacı, akçakesme (Türkçe Sözlük, 2005: 1146).

Sütleğen gibi kesildiği ya da kırıldığı zaman içinden beyaz renkli bir sıvı çıkar. Fakat sütleğenden farklı olarak çıkan bu sıvı hemen donar. Donan beyaz maddeler toplanarak sakız olarak çiğnenir, ama bu sakızın uyuşturucu özelliği yoktur. Kanak esasında bir çeşit sakız ağacıdır. Kesilerek süt çıkarılmasından dolayı kesme; ya da içinden akan sıvının akışının kanama eylemine benzetilmesinden, kanayan anlamında, kanak adlarını almıştır.

“Kesmenin sakızını alırlar. Sökülür, başı kırçılır aynı küncü hesabı deste deste ederiz. Başlarına tomurcuk tomurcuk sakızı olur. Onu hep bir bir toplar geverdik evvel. Kesmenin esas ismi kanak. Kanak şurdan gelir; kopardığın zaman hemen kanayıverir, bembeyaz sütü olur, donuverir sertleşir. Bu afyon değil çok güzel gevimi olan, şimdiki parayla alıp gevdiğimiz sakızların çok daha alası. Çok nefis olur. Sakız ağacıdır.” (K1).

“Kesme iki cinstir. Biri büyük, adam boyu gibi olur. Kesince her tarafından süt fışkırır, güneşte kurur. Öteki yerde yetişir, yaprakları geniştir. Yeri kazarsın dibinden bıçakla kesince sakızı çıkar. İşte toplayıp geviyorsun bunları.” (K2).

“Bizim yaylalarda olur, tomurcuklanır. Parmak kadar olur, onu oradan alırsın veya az eğri kesersin önüne taş koyarsın, o zaman hiç toprak bulaşmaz. Acı olur ama insanın içerisinde temizlerdi. Geverdik, kanak sakızı derdik.” (K11).

SIĞIRKUYRUĞU: (bot.) Sıracagillerden, ülkemizde yabani olarak birçok türleri yetişen, tüylü yapraklı, sarıçiçekli bir kır bitkisi (Türkçe Sözlük, 2005: 1750).

Kalın, uzun ve tüylü görüntüsüyle aynen büyükbaş hayvanların kuyruğunu andırdığı için şeklinden dolayı bu adı almıştır:

“Genceli yaylasından yukarı çıkınca, yeni ekilen katranlığın o çevrede bulunur. Aynı sığırın kuyruğuna benzer, yumurta sarısı renginde olur. Kökü kalındır. Onun iki üç tanesini birleştirtince bir süpürge olur. Pek süpürgeliğe gelmez ama olmayan yerde Abdurrahman Çelebidir. Yine de iş görür, ahırlarda kullanılır.” (K2).

“Ağaca dolanır gider. Sığırın kuyruğu gibi uzunluk olur. Fasulyenin ağaca ağdığı gibi sarılıp gider. Dolandığından sığırkuyruğu denir.” (K3).

“Adam boyundan yukarı kalkar, tozu yakar, sarı çiçekli olur, arıların polen aldığı bir çiçek” (K12, K14).

SÜTLEĞEN: (bot.) Sütleğengillerden, yaprak sap ve köklerinde süt görünüşlü, kekre ve yakıcı bir öz su bulunan, verdiği öz su türlerine göre hekimlikte ve sanayide kullanılan, yedi yüz kadar türü bilinen, bir veya çok yıllık bir bitki (Türkçe Sözlük, 2005:1836).

Sütleğen, çok süt veren anlamına gelmektedir. Bitkinin gövdesi ya da dalları kırıldığında içinden çıkan beyaz renkteki sıvı ona bu adın verilmesine sebep olmuştur.

“Evvel biz davar güderken kayalarda sütleğen diye bir şey olurdu, onu çıkarır, emerdik. Sütleğen iki çeşit olur. Biri dal dal büyür, zehirli olur. Öteki kayanın yüzünde olur, sarıçiçek açar, o çiçeği yolup ağzına alınca sanki bal tadı verir” (K2).

ŞİMŞİR: Far. şemşir bot. 1. Şimşirgillerden, yaprakları her mevsimde yeşil kalan, taşlık, çorak bölgelerde kendiliğinden yetişen veya bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilen, odunu sarımsı renkli ve çok sert olan bir ağaççık (Türkçe Sözlük, 2005: 1869).

Parlak ve sert bir yapıya sahip olan (K3) şimşir ağacı Anadolu’da ev eşyası yapımında kullanılır. Fars kültüründen bize geçen şimşir ağacı, İran’da özellikle ziyaret yerleri ve türbelere dikilir. Kutsal sayılan bu ağacın yardım sağlayacağı inancından dolayı insanlar dallarına renkli kumaşlar bağlayarak dilek ve ihtiyaçlarını belirtirler (Gezgin, 2010: 177).

TÖHMEKAN/ SEMİZOTU: (Far. tuhmugan) (And. Ağz.: tögmeken, töhmeken, töhmekan, töymekan, töymeken) Semiz Otu (Alkayış, 2007: 580).

Etli yaprakları hem çiğ olarak, hem de pişirilerek yenilebilen semizotu ya da halk arasındaki adıyla töhmekan ile ilgili geniş bir mutfak kültürü oluşmuştur. Yemeği, salatası, böreği yapılan otun adı Farsçadan gelmektedir. Ama halk otun dış görünüşünden yola çıkarak, bu Farsça ismi Türkçeye dönüştürüp, onu en güzel biçimiyle adlandırmıştır:

“Benim bildiğim tömeken, tohum eken demek. Tohumu kendi kendine ekermiş yani. Tohumunu toprağa döküyor, böylece yerden kendiliğinden bitiyor .” (K8).

“Töhmekene, halk arasında tohum eken denir. Neden böyle denir? Üzerinde binlerce tohumu var, sayılmaz. Şöyle yere yazılınca, tohumları kurur dökülür, nemli yerde kalan biter, kuru yerde kalan kalır. Bu sene kaybolur, seneye aynı yerden yine biter, tüketemezsin (K9).

“Bizim köyde, Antepli bir karakol kumandanı varmış. Fenkten de evlenmiş (Fenk, o köyün bir mahallesi) hanımının adama pişirdiği yemek belliymiş! Fenklinin yiyeceği ne olacak! Sabah tömeken böreği, öğlen tömeken salatası, akşam tömeken kavurması.” (K19).

Kaynak kişinin anlattığı bu hatıradan da anlaşıldığı üzere semizotu halk arasında çok tüketilen bir bitkidir. Lezzetli oluşu, doğada kolaylıkla bulunabilmesi sebebiyle, farklı pişirme seçenekleriyle mutfaklarda yerini almıştır. Halkın bu kadar yakından tanıdığı bitkiyi adlandırması da kaçınılmazdır. Farsça olan tuhmugan kelimesi, insanların onu gözlemlemesi sonucu (tohumlarını döktüğü için) tohum ekene dönüşmüştür. Töhmeken, töhmekan, tögmeken, tögmekan, töymeken kullanımları ise ağızlardaki ses değişimlerinden ibarettir.

YILANBURÇAĞI: Genellikle mezarlıklarda, kayalık yerlerde biten enli, uzun parlak yapraklı, sarımsağa benzer yumrulu, çok yıllık ve otsu bir bitkidir (Alkayış, 2007:609; Baytop,2007:285) (yılanekmeği, yılanıyastığı, yılanbıçağı diye de bilinir.).

Yenilebilir bir ot olan yılan burçağı adını, yılanın bu otu çok sevip, ondan beslenmesinden almıştır:

“Ortasından sarı renkte çiçek açan bir ot. Yılan onun etrafını çok sararmış, somurmuş. Ondan adı yılan burçağıdır. Biz eskiden çökeleğin sıcak suyuyla pişirdik bu otu, bu onun zehrini alırdı. Sonra kavurur, sarımsaklı yoğurtla yerdik. Faydalı bir ot, insanın karnındaki derdi silkelerdi.” (K11).

Bu örneklerden de anlaşılabacağı üzere, basit şekliyle, bitkilerin adlandırılması gözlemleyerek benzetme yoluyla olmuştur. Bitki adlarının ortaya çıkışı bu şekildedir.

Bu verdiğimiz örnekler hikâyesi ve efsanesi bulunan bitkilere ait örneklerdir. Bunların dışında doğadaki varlıkların çeşitli özelliklerine benzetilerek adlandırılan

binlerce bitki vardır. Bitkiler çoğunlukla şekil, renk ve ses yönüyle benzetilerek adlandırılmıştır.

Örneğin; *adamotu, dulavrat otu, güzel avrat otu, Ayşekadın* insan adıyla; *arapsacı, aslanağzı, kuzukulağı, keçiboynuzu, kırkkanat* organ adıyla; *kedi tırnağı, tilki kuyruğu, teke sakalı, kuşburnu, kuşkonmaz, devediken, yılanıyastığı* hayvan adıyla; *sabunçiçeği, küpeli, kırkkilit otu, çingirak otu, demir bıtrak, sırık fasulyesi* nesne adıyla; *cam güzeli, mum çiçeği, hasırotu, gelin feneri* araç- gereç adıyla; *Girit lalesi, Halep çamı, dağ kavağı, bahçe teresi* ise yer adlarıyla oluşturulmuş isimlerdir. Bunların dışında gıvışgan, gıcıcıcı, kırt kırt, çedene gibi isimler doğada çıkardıkları seslerden; gelinalı gibi isimler ise renklerinden ötürü verilmiştir (Alkayış, 2007: 62-107).

Bazı bitkiler ise birtakım özelliklerinden dolayı adlandırılmışlardır: “*çobançökerten, deveçökerten, kuzukıran, sinekkıran, bostanbozan, çanakçatlatan, danabağırtan, demirdelen, köygöçüren, sinekkapan.*” (Sakaoğlu, 1998: 20).

Sayısız örnekle listemiz uzayıp gidebilir. Saydığımız bu isimler doğada bulunan çok sayıdaki bitkinin nasıl adlandırıldıklarını açıklamak amaçlı verilmiştir.

Ad verme geleneğinde sadece bitkilerin adlandırılması değil, bitki adları ile oluşturulan şahıs ve yer adları da önem arz etmektedir. Bu örneklerden sonra, bitki adlarından oluşan şahıs ve yer adlarına bir göz atalım:

1. ŞAHIS ADLARINDA BİTKİLER

Adlar bireyleri ayırt etmeye yarar. Bütün insanlığı kavimlere, uluslara, ailelere ve bireylere ayırır. İlkel insanlara göre kişinin asıl parçasını ad oluşturur. Bir kişinin adı bilindiğinde, adı taşıyan kişi üzerinde belli bir güç elde edilmiş olur. Dinsel inançlara göre ad kişinin ruhundan bir şeyler taşır (Roux, 2005: 247) Başka bir deyişle ad, insanın bireysel ve toplumsal kişiliğinin yanında; büyüsel, gizemsel gücünü de gösteren bir simgedir (Biçer, 1991: 9).

Eski Türkler adı gökten inmiş saymazlardı. Bu Araplara has bir inanıştı. Araplar ad verirken fala bakarlar, oysaki Türkler çocuk bir yaşına girince bir ziyafet vererek, kabiliyetine göre ad verirlerdi (Sakaoğlu, 2001: 44) Dede Korkut kitabında geçen “Dirse

Han Oğlu Boğaç Han Boyu” adlı hikâyede, boğayı öldüren gence Boğaç (Ergin, 1984: 26); “Kam Büre Oğlu Bamsı Beyrek” hikâyesinde kâfirleri öldürüp kervanı kurtardığı için Bey’in oğluna Bamsı ismi verilmiştir (Ergin, 1984: 64; Çağın, 1992: 53).

Oğuz Kağan destanında Uluğ Ordu Bey adlı askere, Oğuz Kağan ağaç kovuğu anlamına gelen “*Kıpçak*” adını vermiştir. Bu asker, ordunun İdil nehrini geçmesini ağaçtan yaptığı sallarla sağlar. Bu yüzden Oğuz ona Kıpçak adını verir. Ayrıca Oğuz Kağan destanının İslami rivayetinde anlatıldığına göre, kocası savaşta ölen bir kadın ağaç kovuğunda doğum yapar. Oğuz, bu çocuğu evlat edinerek ona “*Kıpçak*” adını verir (Ergin, 1988: 20; Çağın, 1992: 54).

Tezimizin konusuyla bağlantılı olarak bitki adları ile oluşturulmuş isimler ve bunlarla ilgili yapılmış çalışmalara baktığımız vakit, genellikle güç simgesi olan isimlerin ya da hayvan isimlerinin erkeklere, çiçek ve bitki adlarının ise bayanlar verildiğini gördük. Burada, yapılan bu çalışmalardan bir tanesine kısaca değinmek istiyoruz.

Araştırmacı Orhan Güdül Kutalmış, çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş olan Türk milletinin kendi dilinde yüzyıllardır türetilip yaşattığı adları ortaya çıkarıp kıyaslamak amaçlı “Türkçe İnsan Adları ve Anlam Kökenleri” (tufar.com) adlı bir derleme- sözlük çalışması yapmıştır. Bu çalışma için çeşitli kütüphane ve arşivlerden kaynaklar toplamış; bunların yanı sıra bizzat Rusya ve Türk Cumhuriyetlerine giderek kelimelerin en özgün biçimlerini ve izlerini araştırmıştır.

Bu çalışmada yer alan bazı adlar, yabancı eklerle oluşmuştur. Araştırmacının kelimelerin tam kökenini bulabilmek amaçlı ayırıştırma çabaları, bu çalışmayı etimolojik bir kimliğe büründürmüştür. Kelimelerin tarihsel karşılıkları da yazılarak sözlük tamamlanmıştır.

Konumuzla ilgili olarak bu sözlükte geçen bitki anlamlı insan adları, alfabetik olarak şu şekilde sıralanmıştır (Kutalmış, 2003: 17-299):

A

Alança: Bahçelerdeki ağaç aralarında bulunan çimenlik bölge (s.17).

Almaluk: 1. Alınması gerekli olan 2. Elma bahçesi (s.19).

Alma: Elma (s.19).

Almıla: Elma (s.20).

Altunçiçek: birl. Altun/ Çiçek (s.25).

Ayda: Dere kenarında yetişen hoş kokulu bir çiçek (s.41).

B

Banıçiçek: birl. Banı/ Çiçek Çiçeğe bandırılmış (s.55).

Başak: 1. Buğday başı. 2. Sümbül çiçeği (s.58).

Bengüçiçek: birl. Bengü/ Çiçek (s.74).

Birgül: birl. Bir/ Gül (s.79).

Bitki: (Bütkü) yerden biten (s.80).

Bubik: Konca, gül (s.85).

Burçak: 1. Nohutgillerden bir tahıl 2. İrmiklik buğday (s.88).

Burla: Üzüm, üzüm salkımı (s.88).

C

Cici: 1. Çiçek, gül (s.92).

Cide: İri, uzun bir ağaç türü (s.92).

Ç

Çatuk: Bıçak sapı yapılan bir ağaç türü. (s.97).

Çiçekbige: birl. Çiçek/bige (s.100).

Çiçek: 1. Gül, gül çiçeği (Moğolcada eskiden beri kullanılan bir sözcüktür) (s.100).

Çiğdem: Yaban çiçeği (Itır çiçeğinin Türkçesi) (s.101).

Çünük: Çınar ağacı (s.103).

E

Ekin: tarlaya ekilip olması beklenen her türlü bitki (s.115).

G

Göleğez: birl. Göl kenarında yetişen bir suçiçeği (s.138).

Günçiçek: birl. Gün/ Çiçek (s.142).

Gündöndü: birl. Gün/ döndü bir çiçek türü (s.142).

İ

İşgün (İçgün): kızıl yapraklı bir yayla çiçeği (s.157).

K

Kamalag: sedir ağacı (s.160).

Karlıgan: karlar eriyince açan bir dağ çiçeği (s.170).

Katız:1. Ağaç kabuğu. 2. Tarçın (s.171).

Kışniş: Baklagillerden bir bitki (s.180).

Kokuş: Dalları ok yapımına elverişli bir ağaç türü (s.182).

Kozan: kozalak (s.186).

Kozalak: çam, selvi gibi ağaçların sert çiçeği (s.186).

Kuray: bir çeşit bozkır bitkisi, ot (s.191).

O

Orman: ağaçlık bölge (s.210).

Orum: mera, otlak (s.211).

S

Sorgun: söğüt türü bir ağaç (s.234).

T

Tarhun: güzel kokulu bir yayla çiçeği (s.246).

Tatar: çayırılık, mera (s.247).

Tatır: çayırılık, otlak, mera (s.247).

Tokay: dere kenarlarında yetişen bir çiçek, çalı (s.255).

Y

Yığaç: ağaç (s.296).

Yonca: sulu yerlerde yetişen bir bitki türü (s. 299).

Yukarıdaki listeye baktığımız vakit bu bitkilerden “*Başak, Birgül, Burçak, Çiçek, Çiğdem, Ekin ve Yonca*”nın ülkemizde kişi adı olarak kullanıldığını görüyoruz. Geriye kalanlar ise soy adı olarak da kullanılmakla birlikte, daha çok diğer Türk topluluklarınca kullanılan adlardır.

Bunlardan farklı olarak kişi adları ile anılan bitki adları da karşımıza çıkmaktadır. “*Abdülleziz, Ademotu, Ebucehil karpuzu, gül Fatma, Hüsnüyusuf, Mührüsüleyman, Yunus eriği*” (Sakaoğlu, 1998: 21) bunlardan bazılarına örnektir. Bu bitkilere niçin bu

kişilerin adlarının verildiği bilinmez. Ya da acaba gerçekte bu kişiler yaşamış mıdır? Eğer yaşamışlarsa şahıslara bir yakıştırma ya da bitkinin bir özelliği sebebi ile verilmiş de olabilir.

2. MEKÂN ADLARINDA BİTKİLER

Yer adlarıyla ilgili yapılan çalışmalarda kullanılan başvuru kaynaklarından bir tanesi de hiç şüphesiz *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'dir. Evliya Çelebi'nin bu ünlü eseri, adlar açısından oldukça zengindir. Seyahatname ile ilgili bir “dizin” hazırlayan Nail Tan, eseri değerlendirirken; adlar ve ad verme nedenleri açısından seyahatnamenin çok zengin olduğunu belirtir. Folklorik açıdan çok önemli olan insan, şehir, kasaba, köy, dağ, nehir vb. varlıklara verilen adların nedenlerini anlatır (Aktaran: Sakaoglu, 2001: 20).

Seyahatname ile ilgili yapılan çalışmalardan biri de Suat Öz'e aittir. “*Evliya Çelebi Seyahatnamesi 'ne Göre Anadolu'da Yer Adları*” (Öz, 2007: 5) adlı yüksek lisans çalışmasında araştırmacı Suat Öz; Seyahatname' de geçen Türkçe kökenli yer adlarını yapı, anlam ve köken bakımından incelemiştir. Öz, kaynak olarak Orhan Şaik Gökyay, Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Zekeriya Kurşun, Robert Dankoff tarafından hazırlanan, Evliya Çelebi Seyahatnamesi' nin Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat Köşkü 304, 305, 306,307, 308 ve Revan Köşkü 1457 numaralı yazmaları esas alınarak hazırlanan metni kullanmıştır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi' nde geçen, bitki adları ile kurulan yer adları, metindeki kullanım sıklığına göre alfabetik olarak şu şekilde sıralanmıştır (Öz, 2007: 204-212):

A

Afyonkarahisar

Akçaasma

Albostan

Armudlu

Arpaçay

Arpaçukuru

Ayruk

B

Bağbasan

Bolca ağaç

C

Çamlıbel

Çamlıca Dağı

Çamlıca

Çatalağaç

Çınarlı

Çukurbostan

D

Darıca

Dutluca

E

Elmalı

Erikli

İ

İncirli

K

Kankal

Karabağlar

Karaağaç

Karamık

Kavak

Kırkavak

Kirazlı

N

Narlıkapu

S

Soğanlı ovası

Sarıçam

Sazlıköy

Sazak

Sarıkamış

Söğütçük

Söğüt

Y

Yalnızbağ

Yemiş iskelesi

Yenibağçe

Yoncalıdağı

Z

Zeytinburnu

Ülkemizde sayılarını daha da çoğaltabileceğimiz ilçe, belde ve köy adları bulunmaktadır. Özellikle de çam “Çamlıca, Çamardı, Çamlık”; kavak “Kırkavak, Sarıkavak, Kavaklı”; nar “Narlıkuyu, Narlıdere” vb. isimlerle kurulan pek çok yer adı mevcuttur.

Bunlardan farklı olarak şehir ve ülke adlarıyla anılan otlar ve ağaçlar da vardır. “Acem arpası, Arap otu, Arapsacı, Arapdede, Cezayir menekşesi, Afyon haşhaşı, Ankara çiğdemi, Antep fıstığı, Isparta gülü, İstanbul lalesi, Manisa lalesi, Osmanlı Lalesi Maraş otu, Trabzon çayı, Frenk inciri, Macar üzümü, Japon gülü, Japon şemsiyesi, Japon sarmaşığı ” vb. bitkiler bunlara örnektir. Hatta ülkemizin adıyla bütünleşmiş “Türk güz çiğdemi, Türk lalesi, Türk otu, Türk meşesi” vb. bitkiler de bulunmaktadır (Sakaoğlu, 1998: 20-21; Alkayış, 2007: 69-70).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HALK HEKİMLİĞİNDE BİTKİLER

Halk hekimliğinin ortaya çıkması insanlık tarihi kadar eskidir. Eski dönemlerde hastalıkların tedavisinde yetersiz kalan insanoğlu; hastalıkların ortaya çıkışını ay ve güneş tutulmaları, yıldız kayması, fırtınalar ve şimşek çakması gibi tabiat olaylarına bağlamıştır. Bu nedenle de ilk dönemlerde hastalıkları tedavi için büyüden sihirden yararlanılmıştır. İlk insanlara göre romatizma ya da solunum rahatsızlıkları gibi hastalıklar insanın bedenine cinlerin girmesi sebebiyle olmuştur. Zamanla bu varlıklar kutsanmış ve toteme dönüştürülmüştür. İnsanların aciz kaldıkları her olayı metafiziğe bağlama eğilimi zamanla yerini muska yaptırma, kurban kesme, mabetlerde dua etme gibi dini tesirlere bırakmıştır (Aktaran: Şar, 1988: 222) Bugün bu anlayışın devamı sayılan uygulamaları Anadolu’da görmekteyiz.

Bitkilerle tedavi ise; dini ve psikolojik telkinle tedavi yöntemlerinin yanında kullanılmış olan bir diğer tedavi şeklidir. Eski dönemlerde tabiat bilimleri ile ilgili çalışma yapan Paracelsus: “tüm çalılıklar, otlaklar ve dağlar, tepeler birer eczanedir.” derken; XVI. yy. hekimleri “bahçesinde adaçayı yetiştiren niye ölsün?” demişlerdir (Aktaran: Üçer, 1988:255) Bir kültür ürünü olan halk hekimliği, hiçbir tıbbi bilgisi olmayan insanoğlunun, şifalı bitkileri deneme yanılma yöntemiyle ve hayvanları gözlemleyerek keşfettiği bir yöntem ve modern tıbbın temelidir.

Günümüzde “geleneksel tıp” adı verilen halk hekimliğini Pertev Naili Boratav (Boratav, 1994: 122) halkın olanakları bulunmadığı zaman veya başka sebeplerle doktora başvuramayınca hastalıklarını teşhis ve tedavi amacıyla uyguladığı işlemlerin ve yöntemlerin hepsi olarak açıklar.

Divanü Lûgat-it-Türk’te ise halk hekimliğini karşılayan *em* (Atalay, 2006:C.I, 38-3; C.III, 157-7) ve *emçi* (Atalay, 2006: C.I, 38-4) kavramları geçmektedir. *Em* ilaç, *emçi* ise hekim manasında kullanılmıştır. *Divanü Lûgat-it-Türk*’ te bunlarla ilgili çeşitli beyit, atasözleri ve özdeyişler bulunmaktadır:

Erkeç eti em bolur eçkü eti yel bolur: Erkeç eti ilaç olur, keçi eti yel olur (Atalay, 2006: C.I, 95).

Ol anı emletti, buğday atı kemletti: O, ona ilaç ettirdi, buğday atı kötületti, zarar verdi (Atalay, 2006: C.II, 363).

Urmuş ajun pusuğun kılmış anı balığ/ Em sem angar tilenip sizde bulur yakığ: Zaman beni sıkıntı pususuna attı yaraladı; ilaç aradı, yakıyı senin yanında buldu (Atalay, 2006: C.I, 407-28).

Bazı sözlerde de bitkilerin iyileştirici gücüne ne derece güvenildiği ifade edilmiştir:

“Andız olsa at ölmez” (Atalay, 2006: C.I, 115) angduz/ andız; yerden kazılıp çıkarılan karın ağrısına ilaç yapılan bir kök bitkisidir. “Andız olsa at ölmez” savında, andız hazır bulunsa toz haline getirilir, atın burnuna üflenir, at kurtarılır anlamında söylenmiştir.

“Eğir olsa insan ölmez” (Atalay, 2006: C.I, 54) Yine aynı şekilde “eğir olsa er ölmez” sözü de bir kişinin yanında bu ilaçtan bulunursa, karın ağrısına tutulduğunda onu yer ve kurtulur demektir.

Oğuzların hayatını anlatan Dede Korkut hikâyelerinde de halk hekimliği ile ilgili uygulamaların örneklerini görmekteyiz. Dirse Han oğlu Boğaç Han hikâyesinde, yaralanan oğulun yarası dağ çiçeği ve anne sütü ile oluşturulan bir ilaçla iyileştirilir: *“Ana ağlama, bana bu yaradan ölüm yoktur korkma, Boz atlı Hızır bana geldi, üç kere yaramı sıvazladı, ‘Bu yaradan sana ölüm yoktur, dağ çiçeği, ananın sütü sana merhemdir.’ dedi. Böyle diyince kırk ince belli kız yayıldılar, dağ çiçeği topladılar. Oğlanın anası memesini bir sıkı sütü gelmedi, iki sıkı sütü gelmedi, üçüncüde kendisini zorladı, iyice doldu, sıkı süt ile kan karışık geldi. Dağ çiçeği ile sütü oğlanın yarasına sürdüler. Oğlanı ata bindirdiler, alarak yurduna gittiler* (Ergin, 1984: 33).

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesindeki benzer bir tedavi şekli, halk hikâyelerimizden Kirman Şah hikâyesinde de geçmektedir. Bu hikâyede yaralı olan Kirman Şah’ı iyileştiren Boz atlı Hızır değil, halk hekimliğini ilm-i kimya ile öğrenen,

çiçek ve otların özelliklerini iyi bilen, Kirman Şah'ın sevgilisi Mahperi'dir. *“Biraz evvel demiştim ki Mahperi ilm-i kimya ve ilm-i simya dersini ohumuşdı. Başladı lazım gelen çiçeklerden topladı; gözyaşıyla ezdi, Kirman'ın yaralarına efendim, melhem halinde, melhem yaptı ve tülbendiyle bağladı* (Alptekin, 1999: 298) Mahperi; kırdan topladığı çiçek ve otları gözyaşlarıyla karıştırarak bir melhem oluşturmuş ve bunu yaraya sürerek iyileştirmiştir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikâyesindeki tedavi şeklinden tek farkı, oradaki anne sütünün yerini burada sevgilinin gözyaşının almış olmasıdır (Alptekin, 2010: 10).

Halk hikâyelerinden başka çeşitli efsanelerde, Lokman Hekim'in de bitkilerle şifa dağıttığı anlatılır. Halk arasında hekimlerin atası olarak bilinen Lokman Hekim'in ölüm dâhil her derde deva bulduğuna inanılır. Yedi kartal ömrü (560 yıl) yaşadığı söylenen Lokman Hekim'in ölümsüzlük ilacını bulduğu inancı yaygındır. Rivayete göre bitkilerin dilinden anlayan Lokman Hekim; Çukurova'da birbirleriyle konuşan çiçeklerden ölümsüzlük ilacının nasıl yapıldığını öğrenmiş, fakat bunları yazdığı kâğıt Ceyhan nehri üzerindeki Missis köprüsünde elinden uçunca, ölüm tedavi edilemez bir hastalık olarak insanoğluna kalmıştır.

Diğer bir rivayete göre ise Lokman Hekim ölüme çare bulup bunu bir kitaba yazar. Fakat Asi nehrinden geçerken Cebrail kanadı ile vurup onu nehre düşürür. Nehir taşar, arpa tarlalarını basar. O yıl arpa mahsulü çok bereketli olmuştur. Nehre de bu yüzden “hayat veren” anlamında “Asi” adı verilmiştir. Arpalar biçilirken kitap bulunur, fakat ölümün çaresi yazılı olan yapraklar bulunamaz (Baytop, 1999: 49).

Halk hekimliği ile ilgili olarak bahsedilmesi gereken tarihi kaynaklardan bir tanesi de *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*dir. On yedinci yüzyılda kaleme alınan bu eserde halk tababeti, üzerinde en çok durulan konulardan biridir. Prof. Dr. Ali Berat Alptekin Evliya Çelebi Seyahatnamesinde geçen halk hekimliği konusu üzerine kaleme aldığı bir yazısında; halkın mide ve bağırsak hastalıklarının tedavisi için *eğir kökü*; görme bozukluklarının tedavisi için *tütya otu*; balgam ve nefes darlığı için meyan kökü; el ve ayak çatlaklarını iyileştirmek için çam çırası/ pisenin kullandığından bahseder. Bu otların dışında hünnap ağacı, dut ağacı ve mısırın da çeşitli şekillerde tedavide kullanıldığını aktarır (Alptekin, t.y.:5-7).

Geleneksel halk hekimliği ve buna bağlı uygulamalar, insanoğlunun tabiatı algılama ve karşılaştığı olaylara tepki verme ve toplumsal yaşam içindeki etkileşimlerinden doğmuştur. Geleneksel tedavinin temelinde yaşanılmış, birçok defa denenmiş uygulamalar ve bu uygulamalar etrafında gelişen inanışlar etkili olmuştur. İnsanların öğrendikleri bilgiler zamanla davranış biçimi olarak inanç ve uygulamaya dönüşerek nesilden nesile aktarılmıştır. Yerleşik hayata geçme, şehirleşme ile birlikte çeşitli sağlık kurumları oluşturulmuş olsa dahi geleneksel uygulamalar ile modern tıp uygulamaları birlikte kullanılagelmiştir. Günümüzde modern tıp hizmetlerinden yararlanamayan insanlar, kendi yörelerinde yetişen bitkileri bazı hastalıkların tedavisinde kullanmaktadırlar (Sever, 2004: 96-97).

Turhan Baytop “*Türkiye’de Bitkiler İle Tedavi*” (Baytop, 1999: 416-420) adlı kitabında, yaptığı araştırmaların sonucu olarak, bugün Türkiye’de alternatif tıp kapsamında kullanılan bitkileri, her bir hastalık için uygunluğuna göre liste hâlinde sıralamıştır. Bu listede gösterilen bazı bitkilerin belli başlı hastalıklara karşı tedavi etkileri özetleyerek şu şekildedir:

Ayva, böğürtlen yaprağı, gül, hatmi çiçeği, karadut, limon **ağız içi yaralarına (aft) karşı**; adaçayı, ardıç, eğir, kekik, nane **ağız kokularına karşı**; güzelavratotu yaprağı, haşhaş, kenevirotu, köpek üzümü, nane yaprağı, papatya **ağrı kesici olarak** kullanılır. Asma yaprağı, ceviz yaprağı, meyan kökü, papatya çiçeği, peygamber çiçeği, sinirliot yaprağı gözde çıkan **arpacık tedavisi için** kullanılırken; eğir kökü, enginar yaprağı, iğde çiçeği, sōđüt kabuğu, zeytin yaprağı ateş düşürücü özelliği sebebiyle tercih edilmiştir. **Bağırsak parazitlerini** düşürmek için acı badem tohumu, nane yaprağı, pelin otu, sarımsak başı ve solucan otu kullanılırken; **bağırsaktaki şeritleri düşürmek için** ise eğrelti kökü, kabak çekirdeği ve nar ağacı kabuğu kullanılmıştır.

Meyan kökü **balgam söktürücü** özelliği sebebiyle; aslanpençesi, biberiye yaprağı, ihlamur, kekik, kediotu, kereviz ve nane yaprağı ise **migren** tedavisi için kullanılmıştır. **Çarpıntı** için alıç, ihlamur, nane; **damar sertliği** için alıç, civanperçemi, enginar, pırasa, sarımsak başı ve zeytin yaprağı; **egzama** için ayrık kökü, çöven kökü, hercai menekşe, karabaş lavanta çiçeği; **gōđüs yumuşatıcı** olarak ise çam kozalağı, gelincik çiçeği, hatmi çiçeği, mersin yaprağı, meyan kökü, sığırkuyruğu çiçeği kullanılmıştır.

Kâfur, kediotu, lavanta, nane, nergis, sığırkuyruğu **nefes darlığında**; ayrık kökü, biberiye, ısırgan, katırtırnağı, mısır püskülü, söğüt kabuğu, maydanoz tohumu **romatizma**; adaçayı, böğürtlen, ceviz yaprağı, dut yaprağı, sarımsak, soğan ve zeytinyağı ise **şeker hastalığı** tedavisinde etkilidir.

Civanperçemi, ısırgan, kekik, çam yaprağı, lavanta, çöven kökü, şımşır yaprağı çeşitli **saç hastalıkları** tedavisinde kullanılırken; badem ve haşhaş yağı ile lahana, kavun, patates, ıspanak ve havuç lapaları **yanıkların iyileştirilmesinde** etkilidir.

Badem, fındık, havuç, soğan, maydanozun **kansızlığa**; adaçayı, buğday, pırasa ve yulafın **kısırlığa**; biberiye, enginar, karahindiba, limon ve üzüm suyunun **kolesterole**; fesleğen, hatmi, ıhlamur, oğulotu, papatya ve meyan kökünün **ülsere** faydalı olduğu tespit edilmiştir.

Bunlardan başka hindiba, kantaron, karamuk, pelin otu, roka, tarçın **iştah açıcı**; alıç çiçeği, keklik gözü otu **kalp kuvvetlendirici**; ceviz yaprağı, civanperçemi, eğir, hindiba, salep, termiye tohumu, **kuvvet verici**; badem yaprağı, ebegümece çiçeği, fesleğen, gelincik, hatmi çiçeği, kuru incir, kekik, marul yaprağı **öksürük kesici**; anason, dereotu, kimyon, rezene ve süt otu **süt attırıcı** etkiye sahiptir.

Yine alıç, anason, karamuk, kediotu, sarımsak ve zeytin yaprağı **tansiyon düşürücü**; ayrık kökü, bakla, kereviz tohumu, kuşburnu, mısır püskülü, dağ lalesi ve zeytinyağı **taş ve kum düşürücü**; adaçayı, anason, biberiye, kahve çekirdeği, mercanköşk, rezene, safran, zencefil **uyarıcı**; ıhlamur çiçeği, nilüfer çiçeği, söğüt kabuğu, turunç **yatıştırıcı** özelliktedirler.

Hastalıklar ve onların tedavisinde kullanılan bitkiler listesi uzayıp giderken, dikkatimizi çeken nokta ayrık, nane, maydanoz, papatya, ığde, biberiye, ısırgan, ıhlamur, zeytinyağı, sarımsak vb. bazı bitkilerin birden fazla hastalığın tedavisinde kullanılıyor olmasıdır. Mutfaklarda sıkça kullanılan bu bitkiler, doğada kolaylıkla bulunabilmelerinin yanı sıra; güçlü etkileri sebebiyle birçok hastalık için öncelikli kullanım sebebidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİTKİLERİN HİKÂYELERİ

Dünyanın varoluşu tanrısal bir yaratma eyleminin sonucudur. Her kozmik nesnenin bir tarihi olduğu gibi; ayın, güneşin, suların, bitkilerin ve hayvanların da kendi mitsel tarihleri vardır (Turan, 2006:164).

Mit, ilkel bir zamanda meydana gelmiş olduğuna inanılan olayları anlatır. Bazı varlıkların nasıl meydana geldiğini ve oluştuğunu ele alan mitte, her zaman bir yaratma söz konusudur. Aslında mitte gerçek ve kutsal hikâyeler anlatılır. Çünkü her zaman gerçek olanı ele alır. Kozmogonik mit gerçektir, dünyanın yaradılışını anlatır. Ölümün menşeyini anlatan mitler de doğrudur, çünkü insanın ölümü bunu ispat etmektedir (Seyidoğlu, 2010: 16).

Menşe miti ile ilgili her düşünce kozmogoninin içindedir ve onunla devam eder. Yapısal bakımdan menşe mitleri aslında kozmogonik mitlere benzerler. Yani ortaya çıkan her yeni şey; bir bitki, bir hayvan dünyanın varlığı ile mevcuttur. Bazı varlık ya da olayların başlangıçtan günümüze nasıl geldiklerini anlatır (Seyidoğlu, 2010: 24).

İlk insanın yaradılışını konu alan mitlerde; kozmosun yaratılmasından sonra silsile şeklinde gök, yer, dağ, orman, bitki, hayvan ve en sonunda da insanın yaratıldığı anlatılır. Mit ilk insanın yaratılmasını tanrı veya demiurg adı verilen yine tanrısal ögelere sahip, nesne ve olguların ilk kurucularına bağlar (Bayat, 2010: 15).

Mit, tabiatı tanıyıp algılamaya başlayan insanların, tabiat üzerinden hükümler olma ve bir mevki elde etme isteğinin bir sonucudur. Atalarımızın kozmik âlem, tabiat, güneş, ay, ağaçlar ve dağlara vb. mitolojik özellik vermesinin esas sebebi gökteki ve yerdeki tabiat cisimlerinin insan hayatındaki işgal ettiği yer ile açıklanabilir. Bu yüzden “Kitabı Dede Korkut” destanında Basat’ın mitolojik anası Kaba Ağaç, yani dünya ağacı; atası ise Güneş- Hakan, yani aslandır (Bayat, 2010: 61).

Aslında bu anlayış, insanın tabiat anlayışından kaynaklanır. Mitolojik düşünce, eski insanın dünya görüşünün özünü şekillendiren, onları düzenleyen bir tür yaşayış tarzıdır. İnsanoğlunun düşüncesi geliştikçe, insan kendini tabiattan ayırmaya, kendisini tabiatın içinden seçmeye başlamıştır. Böylece insanın esas mitolojik düşüncesi oluşmaya başlamıştır. İlk devirlerde insan; tabiatı kendisi gibi canlı, yaşayan bir varlık olarak algılamıştır. Bu sebeple Basat, ondan babasının adını soran Tepegöz’e şöyle cevap verir: “atam adın sorarsan Kaba Ağaç; anam adın dirisen kağan aslan” (Bayat, 2010: 109).

İlkel insanın dünyayı ve olayları anlamlandırma çabasının sonucu olarak yaşamın vazgeçilmez unsuru şeklinde ortaya çıkan mitler, üretiliş amaçları ile dönemi kapatmış dahi olsalar, insanın var olduğu her yerde yeni şekillenmelerle varlığını sürdürmektedir (Eker, 2006: 135) Kökeni yüzyıllar öncesine dayanan bu inanışlar ve hikâyeler şekil değiştirmiş biçimde günümüzde yaşamaktadır. Bu bölümde, tezimizin asıl konusu olan bitkilerle ilgili halk arasında anlatılan efsane ve hikâyeleri inceleyerek, onların nasıl adlandırılmış olabileceğini değerlendireceğiz.

1. AĞAÇLARLA İLGİLİ HİKÂYELER

1.1. Meyveli Ağaçlarla İlgili Hikâyeler

ELMA: is. Bot. 1.Gülgillerden çiçekleri pembe veya beyaz bir ağaç.

2. Bu ağacın kabuğu parlak, sert, kırmızı, sarı ve yeşil renkte, kokusu hoş, tadı ekşi veya tatlı, kokusu gevrek, ufak çekirdekli meyvesi (Türkçe Sözlük, 2005: 629).

Divanü Lûgat-it-Türk’te “alma- almıla” (Atalay, C.III, 2006: 272) şeklinde geçen elma, bütün Türk dünyası ve hatta komşu ülkelerde de aynı adla bilinmektedir. Pervin Ergun *Türk Kültüründe Ağaç Kültü* adlı doktora tezinde kutsal ağaçlar bahsinde elmayı açıklarken; kuzey Türklerinin “Bay Terek”, “Bay Kayın”, “Yalnız Ağaç” gibi semavi ağaçlara “Aal Luuk Mas” ya da “Aal Kuduk Mas” dediğini anlatır. Hayat ağacı olarak da bilinen bu ağaçlar, sekiz dallı, ebedi, insan ve hayvanları besleyen, tepesi göğe uzanıp kökleri Erlik ’in yeraltındaki dünyasına inen, kahramanın evini önünde yetişen

bir ağaçtır. “Aal Luuk Mas” ın belki de “elma” kelimesinin arkaik şekli olabileceği belirtilir. “Aal Mas” şeklinde de kullanılmaktadır. Türk boylarında “alma/ ulma” şeklinde ortak olarak kullanılan elma kelimesinin kökeni “Aal Luuk Mas”tan çıkmıştır (Ergun, 2004: 242-243).

Elma, M.Ö. yaklaşık 6000 yılından bu yana Anadolu’da bulunmaktadır. Çatal Höyük kazılarında ilk tür olan yaban elmasının çekirdeklerine rastlanmıştır (Naskali, 2008: 2) Dünyada ise yaklaşık 6000 ila 6500 çeşidinin var olduğu ve bunlardan 460 türünün Anadolu’da yetiştirildiği söylenmektedir (Şimşek, 2008: 194).

Niğde’de anlatılan bir efsanede bu bölgede yetişen elmanın güzellikleri tasvir edilir: Yorgun ve aç hâlde yolu Niğde’ye düşen bir veli, bir çobanla karşılaşır. Çoban azık torbasında tek kalan yiyeceği olan elmayı bu adama verir. Bu durum karşısında çok duygulanan veli: “Rabbim, koca Rabbim! Susuzdum susuzluğum geçti; açtım açlığım geçti; yorgundum dinlendim. Bütün bunları şu çoban sağladı. Sen de bu çoban kulunu ağzı dualı et; bu toprakların elmasını lezzetli ve sulu, insanların da güzel ve cömert kıl” diye dua eder (Sakaoğlu, 2003: 212).

Halk hikâyelerinde elma doğurganlıkla ilişkilendirilmiştir. Pervin Ergun, yukarıda bahsettiğimiz adı geçen çalışmasında (Ergun, 2004: 243) bu konuyla ilgili olarak; tanrı kutu verilmiş kahramanların, anne babalarının ihtiyarlık döneminde kutlu bir kişi tarafından (aksakallı pir, dede, Hızır vs.) verilen elmayı yedikten sonra dünyaya geldiklerini söyler. Kahramanın adı, yine tanrı tarafında gönderilen bu kutlu kişi tarafından verilir. Kahramanın bineceği at da, kutlu kişinin verdiği elmanın kabuklarından yiyen attan meydana gelir ve karamanla aynı gün doğar. Cennette yaratılan kahraman ve atı böylece yeryüzüne inmiş olurlar.

Manas destanında kısırlık ve elma ilişkisi anlatılmaktadır. Manas’ın babası Yakup Han, eşinden bir evlat vermediği için şikâyet etmekte ve sebebini kutsal yerlere, kutsal pınara ve bir elma ağacının altına gidip dilekte bulunmamasına bağlar (Yıldız, 1995: 537) Kutsal yerler bereket veren yer-su inançlarıyla ilgilidir. Elma ise tanrıdan soyun devamının dilenmesidir. Çocuk sembolüdür. Bu sebeple düğünlerde bayrak direğinin tepesine elma takılmaktadır (Ergun, 2004: 243-244).

Çocuksuzluk pek çok halk hikâyesi ve masalda işlenen ana temadır. Arzu ile Kamber, Kerem ile Aslı, Şah İsmail, Latif şah, Asuman ile Zeycan, Varaka ile Gülşah, Âşık Garip hikâyeleri ile Melik Şah, Topal Leylek, Tarla Kuşu, Serencam masallarında çocukları olmayan padişaha; derviş veya hızırın elma vermesi ve bu sayede kız ya da erkek çocuklarının dünyaya gelmesi anlatılır (Alptekin, 1997:382; Ergun, 2004: 243).

Bu hikâye ve masallardan elmanın zürriyet sembolü olduğunu görmekteyiz. Kısırlığa karşı tanrıya el açıp dua etmek bir çaredir. Dede Korkut hikâyelerinde de Boğaç Han tanrıya el açıp evlat ister. Dua ederek çocuk istemenin yerini Anadolu’da anlatılan bu masal ve hikâyelerde elma yiyerek çocuk sahibi olma motifi almıştır (Altun, 2008:266) Jean Paul Roux’a göre Türklerde kadında döllemenin olabilmesi için bazı yemeklerin yenmesi gerekmektedir. Bunun için de en etkili yiyecek elmadır (Roux, 2002: 179).

Alevi Bektaşi inançlarına göre elma, cennetten gönderilmiş kutsal meyvedir ve elma diğer meyvelere göre üstün tutulur. İnanişâ göre, Cebrail cennetten elma, nar ve ayva getirir. Hz. Muhammed bunları Hasan ile Hüseyin’ e verir ve bunları yemeden önce bir parçasını saklamalarını söyler. Onlar da birer parçasını saklarlar. Fatma öldüğü zaman narın, Ali şehit olduğu zaman ayvanın, Hüseyin şehit olduğu zaman elmanın saklanan bu parçaları kaybolur. Hz. Hüseyin Kerbela’da bu elmanın yarısı ile susuzluğunu gidermiştir. Bugün Hz. Hüseyin’in türbesi elma kokmaktadır (Aktaran: Altun, 2008:265) Bu bilgilere göre elmanın doğumun simgesi olduğu gibi ölümün de simgesi olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanında elma; halk hekimliği, çocuksuzluk ve evlilik gibi çeşitli motiflerle de karşımıza çıkmaktadır.

İNCİR: Far. Encir bot. **1.** Dutgillerden, asıl yurdu Akdeniz kıyıları olan, yaprakları geniş dilimli bir ağaç (Ficus carica). **2.** Bu ağacın yaş veya kuru olarak yenilen etli, tatlı yemişi, ballıdır.

Birçok medeniyete ev sahipliği yapan Anadolu’da, incir kültürü çok eski çağlara dayanır. Yaprığı erkekliği, meyvesi dişiliği, sapından çıkan sütü ise doğurganlığı temsil eden incir, âdeta bir bereket sembolüdür (Gezgin, 2010:105) Kutsal kitaplarda da yer verilmiş olmasına bakılırsa meyvelerin en eskisi sayılabilir. Kuran’da, Tin suresinde zeytinle birlikte üzerine yemin edilen incir; Hristiyanlık ve Musevilikte de cennet

bahçelerinden çıktığı için kutsal kabul edilen bir meyvedir. İnaniş'a göre Hz. Âdem yasak meyveyi yedikten sonra, cennet ağaçları içinde sadece incir yapraklarını örtünmesi için vermiş, bunun sonucu olarak da çiçeksiz kalmakla cezalandırılmıştır.

Yunan mitolojisinde incirin soylu ve medeni hayatın başlangıcı sayılması, yapraklarının 'onur verici hediye' kabul edilmesi; Roma mitolojisine göre Roma imparatorluğunun kurucuları Remus ve Romulus'un bir dişi kurt tarafından incir ağacı altında emzirildiği söylentisi (Toker, 2009: 1282), Hz. Âdem'in kovulma hadisesiyle örtüşmektedir. Anlatılan bütün mitlerde; zor durumda kalma sonrasında, onurunu koruma, yeni ve medeni bir hayata daha güçlü bir şekilde başlama konuları bize incirin neden kutsal meyve olarak kabul edildiğini açık bir şekilde göstermektedir. Ayrıca Hitit metinlerinde de tanrılara sunulan, kutsal yerlere koyulan, kutsal meyve olarak bahsedilir (Günel, 2008: 562).

Bahaeddin Ögel'e göre (Ögel, 1978: 303-305) incir bir Akdeniz bitkisidir. Orta Asya'da varlığı düşünülemez. Fakat Türkler incir veya encir sözünü Anadolu'ya gelmeden önce de bilmekteydiler. Uygurca kitaplarda incir ağacından *incir yıgaçı* olarak bahsedilmesi, Orta Avrupa'ya göç eden Kuman Türklerinin de incir sözünü yaygın olarak kullanmaları bunu kanıtlamaktadır. Çince de incir karşılığında kullanılan yen-ci sözü, Farsça encir' den gelmiştir. Bu duruma göre incir/ encir kelimesi Ön Asya'dan, Çinlilere ve Türklere geçmiş olmalıdır.

İncir dünya mitolojisinde; soylu medeniyetin başlangıcı, onur verici hediye olarak kabul edilirken, Anadolu'da daha çok intizarlı ağaç olarak bilinir (K3) İncir ağacına karşı bu inaniş Hz. Âdem ve Hz. Havva'dan kalan yasak anlayışından kaynaklanmaktadır. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde bu düşünceden doğan:

- *İncir ağacının bulunduğu yerlerin şeytan dolaştığı için tekin sayılmayacağı*
- *İncir ağacının dibinin besmelesiz sayıldığı için geceleyin oradan geçilemeyeceği*
- *İncir yetiştirmenin iyi sayılmadığı*
- *Altında yatılırsa şeytan çarpacağı*
- *İncir odununun dahi yakılıp eve getirilmediği vb. inanişlar mevcuttur* (Ergun, 2004: 514-517).

Bu inanışların yanı sıra, “ocağında incir ağacı bitsin” şeklinde bir beddua da halk arasında yaygındır. “ocak” kelimesi; ev, hane anlamındadır. Ocağına incir dikmek, ya da benzer bir kullanışla “ocağını söndürmek” deyiimi; evini barkını dağıtmak anlamındadır (Aksoy, 1988: 983).

Peki, ama herhangi bir ağaç değil de neden incir ağacı beddua amaçlı kullanılmaktadır? Sebebi açık olsa gerektir: birincisi incir ağacı altında dolaştığına inanılan şeytan vs. olağanüstü varlıkların, insanları rahatsız edeceği inancıdır. İkincisi; suyu çok seven incir ağacının uzun köklerinin suyun bulunduğu yöne doğru uzayıp, büyümesidir. Bu sebeple eski dönemlerde, büyük yapıların ve evlerin temelini sarsacağından dolayı, bunların yakınına incir dikmek sakıncalı görülmüştür. Yeter ki toprak bulunsun, her nerede olursa olsun toprak kısmında belki taş aralarında ve eski binalarda dahi biter (Önler, 2000: 34) Viran olmuş, metruk bina içlerinde, bahçe duvarlarında kendiliğinden yetişip, bu yerleri yıkan büyük incir ağaçları halkın gözünde, efsunlu ağaç niteliğindedir. Hâlbuki kuşların, böceklerin incirin meyvesini yiyip, çekirdeklerini buralara taşıması sonucu, toprak harçlı bu binaların taşları arasından boy verip, rahatlıkla yıkılmasına neden olmuştur (Özçam, 2009: 1951).

Harabe yerlerde yetişmesinden dolayı yıktın, dağıttın anlamlarında kullanılan, ocağına incir ağacı dikmek deyiimi ile ilgili İncili Çavuş’tan bir fıkra anlatılır: *“Zulüm ve haksızlığı ile ün kazanmış eski vezirlerden birisi konağının arkasındaki büyük bahçeyi tanzim ediyordu. Bir incir ağacını bahçenin düzenini bozduğu gerekçesiyle söktürmek istedi. Bu sırada orada bulunanlardan İncili Çavuş dayanamayarak şunları söyledi: ‘Efendim! Şu incir ağacını bırakınız dursun, elbet bir gün birinin ocağına dikersiniz’*” (Alptekin, Sakaoğlu, 2005:102).

MURT: Far. murd bot. Mersin ağacının yazın olgunlaşan, bezelye büyüklüğünde, morumsu siyah, çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılan meyvesi (Türkçe Sözlük, 2005:1422).

“Mersin’e ilk gelen kavimler bölgeyi çalılarla kaplı bulurlar. Kış mevsiminde geldikleri için de bu çalıların ne olduğunu anlayamazlar. Yaz ayları gelince bu çalılardan beyaz beyaz çiçekler açmaya başlar. Bugün bölgede murt adı verilen bu meyve bu çiçeklerden meydana gelir. Bölgeye yerleşenler meyvenin adını

Mersin olarak bildiklerinden kurdukları şehrin adına da Mersin derler.” (Sakaoğlu, 1976: 80).

“101 Anadolu Efsanesi” nde geçen bu efsane metnine göre; Mersin şehri adını her mevsim yeşil kalan, meyvesi yenilen, güzel kokulu Mersin ağacından almıştır. Fakat halk arasında Mersin denildiğinde bu meyveli ağaç değil, Mersin şehri akıllara gelmektedir. Mersin ağacı ise daha çok murt isimli meyvesiyle bilinir. Farsçadan dilimize geçen murt meyvesinin aksine, ağacının adı Yunanca kökenlidir.

Mersin ağacı yunan mitolojisinde kutsal sayılmaktadır. Yunanlılar fethettikleri bölgelere yerleşirken, anavatanlarından mersin ağacının fidanlarını getirerek bunları yeni yurtlarına dikerlermiş. Böylece yeni yaşamlarının sonsuz olacağına inanırlarmış (Gezgin, 2010: 132).

Buradan, ağaç dikerek sonsuzluğa erişme inancının Yunan mitolojisinde de var olduğu anlaşılmaktadır. Fakat yüzyıllar önce Anadolu’ya gelip yerleşen Yunanlıların getirip diktiği bu ağacın meyvesinin adının neden Farsça olduğu ise bilinmemektedir.

MUŞMULA: Gülgillerden, olgunlaşıp çürüdükten sonra yenilebilen, yuvarlak, mayhoş, buruk ve beş çekirdekli meyvesi olan, 2-3 m yükseklikte, dikenli, küçük bir ağaççık (Alkayış, 2007: 492).

Aşılı ve yabani türleri bulunan muşmulanın, hepsinin de farklı adları mevcuttur. Bahaeddin Ögel, eskiden Anadolu’nun köylerinde muşmula, kızılıçık ve yaban kirazı gibi meyvelerin hepsine birden yemişgen adı verildiğinden bahseder. Yemişgen adı verilen bu meyve, muşmulanın aşılı türüdür. Muşmulayı meyve olarak geliştirip, bahçelerinde yetiştiren Türkler; iri büyük türü için *beş bıyık*, yaban muşmulası için de *döngel* adını vermişlerdir (Ögel, 1978: 316).

Muşmula kelimesi için Ögel, Ahmet Vefik Paşa’ya dayandırarak adının İtalyancadan geldiğini söyler (Ögel, 1978: 315) Yabani türü döngel ile ilgili olarak bir efsane mevcuttur. Saim Sakaoğlu’ndan (K 21) derlediğimiz efsaneye göre; bütün meyveler toplanmış, senin adın kayısı, senin adın elma olsun diyerek ad vermekteymişler. Bu sırada meyvelerden bir tanesi küsmüş ve gitmiş. Bunun üzerine “Döngel! Sana da ad vereceğiz” demişler ve döngel ismi bu şekilde ortaya çıkmış.

NAR: is. Far. Nar, enar bot. **1.** Nargillerden, yaprakları karşılıklı, çiçekleri büyük, koyu kırmızı renkte, küçük bir ağaç. **2.** Bu ağacın kırmızımtırak sarı sert bir kabukla örtülü, içinde çok sayıda kırmızımtırak, sulu taneler bulunduran yemişi (Türkçe Sözlük, 2005: 1456).

Ateş renkli çiçeği ve şekli ile güneşi, kırmızı suyuyla yaşamı ve kanı, taneleriyle doğurganlığı simgeleyen nar; hem şifa kaynağıdır hem de zeytin ve incir ile birlikte kutsal sayılan bir bitkidir.

Türkler nar bitkisi ile Uygurlar zamanında tanışmışlardır. Uygur tıp kitaplarında “dana” adıyla geçen söz, Çin’e de Türkler yoluyla “danak” adı ile girmiştir. Bu dana sözü Orta Asya’daki “Soğd” dillerinde kullanılan dana, “tane” gibi bir sözden gelmiş olmalıdır (Ögel, 1978: 316) Narın taneli oluşu bu durumu açıklamaktadır. Uygur döneminde ziraat de gelişmiş olduğundan nar yalnız adı ile değil yetiştirme yöntemiyle de bilinmektedir. Uygurlar zamanında “açığ nara” (ekşi nar) vb. çeşitleri bilinen narın Anadolu’ya gelindiğinde (devediş nar, feyz narı, kara nar vb.) bu çeşitliliğin attığı görülmektedir (Ögel, 1978: 317).

Nar, günümüzde çeşitli yer isimlerinde karşımıza çıkar. Narçiçeği için Farslar ve Türklerin kullandığı “Gül nar” (Ögel, 1978: 318) kelimesi bugün Mersin ilinin ilçelerinden birinin adıdır. Narın Grekçedeki karşılığı olan Side ismi ise Antalya’nın ilçelerinden birine ad olarak verilmiştir. Yunan mitolojisinde Side adında birçok kadın kahraman yer almaktadır (Erhat, 1978: 296) Bir mitte, genç bir kız olan zavallı Side’ye babası tarafından eziyet edilmektedir. Babasının kötü davranışlarından bıkip usanan Side, annesinin mezarı üzerinde canına kıyar. Tanrılar Side’nin toprağa akan kanından nar ağacı çıkarırlar. Kötü babası ise cezalandırılarak çaylak kuşuna dönüştürülür. Bu vakitten sonra çaylak kuşu hiçbir zaman nar ağacına yaklaşamaz ve üzerine konmaz (Gezgin, 2010: 143; Can, 1970: 509).

Başka bir efsaneye göre nar ağacı Dionysos’un bedeni parçalandığında beyninden akan kanlardan ortaya çıkmıştır (Gezgin, 2010: 144).

İslam mitolojisinde cennet ve dünya meyvesi olarak kutsanan narın, Kuran’ı Kerim’deki karşılığı rumman kelimesidir (Akçay, 2008: 113; Önler, 2000: 38)

Rumman kelimesi aslında nar ağacı ve meyvesinin ikisini birden ifade eder. Kuranda üç ayette (Tin, Rahman, En'am) geçen nardan; hem cennet meyvesi hem de dünya nimeti olarak övgüyle bahsedilir. Nar ayetlerde; Allah'ın varlık ve birliğine, kudret, yaratma ve rızık verme sıfatlarına delil olarak gösterilir. Böylece insanlar meyvenin renk, şekil ve tat gibi özelliklerinden hareketle Allah'ın yarattığı nimetler üzerine düşünmeye sevk edilir (Akçay, 2008: 114).

Nar ağacının yaratılması bir hadise göre şu şekilde olmuştur; Allah yeryüzüne "Ey toprak, meyvelerini bitir, bereketini geri getir." demiş, bundan sonra toprak nar ağacı bitirmiş ve bu ağacın narlarından insanlar ve hayvanlar yiyerek, gölgesinde gölgelenmişlerdir (Akçay, 2008: 117).

TURUNÇ: (Far. Turunc bot.) 1.Turunçgillerden, bütün Akdeniz ülkelerinde yetişen, kışın yaprağını dökmeyen bir ağaç, narenc (Citrus aurantium amara). 2. Bu ağacın portakala benzeyen, suyu acımtırak meyvesi (Türkçe Sözlük, 2005: 2010).

Adı Türkçe olmamasına rağmen, turuncu Anadolu'da efsanesinin anlatılmasına dayanarak ele almayı uygun gördük. Turunçgiller ya da halkın deyimiyle narenciye; günümüzde limon, portakal ve portakala benzeyen, fakat tadı gayet acı olan turunç meyvesinin ortak adı olarak kullanılmaktadır. Bahaeddin Ögel mandalina haricindeki bütün turunçgillerin anayurdunun Çin ile Himalayalar olduğunu, bu yüzden Türklerin bu meyveyi tanımış olmaları gerektiğini söyler. Orta Asya Türklerinin turunçgiller için "narenc" kelimesini kullandıklarını, fakat eski devirlerde portakal, limon ve turunca "ağaç kavunu"; limon suyuna da "ağaç kavunu yağı" dediklerini belirtir (Ögel, 1978: 320) Bu bilgilere göre, bu meyvelere Farsçanın etkisiyle sonradan turunç/ narenc dedikleri anlaşıyor.

Mehmet Önder'in Anadolu Efsaneleri adlı kitabında, turuncun adına yönelik şöyle bir efsane yer almaktadır:

"Çok eski bir Anadolu efsanesi vardır, anlatırlar.

Limon ve portakal bahçelerinin göz alabildiğine uzandığı Akdeniz kıyılarında, binlerce yıl önce, şimdi adı Anamur olan "Anamurium" adında şirin bir şehir varmış. Şehrin bir yamacında limon, öteki yamacında da portakal bahçeleri bulunuyormuş. İki

komşu bahçe gül gibi geçinip gider, zamanı gelince de ürünlerini, sepet sepet Anamur şehrine gönderirlermiş... Derken ılık bir bahar günü, limon ağaçlarının yiğit prensi Tur, güneşin ilk ışınlarıyla uykudan uyanmış, bir de ne görsün? Portakal ağaçlarının güzel prensesi Unç, açmış çiçeklerini dökülüp saçılmış dal dal; nazlı nazlı gülümsemede... Limon prensi Tur'un, böylesi bir güzellik karşısında yüreği hop etmiş... Portakal prensesi de onu görmüş, onun da yüreği, bu genç, şıvgın gibi delikanlıya kayıvermiş. Ne var ki, ikisi de ayrı tür, ayrı soyda iki ağaç. Üstelik iki ailenin yıllar yılı aralarında bir soğukluk, bir inatlaşma var. Bir araya bir türlü gelemeler. Biri ekşiyim der öteki tatlıyım. Bu umutsuz aşk, aylarca sürer. Limon, gözyaşlarını içine döker, sararıp, solar; portakal içten içe alev alev yanar, bu sevda yangının ateşi yüzüne vurur, kızarır.

Olay Anamur şehrinde günün konusu olur. Herkes limonla portakalın umutsuz aşklarına üzülür, bir çare bulması için Anamur beyine başvururlar. Anamur beyi, görülmemiş bir şölen hazırlar. İki ailenin inatlaşmasına bakmadan, baltasını alır, dalar potakal bahçesine; ince bir dal keserek getirir limon bahçesine, bir limon ağacına aşılar. Ondan sonra, kırk gün, kırk gece düğün...

Bir yıl sonra bu aşından ilk meyve koparılır, adına "Turunç" denir. Limon prensi Tur'la portakal prensesi Unç'un evlenmelerinden sonra doğar turunç... Hem limon, hem portakal... böylece turunç, Anamur'dan önce Akdeniz kıyılarına, sonra da dünyaya yayılır. Söylentilere bakılırsa, Anamur'un kokulu muzları, bu düğünde sakilik etmiş... kabuğundaki lekeler de şarap lekeleriymiş..." (Önder, 1995: 293).

Ziraat uzmanlarının iyi bileceği üzere, turunç aslında limon ve portakalın aşılmasından oluşan bir meyvedir. Dış görünüş itibarıyla portakala benzerken, tadı acımtırak, limon gibi ekşidir. Fakat bu mitte görüldüğü gibi, halk muhayyilesinde yakışıklı limon prensi ve güzeller güzeli portakal prensesinden doğan bir yavrudan başkası değildir.

ÜZÜM: bot. Asmanın taze veya kuru olarak yenilen ve salkım durumunda bulunan meyvesi (Türkçe Sözlük, 2005: 2070).

Üzüm, bağcılığın geliştiği Ege, Akdeniz, Orta Doğu ve Anadolu uygarlıklarında mitolojik dönemlerden bu yana bolluk, bereket ve verimlilik sembolü olarak bilinen kutsal meyvelerden bir tanesidir. Çeşitli dinlerde ve kültürlerde kullanılan güçlü bir semboldür (Akarpınar, 2008:146).

Üzüm ve bağcılık Türklerin çok eski çağlardan beri bildikleri bir kültürdür. Bahaeddin Ögel'e göre üzüm Türkçe bir sözdür. Kelimenin kökeni hakkında yeterli bilgi bulunmadığını belirten Ögel, kültür tarihi açısından incelendiğinde, üzüm sözünün Türkçe yazılı belgelerde Uygur çağı ile başladığını söyler (Ögel, 1978: 326).

Kaşgarlı Mahmut'a göre ise; "üz-" kökünden türeyen üzüm sözü, XI. yy. Türklerince "üzüm toplamada yarış etmek, kesmek" anlamında söylenmiştir (Atalay, 2006: 721).

Tarih öncesi dönemlerden bu yana yetiştirilen üzümün, Türk kültüründe gerçek ve sembolik anlamlarıyla önemli bir yeri vardır. Mâni, ninni, türkü, bilmece, atasözü, deyim, masal, efsane gibi sözlü kültür ürünlerine konu olmuştur. Şarabın hammaddesi olan üzüm, dünya mitolojisinde tanrıların içkisi olarak bilinirken; Türk mitolojisinde güzellik, bereket, aşk ve sağlığın simgesi olmuştur (Şenocak, 2008:175).

İ.Ö. 4000-3500' lü yıllara dayanan arkeolojik bilgilere göre üzümün vatani Anadolu'dur. Anadolu tarihinde, Anadolu'da hüküm sürmüş bütün uygarlıklarca kutsanmış bir meyvedir (Şenocak, 2008: 180) Kaynaklarda üzümün anavatanının Anadolu olduğu belirtilmesine rağmen, mitolojisi eski Yunan kültürü üzerinde yoğunlaşır. Orta Doğu ve Yunan mitosunun benzerliklerinden söz edilir. Aslında bu durum, Anadolu ve Orta Doğu kültürlerinin etkileşimi ile izah edilebilir. Bu etkileşim, incir, zeytin gibi meyvelerde olduğu gibi üzümün menşei konusunda da aynı yaklaşımla açıklanmaktadır (Harmancı, 2006: 108).

Anadolu'daki medeniyetlerden Yunan mitolojisine geçen şarap, üretime yönelik bir bereket olarak kutsanmış ve Yunan mitolojisinde Dionysos ile temsil edilmiştir. Şarabın mucidi olduğuna inanılan genç Dionysos'a, tanrılarla birlikte dua edilir ve şaraptan birkaç damla toprağa dökülerek kutsanır. Ayrıca, Anadolu'da İvriz kazılarında ortaya çıkan, Etilere ait bir kabartmada bir ziraat ayini resmedilmiştir. Tabiatın verimini kutlamak için açık havada yapılan bu törende, elinde üzüm salkımı ile bir kral tanrının önünde eğilmektedir. Anadolu'ya Orta Asya'dan gelen Türkler oldukları ileri sürülen Etilerin üzüm salkımı tutan tanrısı ile Yunanistan'a M.Ö. yedinci yüzyılda Anadolu'dan geçen Dionysos esasında bereket tanrısı olarak aynı görevi yapmaktadırlar (Harmancı, 2006:109).

Proto-Türklerden itibaren, Türk topluluklarında meyve sunmanın anlamı temel olarak ‘kurban’ ve ‘adak’ kavramlarıyla ilgilidir. Kurban; hemen her dinde mevcut bulunan bir ibadet şeklidir. Kurbandaki amaç, tanrının gazabından korunmak, soyun devamını sağlamak, bereket, ölümden sonra rahat bir yaşam temenni etmek, tanrının yardımını istemektir. Kurban, İslam öncesi Türk topluluklarında kanlı ve kansız olmak üzere iki çeşittir. Kanlı kurban bilindiği üzere, canlı bir hayvanı kurban etmektir. Kansız kurban ise ‘saçı’ adı altında günümüze kadar gelen kansız kurban âdetidir. Saçı ya da saçığ, belli bir amaç için çeşitli yiyecek ya da içecekleri (bunlar hayvanın yağı, eti, sütü, kımız, buğday, darı ve çeşitli meyveler olabilir.) tanrılara ya da ruhlara serpmek, saçmak ve fırlatmak suretiyle yapılır. Kurbanı sunan kişi her iki dünyada da mutluluğa erişir. Bu nedenle; çiçek, meyve, yemek ve içki sunma anlam olarak aynı şeyleri ifade eder. Söz konusu yiyecek, içki ve çiçekler tarih boyunca Türklerin ziyafet törenlerinde yer almıştır (Çoruhlu, 2006: 3-5) Üzüm de bunlardan bir tanesidir.

Kadim bir tarihe sahip olan ve çeşitli medeniyetlerde kullanım alanı bulunan üzüm hakkında birçok efsane anlatılmaktadır. Bu efsanelerden ilki şarabın ortaya çıkışı ile ilgili Nuh peygambere dayandırılan bir efsanedir. Efsaneye göre büyük tufan sırasında, Nuh’un gemisinde bulunan üzüm; önce üzüm suyuna, sonra şıraya ve şaraba dönüşmüştür. Tufandan sonra gemideki insanlar şarap içerek karaya ayak basmışlar ve şarabı dünyaya yaymışlardır (Harmancı, 2006: 110).

Nuh peygamberle ilgili diğer bir efsaneye göre ise; Nuh peygamber Ağrı dağı eteklerinde bir gün, keçisinin her zamankinden daha neşeli olduğunu görür. Bu duruma bir anlam veremez, ancak gün geçtikçe keçinin neşesi artar, hoplayıp zıplamaya başlar, sağa sola tos vurur ve etrafa neşe saçır. Keçiye takip eden Nuh peygamber, keçinin yere düşmüş ve biraz beklemiş üzüm tanelerini yedikten sonra keyiflendiğini fark eder. Bu meyveyi deneyen Nuh peygamber, çok beğenir ve sıkarak beklettiği üzüm suyundan içerek neşelenir. Fakat bu durumu kıskanan şeytan, alevli nefesiyle bağları kurutur. Bu duruma çok üzülen Nuh peygamber şeytanla pazarlığa girer. Şeytanın ise bağlara yeniden hayat vermek için tek şartı vardır; sürüden kurban edilecek yedi hayvanın kanlarıyla bağlar sulanacaktır. Hayvanların kanlarıyla sulanan bağlar canlanarak yeniden hayat bulur. Bu nedenle şaraba bu yedi hayvanın karakteri geçmiştir. Şöyle ki; şarabı fazla içen insanlar aslan gibi cesur, kaplan gibi yırtıcı, ayı gibi güçlü, köpek gibi

kavgacı, horoz gibi gürültücü, tilki gibi kurnaz, saksağan gibi geveze olabilirler (Harmancı, 2006: 111).

Yunanlılara ait yukarıdaki efsaneye benzer bir mitte, üzüm ve şarabın adının nereden geldiği anlatılmaktadır (Can, 1970: 512; Erhat, 1978, 302) Staphylos, Rumca üzüm; Oinos ise şarap demektir. Staphylos, Etolia kralı Oeneus'un çobanıdır. Bu çobanın keçilerinden biri otlak dönüşü daima gecikir. Ayrıca diğerlerinden daha oynak ve neşelidir. Keçiye takip eden çoban, bunun otlaktan uzak sarp bir yerde, kendi kendine yetişen üzümlerden yediğini görür. Çoban o zamana kadar insanların bilmediği bu meyveyi krala götürür. Kral bunun suyunu sıkarak şarap yapar. Yunanlılar da çobanın adını üzüme, kralın adını da şaraba verirler.

Üzümün ortaya çıkışı ile ilgili Ege'de anlatılan bir efsane de şu şekildedir:

“Saba Melikesi Belkıs'ın Gerdanlığı

Saba Melikesi Belkıs Sultan, İzmir'in Kadifekale'sinde yazlık sarayını kurduğu zaman, Manisa çevresinde bir geziye çıkmış. Bir koruluktan geçerken boynundaki gerdanlık bir çalıya takılmış, taneleri her yöne saçılmış. Neden sonra olayın farkına varan Belkıs Sultan, yemyeşil vadilere seslenmiş:

-Gerdanlığımı bulun. Yoksa yeşilliklerinizi kurutur, her tarafı çöle çeviririm.

Vadiler asma dallarıyla donanmış. Belkıs Sultan'ın gerdanlığı salkım salkım üzüm olmuş...” (Önder, 1995: 275).

Doğu mitolojisinden bir rivayete göre üzüm, Cemşid zamanında keşfedilir ve yaygınlaşmasını sağlamak için birkaç zarfa koyularak halka dağıtılır. Her gün birer nebze alınıp tadılır. Beş on gün geçip sıra son zarfa gelince ondaki üzümün değiştiği, kendi hâline kaydığı, birkaç gün sonra durulduğu zaman acı bir tadı olduğu görülür. Posasını atarak suyunu zehir niyetine bir şişede saklarlar. Cemşid'in şiddetli baş ağrısı çeken bir cariyesi vardır. Bir gün bu hastalıktan ötürü ölmek ister ve bu şişedeki suyu içer. Fakat ölüm yerine bir hoşluk ve neşe gelir. Günlerdir uyuyamadığı hâlde, güzel bir uyku çektiğini fark eder ve uyanınca yeniden dünyaya gelmiş gibi olur. Bu durum Cemşid'e anlatılır ve bundan böyle şarabın adı 'şahdarı' olarak anılır. Şahdarı; ilaç, panzehir veya tiryak anlamına gelir (Harmancı, 2006: 111).

Anadolu’da anlatılan bir efsanede ise üzüm, veli Hamza Baba’nın kerametleri içinde yer alır. Sultan II. Murad’a, Hamza Baba adında bir zatın, bir başkasının arazisi içinde bulunan beş- on metre karelik bir alanı ekip biçtiği, arazinin çok küçük olmasına rağmen çok fazla ürün elde ettiği haber verilir. Sultan Murad’ın emriyle zaptiyeler, konuyu araştırmak için araziye gelirler. Hamza Baba bağ çubuğu dikmektedir. Hamza Baba kendisini yakalayacakları sırada, padişahın yanına eli boş gidilmeyeceğini ve biraz beklemeleri gerektiğini söyler. Birkaç dakika önce dikilen çubukların hemen ardından üzüm verdiğini gören zaptiyeler, Hamza Babanın kerametine inanırlar (Şenocak, 2008: 183) Bu efsanedeki üzüm motifi bereketin sembolüdür.

Bir Gaziantep efsanesine göre, bir kadının çocuğu hastalanır. O zamanın bütün hekimlerine başvurur, çare bulamaz. İçlerinden bir kişi vahşi ve evcil hayvanların sütlerinin karışımını içirmesini söyler. Kadın dağ bayır gezerek karşımı getirir ama geç kalmıştır. Çocuk ölür. Kadın karşımı bahçesine döker. Bahar vakti ekinlikten o güne değin görmediği bir bitki çıkar. Kadın bu fidana çocuğunun hatırası olarak bakarak büyütür. Birkaç yıl içinde bitki kol atarak, meyve verir. Tadına bakar ve çok beğenir. Bir kısmının suyunu çıkararak, şişelere koyar, tavan arasına kaldırır. Şişeleri burada unutmuştur. Birkaç yıl sonra tavan arasına çıkınca unuttuğu şişeler gözüne takılır. Şişedeki sudan içince neşelenip oynar, nara atarak şarkılar söylemeye başlar (Şenocak, 2006: 181) Olağanüstü özelliğe sahip olan süt karışımının döküldüğü topraktan, üzüm asmasının oluşması dikkat çekicidir. Halk arasında, üzümün mitolojik bir temele bağlı olarak yetişmesi ve pek çok derde derman olduğu anlayışı kabul görmüştür.

Ad verme geleneğinde de yerini alan üzüm, söylentiye göre Ankara şehrine adını vermiştir. “*Seyyah-ı âlem Evliya Çelebi’imiz, Seyahatnamesinde Ankara ve çevresinde Anadolu’nun en güzel üzümlerinin yetiştiğini, sultan sarayına üzümlerin buradan gönderildiğini, bu yüzden şehre “Üzüm Şehri” demek olan “Enguri” dendiğini yazar.*” (Önder,1995: 31).

ZEYTİN: is. Ar. Zeytun. Bot.1. Zeytingillerden, Akdeniz ülkesinde yetişen, 10-20m.yüksekliğinde, dalları dikensiz, yaprakları karşılıklı, küçük ve gümüş renginde, uzun ömürlü bir ağaç. 2.Bu ağacın tazeyken yeşil, sonradan kararan, yüksek besin değeri taşıyan yağlı meyvesi (Türkçe Sözlük, 2005: 2232).

Dünyanın en eski alfabelerinin ana harfleri olan “Alfa” (Alpha) öküzü, “beta” (Beth) evi, “gama” (Gamal) deveyi ve “zeta” (Zai) zeytini simgelemektedir. Zai İbranilerde zait, Araplarda ise zaitun olmuştur. Orta Asya’dan Anadolu’ya at başında gelen Türkler, Arapçanın etkisiyle önce zeytun, sonra zeytin demişlerdir (Ünsal, 2000: 14) Anadolu Beylikleri çağında yazılmış olan İbni Baytar tercümelerinde de zeytun olarak geçen kelimeye karşılık olarak Türkçe kitaplarda başka bir Türkçe söz kullanılmamıştır (Ögel, 1978: 330).

Akdeniz ve çevresindeki coğrafyada yaşam olarak görülen ve “ölmez ağacı” olarak adlandırılan zeytinin insanlığa armağan edilişi birçok mitte anlatılır. Cennette iki ağaç olduğu söylenir. Biri incir “gerçek ağacı”; diğeri zeytin “hayat ağacıdır”. Efsaneye göre ilk insan Âdem ve Havva cennetten işledikleri günah sebebiyle kovulurlar. Kendilerine cennetin bütün nimeti sunulur, sadece bir tek ağacın, iyiliği ve kötülüğü bilme ağacının meyvesi yasaklanır. Fakat Havva yılanın sözüne uyarak bu yasak meyveden önce kendisi yer, ardından da Âdem’e yedirir. İkisi de çıplak kalınca edep yerlerini incir yaprağıyla saklarlar. Allah onları zaten görmektedir. Kendisine inanmadıkları için onları lanetler ve kovar. Bu olaydan sonra yeryüzünde hayat mücadelesine başlarlar. Çünkü cennette her şey hazırdır. Ancak bundan böyle yaşamak için çok çalışmaları gerekecektir. Âdem ekmeğini topraktan çıkaracak, zorluk çekecek, Havva ise sancılı doğumlar yapacaktır.

Onlara verilen en büyük ceza ise ölümlü olmalarıdır. Yeryüzünde geçen uzun yıllar sonunda Âdem ölümünün yaklaştığını anlar. Fakat işlediği günah sebebiyle çok büyük pişmanlık duymaktadır. Ölmeden önce hem kendisinin hem de tüm insanlığın affedilmesini dilemek ister. Bu amaçla oğlu Şit’i cennet bahçesine gönderir. Şit Allah’a Âdem ve soyunun bağışlanması için dua eder. Cennet bahçesinin bekçiliğini yapan melek onun duası üzerine, iyilik ve kötülüğü bilme ağacından üç adet tohum alarak bunları Şit’e verir. Melek Şit ’ten bu üç tohumu Âdem öldüğü zaman onun ağzına koyarak, birlikte gömmesini söyler. Şit geri döndüğü zaman Âdem ölür ve Şit denileni yapar. Âdemi Hebron vadisine gömerler. Âdem’in ağzından bir süre sonra Akdeniz sembolü olan üç ünlü ağaç yeşerir: Zeytin, sedir ve servi. Zeytin merhameti sağlayan simgesel bir ağaçtır. Efsaneden de anlaşılacağı üzere tanrının gazabının sona erdiği müjdesi onun aracılığı ile verilir (Ünsal, 2000: 18).

Üç kutsal kitapta geçen zeytin; Musevi, Hristiyan ve Müslümanlar için aynı anlamı ifade eder: Zenginlik, bereket, doğurganlık, barış, iktidar, uzun ömür ve olgunluk. Nuh peygambere tufanın bittiği müjdesini veren güvercinin zeytin dalı ile dönmesi insanlar ve tanrı arasındaki barışın ve yeniden doğuşun simgesidir. Tufana direnen zeytin ağacı ölümsüzlüğü, zeytinin yağı ise refah ve bolluğu sembolize eder (Ünsal, 2000: 31).

Zeytinin ilk yetiştirildiği yer; üzüm, incir, hurma, nar gibi birçok meyvenin de ilk defa yetiştirildiği yer olan uygarlıklar beşiği ön Asya'dır. Suriye, Filistin, İran, İsrail, Ürdün vb. Ön Asya ve Mezopotamya ülkelerinden sonra Akdeniz kıyı şeridi boyunca kültür bitkisi şeklinde geliştirilmiştir (Ünsal, 2000: 15) Daha sonra başka bölgelere de yayılan zeytin Çin'e bile ulaşmıştır (Ögel, 1978: 330).

Bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılan zeytin ile ilgili inanışlar da o nispetle çoktur. Hemen her milletin mitolojisinde bir efsane mevcuttur. Çünkü yaşam tarzlarına ve inançlarına göre zeytin her millet için farklı semboller içermektedir.

Örneğin Mısırlılar için zeytin ağacı kutsallık ve mutluluğu çağrıştırır. 6000 yıl öncesine dayanan bir efsaneye göre; iyilik ve sonsuz yaşam tanrısı Osiris, annesi ve eşi evlilik tanrıçası İsis, Mısırlılara zeytin ağacı dikmeyi ve ürünlerinden yararlanmayı öğretmiş. Dünyanın en eski piramidi Sakkarah' da zeytin sıkma aletinin bulunması, Mısırlıların Filistin ve Yunanlılardan önce yağ çıkarmayı bildiklerini kanıtlamaktadır. Sonsuzluk simgesi piramitlerin yapımında kullanılan kalaslar da zeytinyağı ile yağlanmış olmalıdır. Ayrıca büyük Firavun Tutankamon'un zeytin dallarında örülmüş "adalet tacı" nı takması duvarlarda resmedilmiş. Zeytin dalından taç takmak bir seçkinlik ve onur simgesidir. Bu geleneğin sonra da devam ettiği firavun mumyalarından tespit edilmiştir. Mısır firavunlarının zeytin dallarından kolyeler takılarak mumyalandığı ve böylece ölümsüzlüğe uğurlandığı görülmüştür (Ünsal, 2000: 19).

İsrailoğullarının ilk kralı Saul de tahta çıktığında, alnına zeytinyağı sürülerek kutsanmıştır. Krallar ve rahipler ellerinde zeytin ağacından yapılan asalarla birlikte, kutsal zeytinyağından sürünerek sıradan insanlardan ayrılıyorlardı. Zaten İsrailoğullarını kurtaracak olan 'mesih' sözcüğünün kökeni, 'merhem'(vücuda sürülen yağ)dan geliyordu. Sadece yağı değil ağacı da sağlamlığı sebebiyle önemlidir. Kral Süleyman'ın

Kudüs'te yaptırdığı ünlü tapınağın kapısı ve üzerinde bulunan heykelcikler zeytin ağacından oyulmuştu (Ünsal, 2000: 19).

Zeytin Mısırlılardan sonra Yunan mitolojisinde de önemli bir yere sahiptir. Efsaneye göre zeytin ağacından asasıyla dolaşan tanrı Zeus'un oğlu Herkül, olimpiyat oyunlarında galip gelen oyuncuların başına dallarından taç yaptığı zeytin ağacını Tuna nehri kıyısından getirip Yunanistan'a dikmiş. Toprakta fışkıran zeytin fideleri buradan tüm Akdeniz'e yayılmıştır (Ünsal, 2000: 24).

Homeros'un ünlü Odysseus destanında, kahramanın gerdek odasını yabani bir zeytin ağacının kökleri üzerine kurduğu anlatılır. Yatağın sağlam bir zemin üzerine kurulması, evliliğin sağlam ve kalıcı olması anlamına gelmektedir (Ünsal, 2000: 24).

Zeytini kutsal kabul eden Yunanlıların inançlarına göre, tanrıların çocukları zeytin ağaçları altında doğmuşlardı. Efsaneye göre tanrıça Leto ikizleri Apollon ve Artemis'i bir adadaki zeytinlikte doğurur. Bu sebeple zeytin ağacı altında doğmak, tanrı çocuklarına has bir ayrıcalıktır. Bu inanışın devamı olarak, Yunanistan'da erkek çocuk doğan bir evin kapısına zeytin dalından çelenk asılır. Zeytin dalı iyi olayların, barışın habercisi, tanrıya niyaz ve adaktır (Ünsal, 2000: 24).

Zeytin, Mısır ve Yunan mitolojisinin yanı sıra İslam mitolojisi ve kutsal kitap Kuran'da da yer almıştır. Kuranın Nahl(11), Tin(1), En'am(99), Mü'minun(19-20) ve Abese(27-32) surelerinde tanrının hurma, nar, üzüm ile birlikte zeytini insanlara yaradılış delili olmak üzere bahsettiğinden söz edilir (diyanet.gov.tr). Nur (35) suresinde ise; yeryüzü ve gökyüzünün ışığının mübarek bir ağaç olan zeytinden çıktığı anlatılır (Ünsal, 2000: 33; Önler, 2000: 35).

Yine İslam tasavvufunda zeytin ağacı Hz. Muhammed'in soyu kastedilerek, mübarek bir sülalenin mensupları anlamında kullanılır. Aile şecerelerinin zeytin ağacının kök ve dallarına benzetilmesinde, ağacın çok uzun ömürlü olmasının rolü büyüktür (Ünsal, 2000: 34).

Son olarak Türk mitolojisine baktığımız vakit, Türklerin zeytinle tanışmaları 11.yy'da Anadolu'ya gelişleri ile başlar. Orta Asya'daki komşuları Çin'e de Ön Asya isimleri ile birlikte batıdan gelmiştir (Ögel, 1978: 330) Göçebe ve hayvancılığa dayalı

yaşam tarzına bağlı olarak daha çok hayvansal ürünler ve yağlar tüketen Türkler yerleşik hayata geçince zeytin ve zeytinyağı ile tanışmışlardır (Ünsal, 2000: 47) Zeytin aynı zamanda yerleşik hayatın simgesidir.

Ağacından tabak, kaşık, yakacak odun, meyvesinden sofralık yiyecek, çekirdeğinden tesbih, bilezik, kolye, yağından besin ve sabun, posasından yakıt yapılan zeytin Anadolu kültüründe önemli bir yere sahiptir(Ünsal, 2000: 47).

Zeytin, Arapça ‘zeytun’ sözcüğünden ses değişikliğine uğrayarak Türkçenin yapısına uyum sağlamış alıntı bir isimdir (Alkayış, 2009: 72). Fakat Anadolu’nun birçok yöresinde zeytin çeşitleri için kullanılan kelimeler: Karaca, dededişi, çilli, azman, tekir, boncuk, kekre, kıvırcık vb. isimler hep Türkçedir. Bunun yanında birçok köy ve kasaba ismi de (Zeytinburnu, Zeytinoba, Zeytinli, Zeytinler, Çatalzeytin, Zeytindağ vb.) zeytin sözcüğünden türemedir (Ünsal, 2000: 72).

Türkiye’de yetiştirme alanları Marmara, Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Bölgeleridir. Yoğunluklu olarak Çanakkale, Balıkesir, Bursa, Aydın, İzmir, Manisa, İçel, Maraş, Hatay ve Mardin illerinde yetiştirilir. Yetiştirme alanı bu kadar geniş olan zeytinin kullanım alanı da oldukça geniştir. Kırma, çizme, salamura ve sele yöntemleriyle tatlandırılan yeşil veya siyah çeşitleriyle sofralarımızı süsleyen zeytin; sağlık ve güzellik sektörünün vazgeçilmez kaynaklarından. Diğer yağlı bitkilerden farklı olarak zeytinin kendisi ve yağı tam bir şifa kaynağıdır. Geleneksel halk hekimliğinin en önemli tedavi yöntemlerinden biridir. Zeytinin yağı, şeker ve tansiyon hastalığı, saç dökülmesi, kepeklenme, yanıkların iyileştirilmesinde kullanıldığı gibi; yaprağı da çiğnendiği takdirde ağız içinde çıkan aft yaralarının tedavisinde etkilidir.

Zeytin; ağacı, yağı ve meyvesiyle yeniden dirilişi, ölümsüzlüğü, adaleti, iktidarı, bereketi ve yerleşik hayatı simgeleyen kutsal bir bitkidir.

1.2. Meyvesiz Ağaçlarla İlgili Hikâyeler

KAVAK AĞACI: bot. Söğütgillerden, sulak bölgelerde yetişen, boyu bazı türlerinde 30-40 m’ye değin çıkan, kerestesinden yararlanılan uzun boylu bir ağaç (Türkçe Sözlük, 2005:1109).

Gövdesinin uzunluğu ve düzgünlüğü ile Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan kavak ağacının en önemli özelliği; göğün direği ve dünya ağacı olmasıdır. Mitolojide çok kullanılan bir motiftir. “tirek”, “terek”, "Bay Terek" ya da "Bay kavak" adlarıyla da bilinir. Günümüzde ailede baba için kullanılan “evin dayacağı/ direği” ifadesi bu inanıştan gelmektedir. Çünkü yer altından gökyüzüne uzanarak üç kozmik âlemi birleştiren kavak ağacı; tanrıyı sembolize etmektedir. Dünyayı ayakta tutan, düzeni sağlayan tanrı olduğu gibi; evdeki düzeni oluşturan da babadır (Ergun, 2004: 216).

Tanrının kutunu getirdiği için; bolluk, bereket, soyun çoğalması gibi özelliklere sahip olan kavak ağacı, aynı zamanda ölüm ve dirilişin de sembolüdür. Kuruyup devrilerek tanrı kutunun gitmesi ölümün; tekrar yeşermesi de kutun geri gelişi ve yeniden dirilmeyi çağırır (Ergun, 2004: 217).

Saim Sakaoğlu’nun “*Efsane Araştırmaları*” kitabında kavak ağacıyla ilgili olarak, Isparta ve Konya’dan derlenmiş iki adet efsane metni mevcuttur. Motif olarak birbirine çok benzeyen bu iki efsaneden ilki Isparta’da anlatılan “*Kızlar Kavağı*” (Sakaoğlu, 2009: 88) efsanesidir. Şarkikaraağaç ilçesi Çiçekpınar kasabası girişinde bir kavaklık vardır. Bu kavaklığa yakın bulunan evlerin birine, Çiçek Pınar’dan bir kız gelin olarak gider. Bu gelin sabahları erken kalkmakta ve namaz kılmaktadır. Bir gün bu gelinin bir şey dikkatini çeker. Sabah namazına kalktığı vakit, pencereden bakınca dışardaki kavakların tıpkı insanlar gibi secdeye varıp, namaz kıldıklarını görür. Gördüklerini ev halkına anlattıysa da kimseyi inandıramaz. Bu olay günlerce devam eder. Gelin evdekileri bu duruma inandırabilmek için düşünmeye başlar. Bir sabah kalkıp dışarı çıkar. Secde eden kavakların yanına giderek, başındaki alı (başörtüsü) kavaklardan birinin ucuna bağlar. Gün ağarınca, bu durumu herkese anlatır, inanmayanlara kavağı gösterir. Önce şaşırان ev halkı gördükleri karşısında inanamazlar. Fakat gerçekten de gelinin bağladığı al kavağın en ucunda sallanmaktadır. Bu olaydan sonra bu kavaklığa kızlar kavağı adı verilir ve halk tarafından bir türbe gibi görülmeye başlanır. Hatta gençler Hıdırellez günü gelip kavağa çivi çakarak dilekte bulunurlar.

Diğer bir efsane ise Konya Gökyurt’tan derlenen “*Allıkavak*” (Sakaoğlu, 2009: 89) efsanesidir. Kızlar kavağı efsanesiyle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Efsaneye göre Gökyurt köyünün girişinde, köye 100 metre uzaklıkta Allıpınar adında bir çeşme vardır. Bu çeşmenin ucunda bir göl ve gölün etrafında da iki üç adet çok uzun

selvi kavak ağaçları vardır. İşte efsaneye konu olan bu köye yıllar önce yeni bir gelin gelir. Eski dönemlerde gelinlerin en önemli işi, evin yemek, banyo ve temizliği için günde birkaç kere çeşmelerden su taşımaktır. Bu yeni gelin de her sabah namaz vakti çeşmenin yolunu tutar. Bir sabah testilerini doldurup geri döneceği vakit sabah ezanı okunur. Gelin hemen abdest alarak namazı orada kılmak ister. Namaza durur, tam secdeye varacağı sıra yanında bir hışırtı ve gürültü duyar. Namazını bitirince dönüp baktığında, çeşme başındaki boyları en az 30 metre olan kavakların secde ettiklerini görür. Gelin gördükleri karşısında önce inanamaz, sonra hemen kocasını çağırıp ağaçların durumunu göstermek ister. Fakat kendisi gidince ağaçların kalkacağını ve kimseyi inandıramayacağını düşünür. Başındaki alı çıkarıp, en uzun kavağın dalına bağlar. Testilerini alıp eve koşar. Beyine olanları söyler ve eşi doğal olarak inanmaz, fakat ısrar eder. Sabah olunca bütün köylü bunu duyar hep birlikte gittiklerinde gelinin kırmızı yazmasını kavağın zirvesinde görürler. Bazıları çıkıp al başörtüsünü almak ister ama başaramazlar. Bu olaydan sonra o kavağa Allıkavak denir.

Her iki efsanede de kahramanlar yeni gelinler, kavak ağaçlarının ortak yönü ise secde edip namaz kılmalarıdır. Bu efsanelerde önemli olan motif, kavak ağaçlarının kutsallığı ve yer adlarına konu olmalarıdır. Aynı efsane “Eğilen Kavak” adıyla Yozgat yöresinde de anlatılmaktadır (Karadavut, 1992: 279) Sadece mekân ve kişiler farklıdır. Bu da efsanelerin varyantlaşma özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Kavak ağacının salınması, hareketleri ve uzun oluşu ile ilgili halk arasında çeşitli inanışlar mevcuttur:

“Hazreti Fatma’nın üzerine kuma geldiği zaman, Hazreti Fatma kavak ağacına dayanarak öfkesinden titremiş. Bunun için, hiç rüzgâr olmasa bile kavak ağaçlarının yaprakları sallanır. Bu titremenin Hazreti Fatma’nın titremesinden kaldığına inanılır.” (Kara, 1993: 92).

Kavak ağacıyla ilgili olarak kaynak kişiden derlediğimiz bir hikâye de şu şekildedir:

*“Kavak ağacı ile gül hakkında şöyle derler:
Kavak uzun laklakıya
Gül küçücük bak kokuya*

Kavak uzun ve çok hareket ediyor ya; halk arasında da “laklak” boş yere konuşan anlamında söylenir. Kavak bir gün, güle demiş ki:

-Ben uzuyorum, iki yanıma salınıyorum, senin ise dikenin var.

Bunu duyan gül de:

-Sen uzunsun ama işin gücün sağa sola sallanmak, kimseye bir faydan yok! Beni daha çok seviyorlar, çünkü çok güzel kokum var ve küçücüğüm. Dikenliyim ama gülü seven dikenine katlanır.” (K17).

Göğün direği tabir edilen kavak ağacı, uzunluğu, heybeti ile Türk ağaç kültürünün önemli sembollerinden biridir. Dünyanın düzenini sağladığı, bolluk, bereket getirdiği, tanrı kutu taşıdığı için takdis edilen kavak ağacı birçok hikâye ve efsaneye konu olmuştur. Son olarak Osmanlı tarihinden bir örnek vererek konuyu bitirelim.

XV. yüzyılda Oruç Bey tarafından kaleme alınmış Osmanlı kroniğinde anlatılan bir hikâyeye göre; I. Murat İnceğiz Kalesi’ni fethetmek için uğraşsa da kaleyi bir türlü alamaz. Biraz dinlenmek için ulu bir kavak ağacının dibine oturur. Burada fetih için dua eder. Kısa bir zaman sonra kalenin düştüğü haberi gelir. Bunun üzerine sultan I. Murat altında oturup dua ettiği bu kavak ağacına *Devletlû Kaba Ağaç* adını verir (Aktaran: Ocak, 2000:140) A. Yaşar Ocak’a göre; Dede Korkut Hikâyelerinin sonunda geçen dua kalıbı *kaba ağaç* (ulu ağaç) tabiri bu hikâyede kavak ağacına verilmiştir. Anadolu’da halen *koca ağaç*, *ulu ağaç* tabirleri kullanılmaktadır. *Kaba ağaç*, *koca ağaç*, *ulu ağaç* gibi takdis ve tazim ifade eden bu terkipler aslında ağaç kültürü ile ilgili inanışların devamıdır.

2. ÇİÇEKLİ BİTKİLERLE İLGİLİ HİKÂYELER

LALE: Far. Lale bot. Zambakgillerden, yaprakları uzun ve sivri, çiçekleri kadeh biçiminde, türlü renkte bir süs bitkisi (Türkçe Sözlük, 2005: 1297).

Lale çiçeği, Türk-İslam sanat eserlerinde kullanılan bir motif olarak karşımıza çıkar. Lalenin Arapça yazılışındaki kelimelerin sayı değeri ebced hesabına göre 66’dır. Bu aynı zamanda Allah lafzının da sayı değeridir. Lalenin; Türk tarihinde bir döneme adını vermiş olması hem de, fenafillah mertebesine erişen ünlü mutasavvıfların mezar taşlarında kullanılması, Türk düşünce ve sanatında neden önemli bir motif olduğunun göstergesidir (İspirli, 2000: 80-81).

Tasavvuf inancına göre şekil itibariyle kadehe benzetilen lale, ilahi sırlara vakıf olan arifin kalbi, sıkıntı içinde kıvranan gönül ve şarap kadehinin sembolü olmuştur. Rivayete göre Âdem peygamber cennetten kovulduğu zaman o kadar çok gözyaşı dökmüş ki onun kanlı gözyaşları laleye dönüşmüş (Gezgin, 2010: 126).

NERGİS: Far. nergis bot. Nergisgillerden, çiçekleri ayrı veya bir kök sap üzerinde şemsiye durumunda, açılmadan önce bir yenle örtülü bulunan ve bazı türlerinde beyaz, bazılarında sarı renkte, 20-80 cm yükseklikte, soğanlı bir süs bitkisi (Türkçe Sözlük, 2005: 1468).

Kelimenin Farsça kökenli olmasından da anlaşılacağı üzere, Nergis Türk mitolojisine ait bir bitki değildir. Fakat bu coğrafyada da anlatılan Yunan mitolojisine ait hikâyesi herkesçe malumdur: Yunan mitolojisinin kendisine âşık kahramanı Narkissos; tanrı Kephisos ve Liriope'nin oğludur. Genç bir delikanlı olduğunda bütün halk, özellikle genç kızlar ona âşık oluyorlardı. Fakat Narkissos, hiçbirine karşılık vermiyor, hatta onlarla alay ediyordu. Günlerden bir gün Narkissos ava çıktı ve çok yorulup bir pınar başına geldi. Su içmek için pınara eğildiğinde durgun suda kendi aksini gördü. Gördüğü çok güzel bir delikanlıydı. Belki de dünyada bundan daha güzel bir yüz yoktu. Bu yüze âşık olan Narkissos, kendini ona bakmaktan alamadı. Kendi güzelliğinin esiri olan genç, sonunda sudaki aksine baka baka öldü. Öldüğü yerde bir çiçek çıktı. Bu çiçeğe Narkissos (nergis) adı verildi (Gezgin, 2010:147; Can, 1970: 88) Günümüzde tıp alanında uyuşturucu madde olarak kullanılan narkozun da adını bu çiçekten aldığı bilinmektedir.

ÜZERLİKOTU: bot. 1. Sedef otugillerden, yaprakları almaşık, çiçekleri beyaz renkte, susama benzeyen tohumları acı olan, halk hekimliğinde tedavi amaçlı, tütsü olarak kullanılan bir bitki. 2. Bu bitkinin tohumlarından yapılan nazarlık veya süs olarak kullanılan eşya (Türkçe Sözlük, 2005: 2070).

Evlerde ekseriya tütsü için kullanılan yabani sedef tohumu (Sami, 2010: 1275).

Anadolu'da hemen her evde asılı bulunan üzerlik, nazara karşı koruyucu olduğuna inanılan bir bitkidir. Ateşin üzerine konularak yakılan tohumlarından çıkan güzel kokulu dumanın, kötü ruhları kovacağına inanılır. Bu işlem, nazara uğradığı düşünülen

kişi üzerinde ya da kişinin bulunduğu evin içinde dumanı tüten otun gezdirilmesi suretiyle yapılır. Herhangi bir insan ya da eşya üzerinde gezdirilmesinden dolayı bu ismi almış olması muhtemeldir. Halk arasında Hz. Ali'nin atını bu otla beslediğine de inanılmaktadır (Gezgin, 2010: 182).

3. OTSU BİTKİLERLE İLGİLİ HİKÂYELER

3.1. Gıda Olarak Kullanılan Bitkilerle İlgili Hikâyeler

ADAMOTU/ ÇAVŞIR OTU: bot. Patlıcangillerden, geniş yapraklı, kötü kokulu bir bitki, kankurutan, adamkökü (Türkçe Sözlük, 2005: 20).

“Bu bitki adını gövdesi, kolları ve bacaklarıyla tıpkı bir insana benzemesinden almıştır. Patlıcan ailesinden gelen bir bitki olup daha çok büyülerde kullanılmasıyla tanınır... İnanca göre toprağa sıkı sıkıya bağlı olan bu otu sökmek için güçlü öküzlere ip bağlarmış. Ancak adamotunun sökülme işinde çalışan öküz kısa sürede gücünü yitirir ve hastalanırmış. Ayrıca Türkler adamotunun kökünü kesince tıpkı insan kanına benzer kan aktığına inanırlar.” (Gezgin, 2010: 15).

Hakkında çeşitli inanışlar bulunan adamotu, ismini şeklinden almaktadır. Görüntü itibariyle insana benzemesinden dolayı adamotu olarak bilinen bu ota Anadolu'da hayvancılıkla uğraşan bazı yörelerde "çavşır" adı verilmiştir. Araştırma yaptığımız sahada, bu isimle ilgili bir bilgi bulamamış olsak da; çavşır adının, bu otun çıkarmış olduğu ses dolayısıyla verilmiş olduğu kanaatindeyiz.

“Çavşırın diğer bir ismi adamotudur. Bu, Avrupa’da adamotu ya da âdemotu; Yörüklerde çavşır otu diye bilinir. Özelliği şudur; bütün vücuda aşırı bir canlılık verir. Bu senenin doğan kuzuları (mart- nisanda kuzular doğar), ot yemeye başladığı zaman, bu otu yediklerinde hücreleri gelişir, güze çiftleşme ihtiyacı duyarlar. Adamotu denilmesinin sebebi, yenilenmeye neden olmasındandır. Bu ot yüksek yaylalarda biter (K12).

Derleme esnasında kaynak kişiler adamotu ile ilgili aynı bilgiyi vermişlerdir. Bu ot bir çeşit özelliğinden dolayı hayvanlarda döllenmeyi tetikleyip, üremeyi ve çoğalmayı sağlamaktadır.

“Baharda mal yaylaya çıkınca, taze çavşırı yer çift doğururdu. Bahar ayında bu otun tazesini- tohumu alınır, davarın tuzuna karıştırılır, güzün teke katımında hayvanlara yedirilirdi. Hayvanların hepsi birden savruk olurdu. Güz sonu tekrar bir daha kuzulardı. Buna çavşır oğlağı denirdi.” (K13, K15).

“Çavşır otu hücreleri yeniler, canlandırır, döllenmeye ve üremeye sebep olur.” (K14).

“Davar bir güzün kuzular, bir de yazın kuzular. Neden, çünkü çavşırı yer, iki kere kuzular.” (K11).

Muhsine Helimoğlu Yavuz, Diyarbakır efsaneleri (Yavuz, 2007: 378) kitabında, Güneydoğu Anadolu’da yetişen, adamotuna çok benzeyen bir bitkinin efsanesini anlatır. Bu ot Güneydoğu Anadolu’nun yaylalarında yetişen Abdüsselam kökü adlı kutsal bir bitkidir. Efsaneye göre bu bitkiyi söken ya da kesen çok yaşamaz ölmüş. Aynen adamotunda olduğu gibi; bitkinin gövdesi kesilince, insan kanı gibi kan akarmış. Kökü toprağın çok derinliklerinde bulunan bu ot, toprağa sıkıca tutunduğundan, köküne bir ip bağlayarak, at ve öküz gibi güçlü bir hayvana çekirmek suretiyle sökülürmüş. Fakat sökme için kullanılan hayvanlar ne kadar güçlü olsalar da mutlaka sakatlanırlarmış. İnsanlar bu bitkiyi söktükleri takdirde başlarına bir felaket geleceğine inanırlarmış. Bu yüzden yanlışlıkla Abdüsselam kökünü sökecekleri korkusuyla başka bitkileri de sökmezlermiş. Ayrıca bu bitkinin yaprakları pek çok hastalığa da iyi gelirmiş.

Adamotu, Abdüsselam kökü gibi şekli insana benzeyen, kesince kan aktığına inanılan bitkiler, sadece Türk mitolojisinde değil batı mitolojisinde de mevcuttur. “St. John Otu” adlı bitki, Slavların etiyolojik efsanesine göre bir celladın John’un başını kestiği yerde, yere damlayan kandan meydana gelen bir bitkidir. Başka bir efsaneye göre de St. John otu; Hz. İsa’nın çarmıha gerildiği yerin altından çıkmıştır. Bitki iyileştirme gücünü Hz. İsa’nın kanından almaktadır (folklore.ee) Bu örneklerden şu sonuç çıkmaktadır: Türklerin ya da başka milletlerin köken efsanelerine baktığımızda bitkilerin isimleri, genellikle, onların dış görünüşlerine, tıbbi özelliklerine göre verilmiştir. Aynı zamanda bu isimler toplumların hafızasında iz bırakan birtakım olaylar ile bağlantı kurularak efsaneleştirilmiştir. Örneğin kan hastalıkları ya da kanamayı durdurmak için kullanılan bir bitkinin yaprağı, kökü veya tohumları kırmızı olabilir. Bitkinin adıyla özdeşleştirilen kişi öldürülmek suretiyle kanlı bir akıbete uğramış da

olabilir. Bu yüzden bitkilerin özellikleri, onlarla ilgili ayinler, geleneksel tıpta kullanım alanları, bu bitkilere ad verilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

ALTINSUYU ÇİÇEĞİ: (Altın Otu) Ölmez çiçek (BAYTOP, 2007: 30).

Altınsuyu çiçeği, halk hekimliğinde idrar söktürücü ve kabızlık tedavisinde kullanılan otsu bir bitkidir. Adını sarı olan renginden alan bu bitki ile ilgili Diyarbakır’da bir efsane anlatılmaktadır:

“Yüksek dağlarda yetişen bir altınsuyu çiçeği varmış. Bu çiçek altından olduğu için çok değerliymiş. Görünüşü diğer çiçeklerden pek farklı olmadığı için, onu bulmak oldukça zor bir işmiş. Oysa herkes bu çiçeği bulup zengin olmayı amaçlıyormuş.

Altınsuyu çiçeği ancak ay olmadığı gecelerde, gökyüzü kapalıyken şimşek çakarsa kendini belli edermiş. Çünkü şimşegin ve rüzgârın etkisiyle yanındaki diğer bitkilere sürtününce bu çiçekten bir kıvılcım, bir parıltı çıkarmış.

Şimdiye kadar bu efsane çiçeği bulan olmamış ama aramaktan da vazgeçmemişler.” (Yavuz, 2007: 379).

ÇAY: (Çinceden) bot. **1.** Çaygillerden, nemli iklimlerde yetişen bir ağaççık. **2.** Bu ağaççığın özel işlemlerle kurutulan yaprağı. **3.** Bu yaprağın demlenmesiyle elde edilen güzel kokulu ve sarımtırak kırmızı renkli içecek (Türkçe Sözlük, 2005: 403).

*Evrende başlangıçta su vardı
İçine bir gün bir yaprak düştü
Çay oldu. (blogcu.com).*

İnsanlık kadar eski bir tarihe sahip olan çay, bugün dünyada en çok tüketilen içeceklerin başında gelmektedir. Çin’den bütün dünyaya yayılan çayla Türkler Japonlar aracılığı ile tanışmışlardır. Günümüzde iklimin uygunluğu sebebiyle ülkemizde Karadeniz Bölgesi’nde yetiştirilmektedir.

Geçmiş MÖ 3000’li yıllara dayanan çay bitkisi, Çin’in geleneksel içeceğidir. Çayı Türkler ve Japonlar, Çinlilerden öğrenerek kendi kültürlerinde geliştirmişlerdir. Buna bağlı olarak da her milletin kendi mitolojisinde çay bitkisinin ortaya çıkışı ile ilgili mitler mevcuttur.

Örneğin Japonlar arasında yaygın olan bir mite göre; kendisini dünyevi zevklerden arındırarak Buda'ya adanmış bir Budist rahip, yedi yıl boyunca gözünü kırpmadan Buda'ya dua etmiş. Fakat bir gün dayanamamış ve göz kapakları düşmüş. Kendine hâkim olamadığı için öfkelenip göz kapaklarını kesip atmış. Çay bitkisi rahibin göz kapaklarını attığı yerde oluşmuş (Gezgin, 2010: 53).

Uyarıcı etkiye sahip bu bitki ile ilgili Çin'de anlatılan bir mite ise, çayın ilk olarak nasıl fark edildiği anlatılmaktadır. MÖ 2700 yılında Çin imparatoru Shen Nung, sık sık rahatlamak amacıyla kameriyesinde sıcak su içermiş. İmparator bir gün yine kendisine sıcak su hazırlarken bir çay yaprağı fincanın içine düşmüş. Farkına varmadan bunu içen imparator aldığı tattan çok etkilenmiş, böylece çok sevilen bir içecek olarak çay bütün Çin'e yayılmış (Gezgin, 2010: 53).

Her ne kadar çay bitkisini Çinlilerden öğrenmiş de olsalar, Türklerde de, çay ile ilgili bir köken efsanesi mevcuttur. Anadolu'da, Japonların çay efsanesine çok benzeyen bir oluşum efsanesi anlatılmaktadır:

“ÇAY BİTKİSİNİN OLUŞUM EFSANESİ

Adana'nın Tufanbeyli ilçesinde çay bitkisinin oluşumuyla ilgili olarak şöyle bir efsane anlatılır.

Bundan uzun zaman önce, bir derebeyi çaresiz bir hastalığa yakalanmış. Yaşamayı çok istemesine rağmen ıstırapları gün geçtikçe artmış ve acısından ağlaya ağlaya göz kapakları şişmiş. Artık yaşama arzusu kalmayan derebeyi, göz kapaklarını keserek atmış. Halk arasında, derebeyinin keserek yere attığı göz kapaklarından çay bitkisinin oluştuğuna inanılır.” (Okuşluk, 1994: 177).

GÜNEBAKAN ÇİÇEĞİ/ AYÇİÇEĞİ: is. Bot. Ayçiçeği (Türkçe Sözlük, 2005: 812).

Ülkemizde en çok Trakya Bölgesinde yetiştirilen, çekirdekleri kuruyemiş olarak tüketilen ve gıda sanayiinde kullanılan bir yağ bitkisidir.

Bu uzun yağ bitkisinin altın sarısı renginde olan çiçek kısmı her daim güneşe dönüktür. Halk arasında bu nedenle günebakan adını alan bitkiyle ilgili Türk mitolojisinde pek bilgi bulunmamaktadır. Yunan mitolojisinde kul köle olmayı temsil eden günebakan; Çinlilerde ise ölümsüzlük sembolüdür.

Yunan mitolojisiinde geçen efsanesi Şu Şekildedir: “Klytia güneşe aÇık bir genç kızdı. Ancak tıpkı onun gibi Leukothoe de güneşe aŐıktı. Güneş ikisi arasından Leukothoe’yi seti ve Klytia’ya yüz çevirdi. Bunun zerine kıskançlık yapan Klytia, Leukothoe’nin babasına kıızıyla güneşin kaçamak aŐkını ispiyonladı. Klytia derin bir çukurda lme terk edilerek cezalandırıldı. Leukothoe ise sevgilisi güneşi kaybetti. Güneş artık onu görmeye gelmiyordu. Bu yüzden çılgına dönen Leukothoe, her zaman yüzünü güneşe dönen günebakan çiçeğine dönüŐtü.” (Gezgin, 2010: 84).

KARPUZ: (Far. harbuz) **1.** Kabakgillerden, sürüngen gövdeli parçalı sert yapraklı, sarıiekler açan bir bitki. **2.** Bu bitkinin dıŐı yeşil kabuklu, içi kırmızı ve sulu, iri meyvesi (Türkçe Sözlük, 2005: 1092).

Farsça adı Harbuz; Latince Karpos olan karpuz, Türkçeye bu iki dilden ses değişikliğine uğrayarak geçmiştir. Efsanesi Şu Şekildedir:

“Kalamos (KamıŐ) ile Karpon’un (Meyve) Efsanesi

Maiandros’un oĐluymuŐ Kalamos. Karpos adındaki çok güzel bir delikanlıya tutkunmuŐ. İki genç bir gün büyük Menderes (Maiandros) Irmağı’nda bir yüzme yarıŐı yapmak istemişler. Ama karpos boĐulmuŐ nehirde. Kalamos sevgili arkadaşını kaybetmekten dolayı öylesine çok zlmŐ ki, üzüntüsünden kuruya kuruya nehir kıyısında bir kamıŐa dönüşmüş. Karpos da ölüp her yıl yeniden doğan meyve olmuş. Dilimizdeki “karpuz” sözcüğü “Karpos”dan türemedir.” (Bayladı, 2004: 176; Can, 1970: 459; Erhat, 1978: 180).

Yunan mitolojik tanrıları Zeus ve Themis’in bitkileri yöneten, doğa tanrıçası  kıızı vardır. Atinalılar bu tanrıçalara bitkilerin yerden çıkıp, büyüme ve meyve verme sürecinin simgesi olan Thallo, Aukso ve Karpo adlarını vermişlerdir. Bu koruyucu tanrıçalardan biri “batı rzgrı” Zephyrys’ un karısıdır. Bu evlilikten doğan çocuğun yani meyvenin adı Karpos’tur (Gezgin, 2010: 115) Yukarıdaki mitte anlatıldığı Şekilde arkadaŐıyla yüzme yarıŐmasında boğularak len Karpos, adının anlamına uygun olarak her yıl ölerek yeniden canlanan bir meyveye dönüŐür.

Ülkemizde karpuz deyince akla gelen ilk Şey, Diyarbakır’dır. Şehir, Dicle nehrinin kenarında gvecin gübresiyle yetiştirilen, kilosu, büyüklüğü ve tadıyla dillere destan olan karpuzlarıyla ünlüdür. Mani ve trklere konu olan, Őıfa kaynağı bu meyve ile ilgili Diyarbakır’da halk arasında bir efsane anlatılmaktadır. Söylentiye göre her

derdin dermanı kendisinden sorulan Lokman Hekim günün birinde ölümsüzlüğün çaresini aramak için gezerken yolu Diyarbakır'a düşer. Urfa Kapısı'nda şehre girip sebzeciler meydanına varır. Orada yığınla duran patlıcanları görünce şaşırır. "Bu patlıcanları yiyen halk nasıl olur da hastalanmaz" diye düşünürken; az ilerde koca koca karpuzları görünce "demek ki yemekten sonra bu karpuzları yiyorlar ki hasta olmuyorlar" diye söylenir (blog.milliyet.com) Tadı ve güzel görünümüyle sofralarımızda yerini alan karpuz, idrar söktürücü ve böbrek taşı düşürücü özellikleriyle halk hekimliğinde de kullanılmaktadır.

KENGER: Far. kenger bot. Birleşikgillerden, yaprakları dikenli yabani bir bitki, eşek diken, kengel (Türkçe Sözlük, 2005: 1138).

*Gülüm seni alır dağa kaçarım
Kahve bulamazsam kenger içerim
Dağlar seni delik delik delerim
Kalbur alır toprağını elerim
Kahve bulamazsam kenger içerim (K1).*

Şifa kaynağı olarak halk hekimliğinde kullanılan, lezzet kaynağı olarak mutfaklarımıza giren kenger bitkisinin adının mitolojik kökeni ile ilgili bir bilgi bulunmamasına karşılık; bitki efsane, atasözü, deyim, kargış ve türkülerde sıklıkla kullanılmıştır. Yukarıda bir kısmını derlediğimiz türküde fakirlik sembolü olan kenger bitkisi, halk arasında anlatılan efsanelerde şahit olma yönüyle karşımıza çıkar:

"Bir kadınla bir erkek evlenmişler. Aynı köyden başka bir erkeğin de bu kadında gözü varmış. Bir gün iki herif yola gitmişler. Bekâr olan niyetini bozmuş, adamı öldürüp karısını almak istemiş. Kadının kocası bunu anlayınca: "Gel beni öldürme, şu kenger dikenleri sana şahit olur" demiş. Bekâr olan da: "Boş ver be, diken adama şahit olsa ne olacak" demiş. Kadının kocasını öldürmüş. Kadında da gözü var ya, sonra kadınla evlenmişler. Aradan uzun zaman geçmiş, bir gün kadınla birlikte adamı öldürdüğü yerden geçerlerken gülmüş. Öldürdüğü adamın dediği aklına gelmiş. Hanımı: "Niye güldün?" demiş. Gülmedim, güldün, niye güldün? diye tartışırken: " Zamanında ben senin kocanı burada öldürdüm. Bu kenger dikenleri şahit olur, beni öldürme dedi, o aklıma geldi, güldüm. İşte şimdi şahit oldu" demiş." (K6) Bu sebeple halk kenger dikenin dili olduğuna inanmaktadır (Döş, 2011: 5).

Kaynak kişiden derlediğimiz efsane, farklı bir şekilde Adana yöresinde de anlatılmaktadır. *Refiye Okuşluk'un Adana'dan derlediği efsane metni ile bizim derlediğimiz efsane metni arasındaki ortak nokta, kengerin şahit olma durumudur:*

“KENDER EFSANESİ

Halk arasında bir söz vardır. “Havada uçan kenger bir şeyin habercisidir.” Bu söze bağlı olarak, Adana’da şöyle bir efsane anlatılır.

İki arkadaş bir gün, çalışmak için köylerinden ayrılıp başka bir yere gitmişler. Bunlardan bir tanesi çok çalışıp para biriktirmiş. Diğeri ise tembellik edip işini savsakladığı için doğru düzgün para kazanamamış.

Eve dönme vakti geldiği zaman, tembel olan diğerdinden para istemiş:

“Elimde hiç para yok. Köye de eli boş dönmeyeyim. Gel senin parayı bölüşelim” demiş. Arkadaşı bunu kabul etmeyince:

“Bak, sen sıksa, çelimsiz bir adamsın. Şurada seni öldürsem, kimsenin haberi olmaz.” demiş.

Diğeri:

“O önemli değil. Havada uçuşan kengerler seni ele verir” deyince tembel olan:

“Ben seni öldüreyim de, kengerler haber versin.” diyerek zayıf arkadaşını bir çırpıda öldürmüş. Parasını alarak köye, arkadaşının karısının yanına gitmiş. Kocasının öldüğünü söyleyerek biraz para vermiş.

Aradan biraz zaman geçmiş. Adamın asıl amacı arkadaşının karısıyla evlenmekmiş. Ölen eşinden bir çocuğa sahip olan kadın, adamla bir süre sonra evlenmiş.

Bir gün yolda yürürlerken, havada uçan kengeri gören adam gülmeye başlamış. Karısı niçin güldüğünü sorduğu zaman cevap vermemiş. Bundan şüphelenen kadın ısrar etmiş. Bunu üzerine kadının sevgisine güvenen adam:

“Hanım senin kocanı ben öldürdüm. Bana, havada uçan kengerler seni ele verir demişti. Bugüne kadar gelip de kimseye haber vermediler. Ona gülüyorum.” demiş.

Çok sinirlenen kadın eve gelip durumu oğluna anlatmış. Babasının katilini yaşatmaması gerektiğini söylemiş. Bunun üzerine çocuk, adamı öldürmüştü.

O günden sonra da kengerin bir şeylerin habercisi olduğuna inanılmış.” (Okuşluk, 1994: 175-176).

Kenger Anadolu’da anlatılan başka bir efsanede de şu şekilde geçmektedir: *“Zamanın birinde iki kardeş varmış. Bunlardan biri erkek, diğeri kızmış. Bu iki kardeş, kenger mevsimi geldiğinde ailelerine yardımcı olmak için dağlara kenger toplamaya gidermiş.*

Yine bir ilkbahar mevsiminde, kenger toplamaya giderler. Akşama kadar, dağları bayırları dolaşıp kenger toplarlar. Evlerine dönerlerken erkek kardeşin taşıdığı çuval, keskin uçlu bir kayaya takılıp yırtılır. Tabi ki çuvaldaki kengerler de dökülür. Kız kardeş, yolda çuvala bakınca hiç kenger kalmadığını görür ve birden aklına evde kenger bekleyen analığı gelir. Korkuyla ağabeyine sorar:

“Kengerleri niye yedin?”

Ağabeyi ne kadar itiraz ederse de kardeşini inandıramaz. Ne yaptı, ne ettiyse kar etmez. En sonunda:

“İnanmazsan, karnımı yar da bak!” der.

Bu sözler üzerine kız ağabeyinin karnını kenger topladıkları bıçakla yarıp bakar, fakat hiç kenger bulamaz. Ancak bu arada kardeşi de ölmüştür. Pişmanlıkla sağa sola bakar, yapacak bir şey bulamaz. Ne yapsın, başlar dua etmeye:

“Allah’ım! Ya beni de öldür, ya da dertli bir kuş yap!”

Allah tarafından duası kabul olan kız, birden kuş oluverir. Şimdi her kenger mevsimi geldiğinde:

“Keku ah! Keku ah! Ben öldürmedim, katil bıçak...” diye ötermiş.” (Alptekin, 1993: 144-145).

SARIMSAK: is. Bot. **1.** Zambakgillerden, 25-100 cm yükseklikte, yapraklarında, saplarında ve toprak altındaki soğanında kokulu yağ bulunan bir kültür bitkisi. **2.** Bu bitkinin baharat olarak kullanılan dişli bölümü (Türkçe Sözlük, 2005: 1705).

Sarımsak, diş adı verilen küçük parçaların birleşmesinden oluşan bir bitkidir. Birçok parçadan oluşmasına rağmen tek bir bütün gibi görünür. Bu parçaların, kabuk veya zarlar tarafından sıkıca sarılarak tek bir baş gibi görünmesinden dolayı halk bu bitkiye sarımsak adını vermiştir (Duman, 1999: 185).

Anadolu’da sarımsak şeklinde söylenen kelime XI. yüzyıl kaynaklarında sarmusak şekliyle yazılmıştır. Kazan, Azerbaycan, Özbek ve Kırgız Türklerinde de çoğunlukla sarımsak kelimesi kullanılmaktadır. Doğu Türkistanlılarda kelime bozularak “semsek”e dönüşürken; Uygur Türkleri “satun” adını vermiştir (Ögel, 1978: 251- 254).

Kanser tedavisinden, kalp ve damar hastalıkları, gribal enfeksiyonlar, cilt hastalıkları, çeşitli ağrılar, tansiyon rahatsızlıkları ve daha birçok hastalığın tedavisinde kullanılan sarımsak (Akçiçek, 1988: 14-28) halk hekimliğimizin vazgeçilmez şifa kaynaklarından olduğu gibi aynı zamanda geleneksel Türk mutfağının en temel besinlerindendir. Çiğ veya pişmiş şekliyle birçok yemeğin temel malzemesidir. Hem tıbbi yönden çok faydalı hem de mutfaklarda aranan bir sebzedir. Halk arasında kullanımı bu kadar yaygın olunca hakkında pek çok inanış efsane ve hikâyenin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur.

Rivayete göre Lokman Hekim öleceği günü bilir. Kızını çağırarak, öldüğünde vücudunun oynak yerlerine, ağırlığının üç misli ezilmiş sarımsağı doldurarak tüm vücudunu kapatmalarını ve öldüğünü de kimseye söylememelerini tembih eder. 24 saat sonra (bir rivayet göre 24 gün sonra) dirileceğini söyler. Dediği gün ölür ve kızı bütün söylediklerini yapar. Fakat o gün Cebrail Aleyhisselam kapıyı çalarak insan kılığında içeriye girer ve Lokman Hekimi sorar. Kız babasının evde olmadığını söyler. Cebrail kızı doğruyu söylemesi için çok sıkıştırır. Kız babasının öldüğünü ağzından geçirir. Lokman Hekim bir daha ayağa kalkamaz (Aktaran: Akçiçek, 1988: 12) O günden sonra sarımsağın bütün dertlere deva olduğu inanışı yaygınlaşır.

Sarımsakla ilgili bir başka rivayet de Mevlâna'dan aktarılır. Mevlâna'nın dostu ve arkadaşı Fahrettin Sivasî bir gün yüksek ateşli ve tehlikeli bir sıtmaya yakalanır. Doktorlar bir tedavi bulamazlar. Kendisini ziyarete giden Mevlâna hazretleri, durumunu görünce derhal sarımsak bulmalarını ve dövüp hastaya yedirmelerini öğütler. Bunun üzerine hasta o gece terleyip iyileşir (Aktaran: Akçiçek, 1988: 12) Sarımsağın faydalarını bilen, kendisi de çok tüketen Mevlâna hasta müritlerine de sarımsak tavsiye etmiştir.

Sarımsak yiyince terleyip, ateş basması onun tedavi edici yönünün göstergesidir. Dede Korkut hikâyelerinden biri olan Salur Kazan hikâyesinde (Kazan Bey oğlu Uruz Beyin esir olduğu hikâye) herhangi bir tedavi reçetesi verilmez, yalnızca sarımsak yenildiğinde vücutta olabilecek değişiklikler anlatılır (Alptekin, 2010: 86) Hikâyede Salur Kazan'ın eşi sarımsak yemediği halde vücudundaki belirtileri anlatmaktadır:

*“Oğul oğul ay oğul
Mürüvvetim oğul
Karşı yatan kara dağımın yükseği oğul
Karanlıklı gözlerimin aydını oğul
Sam yelleri esmeden Kazan kulağım çınlıyor
Sarımsak otunu yemeden Kazan içim yanıyor
Sarı yılan sokmadan akça tenim kalkıp şişiyor
Kurumuşca göğsümde sütüm oynuyor
Yalnızca oğul görünmüyor bağrım yanıyor
Yalnız oğul haberini Kazan söyle bana
Söylemez olursan yana yakıla beddua ederim Kazan sana”*
(Ergin, 1984: 104).

Bu ifadeler aslında Salur Kazan'ın eşinin korku ve acısının tarifidir.

3.2. İlaç Olarak Kullanılan Bitkilerle İlgili Hikâyeler

DULAVRATOTU: Birleşikgilerden, 30-60 cm yükseklikte, iki yıllık, otsu ve kırmızı çiçekli bir bitki (Alkayış, 2007:303).

Bu otun adı ve mitik kökeni ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte; mikrop kırma, kanı ve bağırsakları temizleme vs. gibi güçlü etkilerinden dolayı hamile kadınlara önerilmediği açıktır. Fakat neden dul kadınlara önerildiği ya da doğurganlık sembolü olarak kullanıldığı araştırılması gereken bir konudur.

“Şifalı bir bitki olarak tanınan dulavratotunun kullanılması ilginçtir ki hamile kadınlara önerilmez. Dulavratotu bu ismi nerden almış bilinmez ama bu bitkinin pek çok kültürde doğurganlıkla ilişkilendirildiği bilinmektedir. Özellikle Anadolu’da Niğde halılarında yer verilen dulavratotu motifleri doğurganlık sembolü olarak dokunmaktadır. Dulavratotu Çin ve Japon kültürlerinde eski zamanlardan itibaren bitkisel tedavi alanında kullanılmaktadır.” (Gezgin, 2010: 63).

EBEGÜMECİ: bot. Ebegümecigillerden, çiçekleri ilaç, yaprakları sebze olarak kullanılan, kendiliğinden yetişen çok yıllık ve mor çiçekli bir bitki (Türkçe Sözlük, 2005: 597).

Latince ismi yumuşak anlamında "malva" olan ebegümece eski çağlardan bu yana tedavi amaçlı kullanılmış. Ünlü matematikçi Pisagor'un öğrencileri de bu bitkinin şifasını keşfetmiş olmalı ki, ebegümecini "kutsal bitki" olarak kabul etmişlerdir (Gezgin, 2010: 65).

Dulavratotu gibi ilginç bir isme sahip olan bu ot, Anadolu'da ebeler için büyük bir önem taşımıştır. Hekimlerin pek tercih edilmediği, ya da hekimlere ulaşamadığı dönemlerde ilaç vererek iyileştirme niteliğindeki bazı yöntemler, ebelerce kullanılmıştır. Soğuklayan rahmi ısıtmak için ebegümece otunu sütle ya da keklikotu ve sığırkuyruğu otu ile birlikte kaynatıp hasta kadını onun buharına oturtmak bu yöntemlerden sadece biridir (Bayat, 2010: 165; Nahya, 1988:186).

Doğum esnasında doğumun kolay olması için yapılan uygulamalardan biri de “Fadime otu” denilen bir bitkinin su içine koyulup, suyun kadına içirilmesidir (Gönen, 2005: 108) Bu ot sayesinde doğumun kolay olacağına inanılır. Bu Fadime otu inancı, Hz. Fatıma’ya dayanmaktadır. İslam peygamberi olan Hz. Muhammed’in (sav) kolay bir şekilde dünyaya geldiği, doğumuna meleklerin yardım ettiği bilinmektedir. Hz. Peygamberin de kızı Hz. Fatıma’ya doğumunun kolay geçmesi için Kur’an surelerinden ayete’l-kürsi, felak, nas ve araf (54. ayet)’ ı doğumdan önce okumasını söylemiştir (K.20) Bu bilgidan hareketle Hz. Fatıma’nın doğumu kolay olduğu için, “Fadime otu” adı da bu bitkiye doğuma yönelik birtakım tıbbi faydalarından ötürü verilmiş olmalıdır.

Benzer şekilde batı mitolojisinde şifalı bir otun doğumda kullanıldığı anlatılmaktadır. İncil’de “annemizin eli” olarak geçen bu ot; Makedonya Türkleri

arasında “Fatma Ana Eli” olarak bilinmektedir. İnaniş’a göre bu ot, Hz. Meryem’in Hz. İsa’yı doğurduğu ve eliyle toprağa dokunduğu yer olan Nasıra’da ortaya çıkmıştır. Bu yüzden hem müslüman hem de hristiyan Makedon kadınları bu bitkinin kuru halini suya koyup, bitki dallarınca suyunu doğum yapan kadına verirlermiş (folkore.ee) Bu inanışın temelinde ise Hz. Meryem’in kolay doğum yapması yatıyor olmalıdır. Bu bitki aracılığıyla da Hz. Meryem gibi kolay bir şekilde doğum yapabilme dilenmektedir.

3.3. Zehirli Bitkilerle İlgili Hikâyeler

BALDIRANOTU: bot. **1.** Maydanozgillerden, nemli yerlerde yetişen zehirli bitkilerin ortak adı, ağrı otu, baldırgan. **2.** Bu bitkiden çıkarılan zehir, şeytanseri (Türkçe Sözlük, 2005: 190).

Çok zehirli olmasıyla bilinen baldıran otu, antik Yunan’dan bu yana ağrı kesici olarak kullanılmıştır. Hikâyeye göre M.Ö. dördüncü yüzyılda, düşüncelerinden dolayı Atina meclisi, ünlü filozof Sokrates’i yargılamış ve baldıran zehri içerek ölmesine karar vermiştir. Hapiste iken arkadaşları onu kurtarmak istemişlerse de, Sokrates ölümünü beklemiş, vakti gelince baldıran zehrini içerek yaşamına son vermiştir (Gezgin, 2010: 38).

Adının nereden geldiği pek bilinmese de, Anadolu topraklarında da yetişen bu bitki ile ilgili olarak, kuvvetli zehir etkisinden dolayı dilimize "baldıran zehri içmek" deyiimi yerleşmiştir.

ZAKKUM/ AĞI: bot. Zakkumgillerden, Akdeniz ülkelerinde yetişen, çiçekleri beyaz veya pembe renkli, kışın yapraklarını dökmeyen zehirli bir ağaççık, ağrı ağacı, ağrı çiçeği (Türkçe Sözlük, 2005: 2220).

İslam inanışına göre zakkum, cehennem ağacıdır. Kuran-ı Kerim’in Saffat(62-68), Vakıa(51-56), İsra(60) gibi çeşitli surelerinde günahkârlar için bir imtihan aracı, lanetli bir ağaç olduğundan bahsedilir (diyanet.gov.tr) Zakkumun insanları sınamak için yaratıldığı, onlara mühlet verildiği, bunun sonucunda; sapıklar, zalimler ve yalancıların cehenneme giderek zakkumla beslenecekleri anlatılarak insanlar uyarılır.

Bu zehirli bitkinin hem adı hem de anlamı ile ilgili Anadolu’da çeşitli inanışlar mevcuttur:

“Zakkuma yetim hakkı derler. O yetimin hakkıymış, yani kimse sahip çıkmamış. Suyu atmışlar. Su da sahip olmamış, suyun kenarında bitmiş. Yetimin hakkı o derece acı olurmuş ki, zakkum da ondan acıdır, derler.” (K13, K14).

Zakkumun acı olması inancı muhtemelen Kur'an'da bahsedilen cehennem tasvirlerinden ileri gelmektedir. Günahkârların cehenneme gidip orada zakkum ile besleneceği, fakat zakkumu yemenin susuzluklarını ve acılarını daha da arttıracak inancı burada bahsedilen yetim hakkının acı olması inancı ile örtüşmektedir. Halk arasında, dünyada yetim hakkı yemenin sonunda bir hesabının olacağı ve bunun da çok acı olacağı, zakkum ile sembolleşmiştir.

Zakkum ses değişikliğine uğrayarak, halk arasında "zıkkımın kökü" şekliyle deyim olarak da kullanılmaktadır:

“Orta Anadolu’da bir deyim vardır: “zıkkımın kökünü ye!” diye. Ortaya koyulan yiyecekler beğenilmediği vakit, beğenmeyen kişiye zıkkımın kökünü ye, derler. Yani acı ye anlamında kullanılır. Bazen yemek seçen çocuğa annesi de böyle diyebilir, sinirlilik hâlinde. Zıkkım kelimesi zakkumdan geliyor. Zakkumun kökü denmez de zıkkımın kökü denir. Çok zehirlidir. Biz zakkuma ağ dalı da deriz.” (K16, K17).

Zakkumun acı olduğu inancı sadece deyimlere değil, halk arasında anlatılan fıkralara da konu olmuştur: *“İncili Çavuş hastalanmış. Kulağı sağır bir arkadaşı da yanına ziyarete gelmiş. İncili Çavuş adamın tavırlarına sinirlenmiş.*

*-Doktora gittin mi?
-Gittim.
-Ne dedi?
-Yakında ölürsün dedi.
-Oh oh...Çok memnun oldum (kulak duymuyor).
-Eee.. ilaç vermedi mi?
-Verdi.
-Ne verdi?
-Zehir zıkkım verdi!
-Oh oh... Şifa bulursun inşallah.” (K9).*

Birtakım inanışlar dışında faydaları ya da zararları pek bilinmeyen zakkum ile ilgili olarak geçtiğimiz yıllarda kansere karşı etkili olabileceği söylenmiş, fakat bu, söylentiden öte gitmemiştir. Çeşitli hastalıklar için bir ümit ışığı olarak araştırılması gereklidir.

3.4. Diğer Bitkilerle İlgili Hikâyeler

AYRIK: bot. Buğdaygillerden, kökü hekimlikte idrar söktürücü olarak kullanılan yabani bir bitki (Türkçe Sözlük, 2005: 163).

Ziraatla uğraşan çiftçilerin yakından tanıdığı ayrık otu, kökü toprağın derinliklerine inebilen, aynı zamanda çok geniş bir alana kanca atarak yayılan yabani bir bitkidir. Mahsullerin köklerini sarıp, büyümesini engelleyen bu ot; tarladan kolay kolay temizlenemediğinden, çiftçiler için sıkıntı verici, zararlı bir ottur.

“Tarladan ne kadar ayıklarsan ayıkla, tükenmez. İşte o yüzden ayıktır derler. Bir yanını tüketsen de kurusu şuradan gömülse yine biter” (K3).

Kaynak kişinin bu ifadesinden topraktan ayrılmayan anlamında ve bitkinin şeklinden dolayı “ayrık” ismini aldığı yorumunu yapabiliriz. Şekil itibariyle bir gövdeden, ayrı ayrı kök salarak toprağın altında farklı yönlerde doğru gelişir. Tarım toplumunda önemli bir yeri olan bu otla ilgili halk arasında çeşitli hikâyeler ve efsaneler anlatılmaktadır:

“Adam çift sürüp tarlayı hazırlarken, ayrık sabana takılmış, geçerken taşın başına düşmüş. Adam tarlayı hazırlamış bitirmiş, güz gelmiş, tarlayı ekecek, ayrık sabana takılmış gene toprağa gelmiş: “nerdeyse susuzluğumuzdan yanıyorduk” demiş.” (K7).

“Ayrık, altı ay öylece taşın başında, kızıl güneşte durmuş kurumamış. Toprağa düşüvermiş, gene kök atmış: “nerdeyse kuruduk olduyduk” demiş.” (K8).

“AYRIK İLE GELİÇ OTU

Ayrıkla geliç iki ot yarışmaya girmiş. Suya hangimiz önce varacağız diye. Hemen ayrık geliçten önce süymüş süymüş, varmış suyu içmiş; gelice “gel iç” demiş. Gelicin ismi ordan kalmış.” (K6, K10).

“AYRIK OTUYLA SİVRİ OTUN EFSANESİ

Ayrık otuyla sivri ot, havaların çok sıcak olduğu bir gün su aramaya çıkmışlar. Ayrık otu, iyi kalpli olmadığı için kendisine kimse yardım etmemiş. Bu yüzden havanın sıcaklığına dayanamamış ve bitkin düşmüş. Suyu bulamadığı için kökleri toprağın yüzeyine yayılarak orada kalmış. Bir daha suyu bulamamış.

Sivri otuna ise iyilik perisi yardım etmiş ve toprağın derinliklerine kökleriyle inebilmiş. Böylece suya ulaşmış. İşte bu yüzden sivri otu toprağın üstünde dimdik durur.” (Okuşluk, 1994: 174).

“GELİÇ, AYRIK VE ÇETİK OTUNUN EFSANESİ

Üç ot birlikte su aramaya çıkmışlar. Bir müddet dolaşmışlar ancak suyu bulamamışlar. Otlardan birisi aramaktan vazgeçerek ayrılmış. Ayrıldığı için ona “ayrik otu” denilmiş.

Diğer ikisi yollarına devam etmişler. İçlerinden biri suyu bulmuş. Suyu bulmak için harcadığı çaba çetiğe benzetilerek o ota “çetik otu” denilmiş. Suyu bulduktan sonra diğer ota “gel iç” diye seslendiği için, diğer ota da “geliç otu” denilmiş.” (Okuşluk, 1994: 174).

Ayrik otunun yanı sıra bu efsanelerden, sivri otunun toprağın yüzeyinde dimdik durduğu için “sivri” adını aldığını; çetik otunun suyu bulma macerası kediye benzetildiği için “çetik” adını aldığını; ayrik gibi yabani ve zararlı bir ot olan geliç otunun da gel- iç emir kiplerinden oluşan “geliç” ismini aldığı anlaşılmaktadır.

Ayrik efsanesine çok benzeyen, Adana yöresinde anlatılan geliç otu ile ilgili bir başka efsanenin metni de şu şekildedir:

“GELİÇ OTU İLE ŞİPBATAN OTUNUN EFSANESİ”

Şıpbatan ile geliç otu su aramaya çıkarlar. Hangimiz önce bulacağız diye de bahse girerler. Şıpbatan otu daha çabuk suya ulaşır. Arkadaşına “gel iç, gel iç” diye seslenir. Bu günden sonra bu ota “geliç otu” denir (Okuşluk, 1994: 175).

HOROZİBİĞİ: is. Bot. Horozibiğigillerden, kırmızı çiçekleri horoz ibiğini andıran bir süs bitkisi (Türkçe Sözlük, 2005: 900; Baytop: 2007:135).

Horozun kırmızı ibiğine benzediği için bu adı alan bitki, Yunan mitolojisinde ölümsüzlük sembolü olarak kullanılır ve ölümsüz sayılan tanrıların tasvirlerinde yer alır. Efsaneye göre; herkesin ilgisini çekmek isteyen horozibiği, tanrıların ve insanların sadece onu seyretmelerini istemiş. Bu yüzden de çiçekler arasında en sevilen gülü çok kıskanmış. Ama gül tek mevsim açıp solarken, horozibiği dört mevsim açmaktan kendini alamamış (Gezgin, 2010: 95).

TÜTÜN: 1. bot. Patlıcangillerden, bileşiminde nikotin bulunan, otsu bir bitki. **2.** bot. Bu bitkinin kurutulup kıyılarak sigara biçiminde veya pipoyla içilen yaprağı (Türkçe Sözlük, 2005: 2022).

Tütün bitkisi dünyada ilk olarak Amerikan yerlileri tarafından kullanılmıştır. Amerikan mitolojisinde tütünden çıkan dumanların yağmur yağdıracağı inancı, tütünün bereket simgesi olarak kabul görmesine sebep olmuştur. İlk zamanlar tütün çubuklarını çeşitli ayinlerde tedavi amaçlı kullanan yerliler, daha sonraki dönemlerde barış için yakmışlar ve bereket simgesi olan tütün çubuğu beyazlarla yerliler arasında barışın simgesi olmuştur (Gezgin, 2010:179).

Eski Türkçe ve Orta Türkçede ise tütün kelimesi ‘duman’ (Gülensoy, 2007: 950) anlamında kullanılmıştır. Mehmet Önder’in Anadolu efsaneleri kitabında Samsun şehrinden derlenen tütün ile ilgili iki efsane bulunmaktadır. Bunlardan ilki tütünün köken mitidir:

“Tütünün Efsanesi

Bir efsaneye göre, binlerce yıl önce, Samsun ve çevresinde, Amazon adı verilen tel tel sırma, altın saçlı savaşçı kızlar türemiş, bu bölgeye hâkim olmuşlar. Bunlar ülkelerinde hiçbir erkeğe yer vermezler, başka ülkelerden kaçırdıkları kız çocuklarını kendileri gibi savaşçı olarak yetiştirirlermiş. Karadeniz’den inen denizci kavimler, Amazonlarla savaşarak, onları kıydan ötelere sürmüşler. Kızlar tanınmamaları ve öldürülmemeleri için sırma altın saçların keserek toprağa gömmüşler. Bir süre sonra, bu saçlar tütün yaprakları olarak filiz vermiş, tütün bitkisi olarak yerden fıskırmış. Eskiden tel tel kıyılarak iplere asılan ve saçak saçak satılan bu tütünleri içenler, dumanlarından sırma saçlı güzel Amazonları hayal eder, o günleri yaşarlarmış.” (Önder, 1995: 321).

Anadolu’da Amazonların yaşayıp yaşamadığı bilinmez, fakat Samsun’da tütün yetiştirildiği bir gerçektir. Efsaneye göre de tütün Amazon kadınlarının saçlarından bitmiştir. Diğer efsanede ise tütün yine bir kadının saçları ile bağdaştırılmıştır. Ancak burada tütüne benzetilen saç, iki âşığın kavuşmasını sağlar:

“Samsun’un tütüncü köylerinde anlatılan bir hikâyeye daha vardır. Bilindiği gibi, evlenecek genç, kız babasına “Başlık” adı verilen bir hediye sunar. Fakirce bir delikanlı sevdiği kızı babasından ister. Kız babası da, o günün tartı birimi olan okkayla, bilmem şu kadar okka kıyılmış saçak tütün ister. Delikanlı bulabildiği kadar tütünü getirir, kız babasının önüne tartıya vurur. Ne yazık ki, tütün

noksan gelir, terazinin kefesi bir türlü inmez. Delikanlı neredeyse yüreğini söküp kefeye koyacak. Durumu gizlice seyreden kız, tam bu sırada topuklarına kadar dökülen, sarı, sırma saçlarını kökünden makaslar, kefenin hafif gelen gözüne atar. Terazi de böylece dengesini bulur. Onlar ererler muratlarına” (Önder, 1995: 321).

Bitkilerin nasıl meydana geldikleri, eski dönemlerde ne şekilde olduklarını anlatan efsaneler mutlaka bir inanıştan gelişmiş olmalıdır. Ankara yöresinde yaygın bir inanışa göre; bütün bitkisi şeytanın toprak üstünde bıraktığı pislikten bitmiş ve türemiştir. Bu düşünce aslında her zararlı, günah varlığın ‘şeytan icadı’ olduğu inancına dayanır (Boratav; 1994: 54).

YAŞAM OTU/ ÖLMEZ OTU: Beyaz, mor veya firfiri çiçek açan otsu bitki (Alkayış, 2007: 504).

Yeni doğan çocuk için ağaç dikilmesi geleneği pek çok kültürde olduğu gibi Türk kültüründe de yaygındır. Çok eski çağlara dayanan bu uygulamanın temeli “yaşam bitkisi” inanışına dayanmaktadır. Her yeni doğan çocukla birlikte kutsal sayılan bir bitki dikilir. Çünkü bu bitki çocukla birlikte yaşayacaktır. Yaşam bitkisi çocuğun yaşamını simgelediği gibi; bitkinin kuruması da çocuk için uğursuzluk sayılır (Gezgin, 2010: 186).

Yaşam bitkisi ile ilgili olarak kaynaklar, M.Ö. VII-II yüzyıllarda Sibirya’da yaşayan Ting-ling adlı bir topluluğa ait sanat eserlerinden bahseder. Ağaç motifi ile ilgili en eski eserlerden olduğu düşünülen bu eserlerde; renkli taşlarla süslü bir levha üzerinde bir ağaç ve onun dallarını yiyen bir çift ejderha kuyruklu dağa keçisi veya geyik vardır. Kaynaklara göre bu geyik, ölümsüzlük otunu yiyerek ölümsüzlük simgesi haline gelmiştir. Bu dağ keçisi ve geyiğin, bu ot veya ağaçla birlikte ölümsüzlük simgesi olarak, Köktürk Hakan soyunun ongunu olduğu düşünülebilir (Esin, 2004: 39).

“LOKMAN HEKİM EFSANESİ

Adana ve çevresinde yüzyıllardır yaygın olarak Lokman Hekim efsaneleri anlatılmaktadır. Bunlardan bir tanesi şöyledir:

Lokman Hekim, inanışa göre bütün hekimlerin piri, üstadıdır. Her çiçeğin, her otun özelliklerini tanıyan Lokman, ilaç yapar, dertlere deva bulurmuş. Bütün dünyayı dolaşmış. Çukurova’ya gelince ovanın bereket ve güzelliğine hayran olarak Misis’e yerleşmiş.

Çevredeki bütün hastaları iyileştirmiş. Artık hastalığın ne olduğunu unutan Çukurovalılar, ölümsüz hayatın peşine düşmüşler. Kendisi için ölümsüzlük ilacını yapmasını istemişler.

Lokman Hekim Çukurova'yı adım adım dolaşmış, bütün bitkileri incelemiştir. Bir gece dolaşmaktan yorgun düşmüş ve ulu bir çınarın altında uyuyakalmış. Bir ara bir ses duymuş:

"Ey Lokman, artık araman bitsin, ben ölümsüz hayatın devasıyım. Bundan böyle insanlara ve hayvanlara ölüm yok".

Lokman Hekim, sesin geldiği bitkiye doğru yürüyüp koparmış. Bu arada tanrı Cebrail'e:

"Yetiş Cebrail, Lokman ölümsüzlüğe çare bulursa bu insanların hali ne olur?" demiş.

Bunun üzerine Cebrail, Misis Havraniye tarafından pir-i fani kılığında gelmiş. Misis köprüsünün üstünde Lokman Hekimle karşılaşmış. Cebrail:

"Selamünaleyküm" dedikten sonra, Lokman'ın elindeki kitaba bakmak istemiş. Kitabı alıp coşkuyla akan Ceyhan Nehri'ne atmış. Kitabın ardından Lokman da suya atlamış ama bulamamış. Yaz gelip sular çekilince, ırmak boyunda aramaya devam etmiş. Sonunda kitabın sadece bir yaprağını, arpa tarlasında bulmuş." (Okuşluk, 1994: 213).

Söylentiye göre, Ceyhan nehri kıyısında, bir arpa tarlasında bulunan bu tek yaprakta yazılı olanlar tıp biliminin temelini oluşturmuştur. Aynı zamanda bu arpa tarlasının toprağı bölge halkı tarafından kutsal kabul edilmiş. Karnı ağrıyan çocuklar, bu topraktan ısıtılıp bezle çocukların karınlarına koymak suretiyle, tedavi edilirmiş.

Ölümsüzlük otu ile ilgili başka bir mit de Şefik Can'ın, "*Klâsik Yunan Mitolojisi*" (Can, 1970: 478) adlı kitabında anlatılmaktadır. Bu ot Lokman Hekimin bulduğu ölümsüzlük otunun aynısı mıdır bilinmez ama konusu şöyledir: Anadolu'da Lydialılar zamanında yaşayan Moria isimli bir kadının kardeşi olan Tylos bir gün Gediz Çayı etrafında gezinirken farkında olmadan bir yılanı dokunur. Yılan, delikanlıyı sokarak öldürür. Olanları uzaktan gören Moria, toprağın oğlu Damasen adlı devî yardıma çağırır. Büyük bir ağacı kökünden söken dev, bununla yılanı ezer. Ezilen yılanın eşi de sürünerek ormana kaçar ve bir müddet sonra ağzında bir otla geri gelir. Bu otu ezilen eşinin ağzına koyar ve yılan dirilir. Bunu gören Moria, koşarak yılanın getirdiği ottan bulur ve o da ölen kardeşini bu ot sayesinde diriltir.

SONUÇ

Eski inanç sistemlerini bırakıp, başka inançlara geçen toplumlar; yüzyılların birikimi olan, kendi düzenlerini sağlayıp, bir arada tutan eski inançlarını tamamen silemezler. Eski inançlarının bazı unsurları mutlaka hafızalarda yaşamaya devam eder. Bu unsurlar daha sonra yeni inanç sistemiyle birleşerek, halkın yeni yaşam tarzını belirler.

Bütün toplumlarda olduğu gibi, Türk milletinin eski inançları da gizli ya da açık bir unsur olarak bugün kültürel yaşamda varlığını sürdürmektedir. Bitkilerle ilgili inanışlar, tamamen dinle ilgili olmasa da, tanrıya ait semboller içermesi sebebiyle kutsaldırlar. Başka bir deyişle doğrudan tanrıdan gelen bir olgu olmasa da, tanrıyı hatırlatır.

Bitkilerle ilgili bütün efsane ve hikâyelerin temelinde; yaratma, fayda sağlama, korunma yoluyla tanrıya ulaşma fikri vardır. Şimdiye kadar yapılmış çalışmalarda, özellikle ağaç kültü ile ilgili, ortaya çıkan bilgiler bizi bu sonuca ulaştırmaktadır. Türk milleti, tanrıyı sembolize ettiği için, kutsal ağaca karşı hem korku hem saygı duymuştur. Başlarına gelen her türlü kötü olayı, tanrının yardımının eksikliğine bağlamış; onun yardımını alabilmek için de kutsal ağaca başvurmuştur. Kismet açma, çocuk isteme, şifa bulma, kötü ruhlardan korunma gibi her türlü dilek ve isteğini, kutsal ağacın dallarını aracı kılarak tanrıya ulaştırmıştır.

Atlı göçebe bir toplum olan Türklerin hayatında bitkiler vazgeçilmezdir. Çünkü bitkiler; tanrıya iletişimden tutun da günlük hayattaki en temel uygulamalara kadar, toplum hayatında yer almıştır. Örneğin ağaç; ev yapımında, eski dönemlerde evin direği olarak kullanılırken; günümüzde döşeme malzemesi olarak kullanılmaktadır. Buğday, bereket ritüeli olarak düğünlerde gelinin ardından saçı olarak kullanılmıştır. Koruyucu ve arındırıcı güçleri olduğu düşünülen susam, zeytinyağı ve defnenin cenaze törenlerinde kullanıldığı görülmüştür. Bunların dışında yemeklerde, boya yapımında (kökboyası) ve eşya yapımında (tabak, bardak, kaşık, süs eşyası vb.) ağaçlar ve otlar karşımıza çıkmaktadır.

Yaradılış efsanelerine bakılınca bitkilerin insanlarla birlikte ortaya çıktığı görülmektedir. Buna rağmen, bitkilerle ilgili hikâye ve efsanelerin daha fazla olması gerekirken, bunlara daha az rastlanmaktadır. Bu durum, toplumun göçebe yaşam tarzından kaynaklanmaktadır. Hareketli oluşları, bitkilerle daha az etkileşimde olmalarına sebep olmuştur. Fakat tarım toplumuna geçildiğinde, bitkilerle daha fazla etkileşimde olduğu; bunun sonucunda da çeşitli inanç ve uygulamaların ortaya çıktığı gözlenmektedir.

İnsan, tabiat ve tanrı birbirlerinden kopmayan bir döngü içindedir. Bitkiler de bu döngünün devamını sağlayan temel unsurlardandır. Bitkilere verilen adları incelediğimiz vakit; bitkilerin adlandırılmasında farklı mitlere karışmış biçimde eski inançların izlerinin, karşılaşılan yeni kültürlerin tesirinin ve bitkilerin çeşitli özelliklerinin (şekil, renk, ses) etkili olduğu görülmüştür.

KAYNAK ŞAHISLAR

K1. Adı: Yaşar

Soyadı: BAKIR

Doğum Tarihi: 1945

Doğum Yeri: Mut, Sinobuç Köyü.

Tahsili: İlkokul

Mesleği: Çiftçi

Gezdiği Yerler: Fransa, Mersin, Ankara, Antalya, Eskişehir.

K2. Adı: Hüseyin

Soyadı: YILDIRIM

Doğum Tarihi: 1940

Doğum Yeri: Mut, Sinobuç Köyü.

Tahsili: Ortaokul

Mesleği: Çiftçi

Gezdiği Yerler: Almanya, Mersin, Adana, Ankara, Antalya, Nevşehir, İstanbul, Konya.

K3. Adı: Hüseyin

Soyadı: UZUN

Doğum Tarihi: 1946

Doğum Yeri: Mut, Çömelek Köyü.

Tahsili: İlkokul

Mesleği: Çiftçi

Gezdiği Yerler: Mersin, Adana, Ankara, Antalya, Konya, Hatay, Elazığ, Diyarbakır.

K4. Adı: Mustafa

Soyadı: AK

Doğum Tarihi: 1951

Doğum Yeri: Mut, Kumaçukuru Köyü.

Tahsili: İlkokul

Mesleği: Çiftçi

Gezdiği Yerler: Adana, Mersin, Ankara, İstanbul, Edirne, Kırklareli, Antalya, Eskişehir, Hatay, Konya, Nevşehir, Burdur, Isparta.

K5. Adı: İlkar

Soyadı: YILDIRIM

Doğum Tarihi: 1964

Doğum Yeri: Silifke.

Tahsili: İlkokul

Mesleği: Ev hanımı

Gezdiği Yerler: Adana, Mersin, Ankara, Kıbrıs.

K6. Adı: Eşe

Soyadı: AK

Doğum Tarihi: 1956

Doğum Yeri: Mut, Kumaçukuru Köyü.

Tahsili: İlkokul

Mesleği: Ev hanımı

Gezdiği Yerler: Silifke, Mersin, Nevşehir, Ankara.

K7. Adı: Hacı

Soyadı: YASAL

Doğum Tarihi: 1963

Doğum Yeri: Mut, Kumaçukuru Köyü.

Tahsili: İlkokul

Mesleği: Bahçıvan

Gezdiği Yerler: Mersin, Ankara, Antalya, İstanbul.

K8. Adı: Veli

Soyadı: AK

Doğum Tarihi: 1960

Doğum Yeri: Mut, Kumaçukuru köyü.

Tahsili: Ortaokul

Mesleği: Çiftçi

Gezdiği Yerler: Mersin, Adana, Ankara, Konya, Kıbrıs, Samsun.

K9. Adı: Ahmet

Soyadı: ÖZKAN

Doğum Tarihi: 1933

Doğum Yeri: Mut, Gençali Köyü

Tahsili: Yüksekokul

Mesleği: Çiftçi

Gezdiği Yerler: İstanbul, Ankara, Adana, Hatay, Ağrı, İzmir.

K10. Adı: Nihat

Soyadı: Mustul

Doğum Tarihi: 1953

Doğum Yeri: Mut, İbrahimli Köyü.

Tahsili: Üniversite

Mesleği: Emekli öğretmen

Gezdiği Yerler: İstanbul, Ankara, Adana, Mersin, Konya.

K11. Adı: Fatma

Soyadı: GÜNEY

Doğum Tarihi: 1936

Doğum Yeri: Mut, Demirkapı Köyü.

Tahsili: Okuma bilir

Mesleği: Ev hanımı

Gezdiği Yerler: Ankara, Konya, Mersin, Karaman.

K12. Adı: Kemal

Soyadı: KAYA

Doğum Tarihi: 1947

Doğum Yeri: Karaman, Dere köyü.

Tahsili: İlkokul, eski yazı bilir.

Mesleği: Çiftçi.

Gezdiği Yerler: Ankara, Konya, Mersin, Adana, İstanbul.

K13. Adı: Ramazan

Soyadı: ÇELİK

Doğum Tarihi: 1949

Doğum Yeri: Mut, Evren Köyü.

Tahsili: İlkokul.

Mesleği: Esnaf.

Gezdiği Yerler: Adapazarı, Ankara, Konya, Karaman, Mersin, Malatya, Adana.

K14. Adı: Cemile

Soyadı: ÇELİK

Doğum Tarihi: 1955

Doğum Yeri: Mut, Evren Köyü.

Tahsili: İlkokul.

Mesleği: Ev hanımı (arıcılık).

Gezdiği Yerler: Ankara, Konya, Karaman, Mersin, Malatya, Ermenek,

K15. Adı: Havva

Soyadı: ŞAHİN

Doğum Tarihi: 1967

Doğum Yeri: Mut, Evren Köyü.

Tahsili: İlkokul.

Mesleği: Ev hanımı.

Gezdiği Yerler: Ermenek, Konya, Karaman, Mersin.

K16. Adı: Şefik

Soyadı: İNCE

Doğum Tarihi: 1940

Doğum Yeri: Mut, Kavaközü Köyü.

Tahsili: Yüksekokul (askeri okul).

Mesleği: Emekli hava astsubayı

Gezdiği Yerler: Amasya, Bursa, Balıkesir, Eskişehir, Diyarbakır, İzmir, Konya, Sivas, ABD (Texas).

K17. Adı: Sevim

Soyadı: İNCE

Doğum Tarihi: 1943

Doğum Yeri: Karaman

Tahsili: Ortaokul

Mesleği: Ev hanımı

Gezdiği Yerler: Amasya, Bursa, Balıkesir, İzmir, Konya, Sivas.

K18. Adı: Fatma

Soyadı: DEMİR

Doğum Tarihi: 1945

Doğum Yeri: Mut, Hocantı Köyü.

Tahsili: İlkokul.

Mesleği: Ev hanımı

Gezdiği Yerler: Adana, İstanbul, Ankara, Konya, Karaman.

K19. Adı: Ali İhsan

Soyadı: ŞAHİN

Doğum Tarihi: 1930

Doğum Yeri: Mut, Diştaş Köyü.

Tahsili: Okuma-yazma bilir.

Mesleği: Çiftçi

Gezdiği Yerler: Adana, Konya, Karaman.

K20. Adı: Ayşe

Soyadı: ÖZKAN

Doğum Tarihi: 1960

Doğum Yeri: Karaman.

Tahsili: İlkokul.

Mesleği: Ev Hanımı

Gezdiği Yerler: Adana, Konya, Kayseri, Ankara, Antalya, İstanbul.

K21. Adı: Saim

Soyadı: SAKAOĞLU

Doğum Tarihi: 1939

Doğum Yeri: Konya.

Tahsili: Üniversite.

Mesleği: Akademisyen.

Gezdiği Yerler: Konya, Ankara, İstanbul, Tokat, Erzurum, Gümüşhane, Bayburt, ABD (Texas).

SÖZLÜK

Ağı: zehir.

Ahır: evcil büyükbaş hayvanların barındığı kapalı yer.

Ağmak: sarkmak, meyletmek, inmek.

Bitmek: bitki, tüy, saç vb. şeylerin ortaya çıkıp yetişmesi.

Çetik: kedi.

Davar: koyun ve keçi sürülerine verilen ad.

Dert: ağrı, sancı.

Gevmek: çiğnemek.

Güz: sonbahar.

Kavurga: buğday, mısır vb. tahıllardan, ateşte kavrularak elde edilen yiyecek, çerez.

Kırçmak: kırmak, kesmek.

Küncü: susam.

Savruk Olmak: (Anadolu ağzı) koyun veya keçinin çiftleşme isteği.

Sığır: evcil, büyükbaş hayvanların genel adı.

Silkmek: atmak.

Yazılmak: (Anadolu ağzı) serilmek, yayılmak.

KAYNAKLAR

- AKSOY, Ömer Asım (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü- 2 Deyimler Sözlüğü*, İstanbul.
- AKÇİÇEK, Eren (1988), “Türk Halk Hekimliğinde Sarmısak”, *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, s. 9-32.
- AKÇAY, Mustafa (2008), “İslamiyette Nar”, *Turkish Studies*, Volume 3/5 Fall, s.113- 133. <http://www.turkishstudies.net/> erişim tarihi: 29.06.2011
- AKARPINAR, R. Bahar (2008), “*Mevlâna’ da Üzüm*”, *Turkish Studies*, Volume 3/5 Fall, s.143- 154. <http://www.turkishstudies.net/> erişim tarihi: 29.06.2011
- ALPTEKİN, Ali Berat (1993), *Fırat Havzası Efsaneleri*, Antakya.
- ALPTEKİN, Ali Berat (1997), *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara.
- ALPTEKİN, Ali Berat (1999), *Kirmanşah Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*, Ankara.
- ALPTEKİN, Ali Berat (2010), “Türk Halk Hikâyelerinde Halk Hekimliği”, *Milli Folklor*, Yıl 22, Sayı 86, s.5-19, Ankara.
- ALPTEKİN, Ali Berat, “Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Halk Hekimliği Açısından Değerlendirilmesi”, *Türk Dili* (Bildiri olarak sunulmuştur, henüz basılmamıştır.).
- ALKAYIŞ, M. Fatih (2007), *Türkiye Türkçesinde Bitki Adları*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- ALKAYIŞ, M. Fatih (2009), “Türkçede Kullanılan Alıntı Bitki Adları”, *Turkish Studies*, Volume 4, Summer, s.72. <http://www.turkishstudies.net/> erişim tarihi: 04.03.2011
- ALTUN, Işıl (2008), “Türk Halk Kültüründe Elma”, *Turkish Studies*, Volume 3/5 Fall, s.262-281.

- ANOHİN, A.V (2006), *Altay Şamanlığına Ait Materyaller* (Çev: Zekeriya Karadavut- Jannet Meyermanova), Konya.
- ATALAY, Besim (2006), *Kaşgarlı Mahmud: Divanü Lûgat-it-Türk*, C.I, Ankara.
- ATALAY, Besim (2006), *Kaşgarlı Mahmud: Divanü Lûgat-it-Türk*, C.III, Ankara.
- ATALAY, Besim (2006), *Kaşgarlı Mahmud: Divanü Lûgat-it-Türk*, C.IV, Ankara.
- ATLAY, Doğan (1989), “Hadiminin Duası”, *İçel Kültürü* (1), s.25.
- AYVAZOĞLU, Beşir (2001), “Çiçek ve Renk Adlarına Dair”, *Türk Yurdu*, C.21, S.162-163, s.63.
- BAYAT, Fuzuli (2010), *Mitolojiye Giriş*, İstanbul.
- BAYAT, Fuzuli (2010), *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, İstanbul.
- BAYLADI, Derman (2004), *Efsaneler Dünyasında Anadolu*, İstanbul.
- BAYTOP, Turhan (1999), *Türkiye’de Bitkiler İle Tedavi*, İstanbul.
- BAYTOP, Turhan (2007), *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Ankara.
- BİÇER, Mukaddes (1991), “Eskişehir İlinde Doğumla İlgili Adet ve İnançlar”, *Türk Halk Kültüründen Derlemeler*, s. 1-14, Ankara.
- BORATAV, Pertev Naili (1994), *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul.
- CAN, Şefik (1970), *Klâsik Yunan Mitolojisi*, İstanbul.
- ÇAĞIN, Sabahattin (1992), “Oğuz Kağan Destanında Şahıs ve Yer Adları”, *Türk Yurdu*, Temmuz, C.12, S.59, s. 52-55.
- ÇORUHLU, Yaşar (2006), “Meyve Sunma Sahnelerinin Anlamı”, *Meyve Kitabı*, s. 3-13, İstanbul.
- DEMİREL, Hamide (1995), *Türk Destanlarında Güzellik Destan Masal ve Din Unsurları İle Yabancı Destanlarda Türk Kahramanları*, İstanbul.
- DÖŞ, Emre (2011), *Türk Halk Edebiyatında Kenger*, Yüksek Lisans Semineri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- DUMAN, Asiye (1999), “Türk Kültürü ve Bitkiler”, *Hacı Bektaş Veli Dergisi*, sayı. 12, kış- 1999, s. 185-194. www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler erişim tarihi: 05.08.2011
- DURAN, Ahmet (1998), “Türkçe ’de Bazı Bitki Adlarının Veriliş Sebepleri”, *Türk Dili*, S.555, Mart, s. 223.
- EKER, Gülin Öğüt (2006), “Gelenek Hâline Gelen Modernite Bağlamında Mit ve Medya”, *Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, s.135-136, Ankara.
- ERGUN, Pervin (2004), *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Ankara.
- ERGUN, Pervin (2010), “Türk Gelininin Mitolojik Göçü”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.13, Aralık, S.24, s.278.
- ERGİN, Muharrem (1984), *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (1988), *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul.
- ERHAT, Azra (1978), *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul.
- ESİN, Emel (2004), *Orta Asya’dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul.
- GEZGİN, Deniz (2010), *Bitki Mitosları*, İstanbul.
- GÖNEN, Sinan (2005), “Dede Korkut Hikâyelerinden Günümüze Yansıyan Doğum Âdetleri”, *TÜBAR- XVIII-Güz*, s. 103- 112.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara.
- GÜNAL, Nurten (2008), “Türk Dünyasında İncir Kültürü”, *Turkish Studies*, Volume 3/5 Fall, s.562. <http://www.turkishstudies.net/> erişim tarihi: 04.03.2011
- HARMANCI, M. Esat (2006), “Klasik Türk Şiirinde Üzüm”, *Meyve Kitabı*, s.107-127, İstanbul.
- İNAN, Abdülkadir (1998), *Makaleler ve İncelemeler*, CI, Ankara.
- İNAN, Abdülkadir (1998), *Makaleler ve İncelemeler*, CII, Ankara.

- İNAN, Abdülkadir (2006), *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara.
- İSPİRLİ, Serhan Alkan (2000), “Türk Edebiyatında Tarih Düşürme Geleneği”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (14), s.80-81.
<http://e-dergi.atauni.edu.tr/> erişim tarihi: 05.08.2011
- KAFESOĞLU, İbrahim (1980), *Eski Türk Dini*, Ankara.
- KARADAVUT, Zekeriya (1992), *Yozgat Efsaneleri (İnceleme- Metin)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- KARAMANLIOĞLU, Ali F (1967), “Gelincik”, *Türk Kültürü* (57), s.660.
- KARA, Ruhi (1993), *Erzincan Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Ankara.
- KOLOSOVA, Valeria B (2009), “*Folk Stories of the Saints as Explanation of Healing*”, Saint- Petersburg. <http://www.folklore.ee/rl/fo/konve/medicaV/kolosova.pdf> erişim tarihi: 15.08.2011
- Kur'an-ı Kerim ve Meali, <http://www.diyanet.gov.tr/turkish/dy/default.aspx> erişim tarihi: 20.08.2011
- KUTALMIŞ, Orhan Gündül (2003), *Türkçe İnsan Adları ve Anlam- Kökenleri*, İstanbul. http://tufar.com/SanalBaba/Turkce_Ozturkce_Adlar_Anlamilar/Turkce_Kisi_Adlari_Anlam_Koken_Bilgileri/Orhan_Gudul_KUTALMIS.pdf erişim tarihi: 13.01.2012
- NAHYA, Zümrüt (1988), “Van’ın Bazı Köylerinde Çocuğa Kalma ve Çocuk Düşürme İle İlgili Uygulamalar”, *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, s.186, Ankara.
- NASKALİ, Emine Gürsoy (2008), “Kültür Tarihimizde Meyve”, *Turkish Studies*, Volume 3/ 5 Fall, s.2. <http://www.turkishstudies.net/> erişim tarihi: 04.03.2011
- OCAK, Ahmet Yaşar (2000), *Alevi Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul.
- OKUŞLUK, Refiye (1994), *Adana Efsaneleri Araştırması (Derleme- İnceleme)*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Adana.

- OLGUNSOY, Berna (2007), *Balıkesir Yöresinden Derlenmiş Bitki ve Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- ÖGEL, Bahaeddin (1978), *Türk Kültür Tarihine Giriş 2*, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin (2010), *Türk Mitolojisi*, C.I, Ankara.
- ÖNDER, Mehmet (1995), *Anadolu Efsaneleri*, Ankara.
- ÖNLER, Zafer (2000), *Revnak-ı Bustan*, Ankara.
- ÖZÇAM, Çimen (2009), “Ocağına İncir Dikmek Deyimi Üzerine”, *Turkish Studies*, Volume 4/8 Fall, s.1951. <http://www.turkishstudies.net/> erişim tarihi: 29.06.2011
- ÖZ, Hülya (2008), *Mersindeki Ziyaret Yerlerinin Halkbilim Açısından İncelenmesi*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Mersin.
- ÖZ, Suat (2007), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 'ne Göre Anadolu'da Yer Adları*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Kırıkkale.
- ROUX, Jean Paul (2002), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İstanbul.
- ROUX, Jean Paul (2005), *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, İstanbul.
- SEYİDOĞLU, Bilge (2010), *Mitoloji Üzerine Araştırmalar, Metinler ve Tahliller*, İstanbul.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, (2010), *Kamus-ı Türki*, Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim (1976), *101 Anadolu Efsanesi*, İstanbul.
- SAKAOĞLU, Saim (1998), “Bitkilerin Ad Dünyası”, *Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat* (38), s.17-23.
- SAKAOĞLU, Saim (2001), *Türk Ad Bilimi I Giriş*, Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim (2003), *101 Türk Efsanesi*, Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim- ALPTEKİN, Ali Berat, (2005), *Türk Halk Edebiyatı (Ders Notları)*, Konya.
- SAKAOĞLU, Saim (2009), *Efsane Araştırmaları*, Konya.
- SEVER, Mustafa (2004), “Türk Halk İnançlarında ve Halk Hekimliği Uygulamalarında Meyve”, *TÜBAR- XVI/ Güz*, s.96-97.

ŞAR, Sevgi (1988), “Halk Hekimliğinin Dünü ve Bugünü”, *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, s. 221-228, Ankara.

ŞENOCAK, Ebru (2008), “Türk Halk Kültüründe ve Mitolojik Bağlamda Üzümün Yeri”, *Turkish Studies*, Volume 3/5 Fall, s.175-192. <http://www.turkishstudies.net/> erişim tarihi: 04.03.2011

ŞİMŞEK, Esmâ (2008), “Ölümsüzlük İlacı Elma”, *Turkish Studies*, Volume 3/5 Fall, s.193-204. <http://www.turkishstudies.net/> erişim tarihi: 04.03.2011

TURAN, Fatma Ahsen (2006), “Türk Kültüründe Tufanla İlgili Anlatılar”, *Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, s.164, Ankara.

Türkçe Sözlük (2005), Ankara.

TOKER, Sinem (2009), “Aydın ve Çevresinde İncir Ağacı ve Folklorumuzdaki Yeri”, *II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi Bildirileri*, C.2, s.1282.

ÜÇER, Müjgân (1988), “Sivas’ta Folklorik Tıp ve Bunun Modern Tıptaki Yeri”, *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, s. 253-266, Ankara.

ÜNSAL, Artun (2000), *Ölmez Ağacın Peşinde: Türkiye’de Zeytin ve Zeytinyağı*, İstanbul.

YAVUZ, Muhsine Helimoğlu (2007), *Diyarbakır Efsaneleri*, İstanbul.

YILDIZ, Naciye (1995), *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, İstanbul.

İnternet Kaynakları

- <http://www.omuder.org/Turkce/Kitaplar/Tubitak01.htm/> erişim tarihi: 11.02.2011
- <http://ardesenrecepoztabak.blogcu.com/cayin-hikayesi-tarihcesi-kunyesi-yetistirilmesi-demlenmesi/> erişim tarihi: 15.07.2012
- <http://blog.milliyet.com.tr/diyarbakir-karpuzu--maniler-ve-bir-efsane/> erişim tarihi: 13.08.2012

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Şeyda ÖZKAN
Doğum Yeri:	Mersin
Doğum Tarihi:	30.07.1984
Medeni Durumu:	Bekar
Öğrenim Durumu	
Derece	Okulun Adı
İlköğretim	Gazi İlköğretim Okulu
Ortaöğretim	Mersin Mut Anadolu Lisesi
Lise	Mersin Mut Anadolu Lisesi
Lisans	Niğde Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Yüksek Lisans	Selçuk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı
İlgi Alanları:	Halk Edebiyatı, mitoloji, kitap, müzik
İş Deneyimi: (Doldurulması isteğe bağlı)	Milli Eğitim, Edebiyat Öğretmenliği Dicle Üniversitesi, Araştırma Görevliliği
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar: (Doldurulması isteğe bağlı)	Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Necmettin Erbakan Üniversitesi) Yard. Doç. Dr. Sinan GÖNEN (Selçuk Üniversitesi) Doç. Dr. Faruk ÇOLAK (Niğde Üniversitesi)
Tel:	530 243 27 89
e-posta adresi	ozkanseyda@gmail.com